

ЛІТЕРАТУРНА БІБЛІОТЕКА

Г. КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО

ВИБРАНІ ТВОРИ

Т. II

ІМЕНІ І. І. МЕЧНИКОВА

НИГОСПІЛКА

Г. КВІТКА-ОСНОВ'ЯНЕНКО

ВИБРАНІ ТВОРИ

КНИГОСПІЛКА

Друкарня Київської Філії Книгоспілки
вул. Свердлова, 8.—Зам. № 1156.
Київ. Окрліт № 438.
Тираж 4.000
1928.

ЩИРА ЛЮБОВ.

(Єлисаветі Миколаєвні Смирнитській від щирої любови
присвячує Основ'яненко).

Що то є любов? Багато про неї і пишуть у книжках і розказують, та бачиться мені, що усе щось не так. Потурати хлопцям, молодим парубкам, що вони розказують і про яку вони любов кажуть! Оттак, аби б тілки! Поговорив з дівчиною, вже й каже, що полюбив, а частісінько не зна, яке у дівчини серце, яка душа! А того не зна, що без сього не можна нікого любити. Коли б же то поговорив, так би ще туди-сюди; а то тілки забачив, що на ній скиндячки красивенькі, запасочка шовкова і сама уся чепуренька, що пригляділася із усіх: отже, каже, і полюбив, і вбивається за нею... А як ще в неї на шиї намиста разків десять та хрестів три-чотирі, так тут вже зовсім вміра!.. На другий день побачив не то красивішу, а тілки іншу, вже впять сю любить, а про учорашню і не згадує! Чи се ж любов?

Інший, та нігде правди діти, таки прямо скажу, і інша, слухаючи, що у вічі його або її похваляють: „яка гарна дівчина! яка моторна, чепурна!“ або: „який красивий парень! який штепний, бойкий!“—от, серденько заграло, і здається вже, що кріпко полюбила

того, що хвалить. А се він або вона не кого любить, як себе, і дума, що отсе правду так у вічі і кажуть. Так се вже не любов, а дяка, що мене похваляють та що весело мені про те слухати. Отже дале-бі, що се не любов, а так іграшки, вітер! Вітром навіяло, вітром і вижене.

Та чи мало в людей через що зоветься „любов“? В них любов і через карії очі, через довгу косу, через рум'яні щоки, через гарну плахту, через вишивані рукава, через танці, через проворство... та я ж кажу, що і через намисто, і через усяку худобу, усе в них „любов“! І там, кажуть, любов, де її і ні капелінки нема.

Послухайте мене. Я таки пожив на світі, бачив де-чого чимало на своєму віку, а що й чував від стариків; бачив і добро і худо, розберу потроху, де чорне, де біле; бачив я, живучи стільки на світі, усякі любови і який з них товк бува: так от-що то є „шира любов“.

Шира любов не приглядається, чи карі чи чорні очі, чи з горбиком ніс, чи біла шия, чи довга коса: їй до сього овсі нужди мало. Часто бува, що один одного не дуже й розгляділи, не мовили про меж собою ні словечка, не знають, хто є і відкіля; а вже один одного зна, один одного хоч де то пізна, один на одного дивиться, один без одного скуча, і як би могли обоє, кинулися би один до одного, зчепилися рученятами, та й не розлучалися б по вік.

От, як так одна душа другу знайшла, що як сестри собі рідненькі, як серце з серцем

здружилося: то вже їм і не можна нарізно жити, треба їм зойтися, треба їм одно одному втіхою і порадою бути. Таки не довго будуть дожидати: скоро зійдуться, мов давнишні приятелі, буцім то були колись укупі, розрізнилися, а тепер знов зійшлися. Стануть про меж себе розговорювати: думка в них одна, речі знакомі, обоє однаковісінько об усім розмишляють, обоє об усім однаково знають, одного хотять, одне люблять, одного не хочуть, одного цураються.

Так бува меж людьми, усе на рівно, чи вони чоловіки, чи чоловік з дівкою, чи жінки про меж себе. Тут тільки душі себе знають, а до прочого діла нема. Аби б тільки вони у двох, то їм ні до чого діла нема: їм і скрізь хмари сонце сяє, їм і під дощем сухо, на морозі тепло, у пустині весело. Мовчать, а один одного думку зна; одному горе, другий точнісінько так же стражда; одному весело, другий усе своє лихо забув. Одному треба ниточку, він рад усю худобу віддати; один захоче що достати, другий турбується, нічого не жаліє, усе кида, аби б його удоволити. Одному приходиться слізку пустити, другий усю кров свою рад віддати, щоб оборонити його од того; одного притісняють, зобиждають, другий за нього хоч на муку, хоч на смерть готов. Коли одному з них приходиться постраждати, до віку у біді жити: другий, не думаючи довго, сам йде у біду, аби другому було добре. „Постраждаю, каже, і не витерплю; вмру? дарма! кого люблю, захищу від біди, збавлю від горя.“

От сама щира любов, хоч меж нами чоловіками, хоч меж жіночим родом. Нема мого нічого, усе приятелеве. Не для себе живу, для приятеля, як і він для мене.

А як така любов та народиться меж парубком і дівкою, і возьмуться вони меж собою, так от благодать господня! Живуть як у раю: не тільки сварки і лайки меж ними нема, та й думки противної одно против другого не зна; одно другому дивиться у вічі, як би вгодити, як би розвеселити.

Коли ж полюбившись меж собою парень з дівкою та бачуть, що їм зовсім не можна побратись, а хоч поберуться, так друге через нього буде страждати, біду терпіти; так він лучче на усяке горе сам піде, сам по-вік щастя не знатиме, зайде далеко від другого, щоб про нього і не чути було, аби б його другові не було лиха, аби б від нього відвернути біду...

Ви вже, знаю, скажете: „Так, Грицьку, се меж чоловіками так так, а меж парнем і дівкою зовсім не так. Їм аби б тільки укупі жити, то вони не думають ні об якій біді. На усе підуть, аби б їм не розлучатися; хоч по-вік горе терпіти, аби б укупі.“

Так, та не так зна самая щира любов. У неї нема своєї волі, свого хотіння, свого щастя. Вона живеть для другого...

Та от усього лучче я вам розкажу саму істинну правду, що не далеко було, а у нашому Харкові. Правда, не теперички; не знаю, чи водиться де тепер щира любов, а в старовину се діялося, є ще мабуть старі люди, що не дадуть мені збрехати.

Хороший город Харков, великий, веселий; що церков божих, що панських хоромів, що казенних домів, як є палати, школи усякі і для паничів і для-ради панночок, святого владики хороми, пошта, потюремний замок— батечки, яких то домів у ньому нема! хороші та великі, та усе муровані, та верхи зеленою краскою розмальовані... Або дзвіниця серед города що каже? Коли хочеш, верх її побачити, то перш насунь кріпше шапку, та тоді задирай вже голову, шукай де вздриш верх з святим хрестом; та й то гляди, що хоч шапка і не злетить, так сам поточишся через спину: така то висока дзвіниця наша! А скільки ж у Харкові вулиць, так батечку мій! Довгі та прямі, та є і моцні: хоч у саму велику грязь, не страшно, не зав'язнеш, хоч які поганенькі волики будуть. Так отакий то наш город. Я ж кажу, що якби устав хто-небудь з дідів наших, що годів сімдесят як упокоївся, то і не пізнав би, що воно є таке, не розібрав би, де город самий, а де слободи, що геть за городом були, як ось: Митрівка, Ганчарівка, Панасівка і усякі прочі. Він би здивовався, як би побачив, що тії слободи стали у самім городі. При ньому отто тільки і города було, де собор, а против собору жив пан полковник, де тепер суди та палати. Лавок чи було з десяток дерев'яних, так і добре, а що найлуччий купець був Моренко. І чого то у лавці у нього не було! Був товар усякий купецький, що і для панів і їх жінок, було де-чого і для простого народу. На усю губу був купець. За лавками зараз башта Деркачівська; а де тепер сапожний

ряд, була башта Протопопська; а третя башта там була, де спускаємося тепер, їдучи до Нетечі. От і увесь город, а скрізь—де хуторець, дворів скільки і церква, от як на Подолі, за Харковом, за Лопанню. Там за Лопанню, зараз за річкою, де тепер хороші і великі хороми, там були озера, очеретом поросли, а геть далш стояли тогді панські будинки, великі та хороші, на красу тогді усім були. То були будинки пана Дуїна... Гай, гай! Що у тім домі жила за праведная душа, пані Дуїнова! Старосвітська пані! Як їй не дав бог діточок, так вона кохалася у чужих; та у яких? Самих бідніших сироточок набере, де прочує, та як мати рідна за ними вбивається. Доглядає їх, пестує, коха, до розуму доведе; хлопчиків, повиростають, у службу віддасть — гляди, щиголя ахвицером: дівчаток заміж повіддає, та усе за хороших людей! А як вмірала, так їм і вотчини свої пооддавала... От така була вона, нехай царствує! От її то хороми красою були на усю Залопань і на увесь город. Недавно ще їх розламали. Там теперички новий базар.

А геть туди далше пішли слободи Панасівка, Ганчарівка, а далі, як вистроїли Кладбищенську церкву Митрия, так і на кладбищах стали люди селитись, от і Митрівка стала.

„На Ганчарівці перший сів“, розказовала мені стара дуже бабуся, я було до неї захожу розпитовати про старовину, так казала, що „перший сів якийсь то Кузьма Ганчар: от від нього, синку“, так мені бабуся роз-

зовала „і стала Ганчарівка. А у нього було три сини жонатих і три невістки, та аж чотири дочки. Та що ж то за дівчата красиві були, так і сказати неможна! Таки точнісенько, як намальовані. А невістки-молодиці, де то вже він їх підбирав? Таки як одна: чорняві, повновиді як квіточки, рум'яні. Від них то, синку, і пішла Ганчарівка, і дівчата на славу красиві. Не було ні у самому городі, ні по селам нігде, ні меж панами, ні меж попівнами, таких хороших та красивих дівчат, як у нас на Ганчарівці. Адже ж, коли яку дівку захочуть похвалити, то і кажуть: „Яка гарна дівка! неначе з Ганчарівки.“

„Отже і я, синку, і сама з Ганчарівки“, каже було бабуся, та і стане виправлятися і облизватися, а вже було їй так мабуть годів дев'яносто:—„і я була колись дівка не-последня і по Ганчарівці. Тепер тільки так щось, чи після лихоманки, чи що; а то і за мною бігали ахвицери, як ще тут стояв граф Панін з військом, як Бендер від Турка добували.

„Отже ж то у ту пору, як Панін стояв у Харкові, а військо скрізь по селам, то і у самому городі, як нігде було салдатам стояти, так усе стояли по квартирях ахвицери та начальники і великі і маленькі, а салдати приходють було тільки на муштру.

„Прийшла весна. Об Євдокії сонечко зли-зало сніг по горбикам, стало тепленько, увесь народ з города по празникам руша на Ганчарівку. І що то: сидільці позапірають лавки, писарі з канцелярії покинуть писати, шевчики, кравчики, свитники, студенти з бур-

си з своїми спекторами, а часом і учителі і ахвицери і панки і настоящі пани, і молоді і вже підтоптані, і усі ж то лавою ійдуть... куди ж то? На Ганчарівку. А чого? Дивитися, як дівчата там у хрещика грають, кривого танця водють. Може б де ближче подивилися? Адже усюди дівчата грають, усюди весна. Так ні, на Ганчарівку, притьмом на Ганчарівку! Нігде нема таких дівчат красивих, моторних, жартовливих, напишних, як на Ганчарівці. На других не хотять і дивитися, не хотять других і заньмати.

„Отже і город став розселюватися, і якого у ньому народу не завелось, а усе Ганчарівські дівчата не виходять з слави: та нігде правди діти, і теперички Ганчарівка через своїх дівчат у великій моді.

„А скільки там діялось усякої усячини! Не один парнюга з ума сходив від чорних брів якої-небудь Наталки. Не один живчик скручувався від поводу очей Мелашки. Не один батьків син і худобу б свою усю віддав і у батраки пійшов би, аби б його полюбила Тетяна. Так бо ні, не на таківських напали. Пожалуй, вони усі були веселенькі, жартовливі, приятельні; а тільки що не так думаєш з нею обіходиться, зараз відвернулася, не дивиться, не заньмай її, вона тебе не зна. „Через вінець, каже, я твоя, а коли не так, то цур тобі!“

Я зріс у Харкові, був молод, так як мені не знати Ганчарівки!

Нуте, будемо своє розказовати.

Хороші зірочки на небі, та вечерня зірочка красивіша над усім. Поки вона сяє,

на неї на одну тільки дивишся, а до других діла нема. Хороші квіточки по садках: не наглядишся, не нарадуєшся, дивлячись на них: а як зацвіте пишна рожа, так усіх позабуваєш, усі проминеш, а тільки на неї і дивився б усе і її одну бажаєш. Так у ті пори було на Ганчарівці. Хороші, красиві, моторненькі дівчата у хрещика грають, короводи водють, та одна меж ними як червона рожа меж маківками, як вечерня зірочка меж усіма зірками. Чия ж то така?

Жив на Ганчарівці хазяїн заможний. Було і товару скільки там штук, було й поле, був і ліс. Чоловік той сам усім орудовав, держав батраків, і як до усього сам доглядався і порядки давав, так тільки і знав, що год з году усе багатів. Хати були з двома верхами: у середині хата з кімнатою, через сіни противна хата. А на дворі у нього чого то там не було? І загороди для скотини, і хліви, і инбарі, і комори, і виходи: а що у них було? Не збрехавши можна сказати, що у іншого пана і у половину не було стільки добра, скільки було у сього чоловіка. Ввійдіте ж у його хату, так там то хороше та прехороше було! На покуті по усіх стінах усе святії образи, та усе хорошої роботи, усе Борисівських іконописців, великі і середственні. Усі образи позаквітчовані були усякими квітками: коли у літочку, то справжніми, а на зиму, то робленими з шпалерів: а перед образами висіли на шовковинках голуби, зроблені теж з шпалерів, та що то за прескусно були зроблені! Таки настояще як живі. Хто ж то їх зробив? Вже ж пак не хто,

як Галочка, дочка хазяйська. Що то за дівка була! Чого то вона не вмiла: чи шити усяке діло, чи що вишивати, чи яке-небудь діло зробити, усе знала, усе знала, і вже як що зробить, так неначе золотими руками воно зроблено.

Олексій Таранець, на лихо собі, поховав свою жінку ще змолоду, а як в нього зосталася одним одна дочечка сиріточка, Галочка, так він, жалкуючи свого дитяти, ні за що не схотів узяти другу жінку: бо яка б вона добра ні була, а усе буде не рідна мати, а мачуха, не буде від неї сироті добра, та ще із-за своїх дітей, хоч як хоч, а сироту не хочаючи зобидить. Як же Галочка була тогді по дев'ятому годочку, і видно вже було, що дитина буде добрая, то він і придумав її віддати у наученіє до черниць, у Хорошевський монастир. Там то вона і була до взросту і навчилася там усьому доброму. То таки, що знала усе робити по дівочтву, та вивчилася хороше богу молитися, з страхом у церкві стояти, подавати на бідність, батька шанувати, стариків почитувати, і зо усяким звичайною бути і кому який одвіт дати. Якби її воля, привчилася б і письма; так тогді бо незвичайно було, щоб дівка та вмiла читати, тогді і сама найлучча і багатіша панночка не вчилася і не вмiла читати, бо їм сього не треба було. То і Олексій, віддавши Галочку до черниць, просив їх, щоб письма не показовали, а замість того, щоб навчили, що треба дівці знати. Каже було: „Не дівоче діло грамоту знати. Є їм друга робота. Аби богобоязлива була, а то і я їй

прочитаю з писання“. Бо Олексій знав письма.

Так тілки через те Галочка і не вчилася читати. Одначе таки, хоч крадькома, то у молодих послушниць питавшись, то сама прислухаючись, переняла де-що і зумiла де-яке слово легенько по складам зложити, і по верхам скаже. Кріпко розумна була: що ні вздрить, усе переньме і кожного, хто у неї спитається, навчить, і розкаже. На річах була собі смиренька, не дуже було вихопиться з словом; коли ж що скаже, то усе до діла, усе розумно та з порядком.

Олексій, батько її, так той кріпко письменний був: за дяка, хоч де, та справиться. Четь-Минею мав свою і усе було чита її та й любив, закликавши дяка, говорити з ним з писання; та як білш читав ніж пан дяк, то й білше знав чим він. Через се часто як зійдуться, та говоривши багато, частісінько і заспорять, і довго собі спорють: той туди гне, а сей сюди. Отже Галочка було, прислухаючися, до чого діло йде, і розводить їх і скаже так по самій правді, не тягнувши руки за батьком. Хоч той було часто і розсердиться, що не по його дочка говорить, а опісля роздума, та і скаже: „Правда твоя, Галочко! Що то, якби хлопцем була! я б тебе дяком настановив“.

— Не мудрость потребується у дяківстві,—каже було кахикаючи пан дяк:—но паче потребна сладкогласная гортань і кріпкое знаніє устава.— Та вже б справились за вас,—скаже було Олексій та й полотчує дяка, то той і при-смирніша.

Не нарадується було дух у Олексія, як узяв свою Галочку з монастиря, дивлячися на її розум, що усякому ділу навчилась і добре господарьовала у нього у дому. Частісінько дякував собі, що не оженився у-друге: „не було б такого порядку у господарстві, а може б мачуха, яка б ще придалась, загризла б бідну Галочку, мою Галочку, втіху мою, радість мою і щастя“.

Душі не чув Олексій, так любив свою дочечку, і об усім для неї вбивався. Хоч вона нічого і не бажала для себе, так батько усе їй поставляв. Кожнісінький раз, що продасть хуру, що торгує чим, зараз їй і закупить гостинців, чого тільки здумати можна, що тільки є на світі луччого. Що то були у неї за плахти, запаски і усяка одежа! Багато було такого, що з самого Шльонська привезено. Намиста з червонцями, хрестів усяких, дукатів, ендусів золотих, бурштинів разками... та чого у неї не було! Сорочечки, хоч і сама тонесенько пряла, а і у будень другої не брала, як з іванівського полотна; а на голові, замість стрічок або лент, що у бога день золота сітка пов'язана. Так їй батько приказовав, щоб що-дня вбиралася. „Я для тебе,“ каже „нічого не жалую, не жалуй же і ти нічого. Спасибі богу, що придбали, не переносиш того за свій вік. Одно зносиш, десять поставлю. Нехай моя дитина перед усіма видна буде.“

Чи три чи чотирі скрині превеличєнних, усе на колесах, повнісінькі були усякого добра, окрім подушок та постелі, що лежало у коморі, дожидаючи свого часу. А час усе не приходив!

Що то перебувало і старостів по закону і так людей з річами, щоб то висватати Галочку! Що-дня було плавом пливуть! Ганчарівські парубки, бачачи раз і десять разів, що не тєє, перестали і думати об Галочці. Та пробували і городянські і хуторянські, і з яких то сел не було? З усіх місць, та аж із Водолаги, аж туди чутка про Галочку прийшла! відусіль засилали старостів. А які люди були хороші! Вже не будем казати про свитників, ні про шевців, тим було Галочка тільки всміхнеться та губонькою підморгне, то тільки почухають у потилиці, та й підуть не оглядаючись. Така честь була і хліборобам, хоч би і один син у батька був, не дуже вона на се дивилася. Сікалися і міщани і купці; залицялися і поповичі, так і попадею не хотіла бути. Та що то: наїзжали і такі, що окрім усього і усякого добра мали свої виннички і горілку добре збували; так і тим Галочка було подякує за їх працю, та й скаже любезненько: „Що ж мені, люди чесні, робити, коли ваші женихи мені не по натурі?“

Батько тільки було і зна, що зустріча та провожа людей, і від нього був усім один одвіт: „Як дочка захоче. Я не приневолюю ні за кого, положився на неї“. Бо і справді так було: він їй сказав ще поперед: „за кого, доню, пожалуєш, той мій зять буде, хоч за самого біднішого, аби тобі люб'язний. Хвалити бога, худоби і усякого добра буде у тебе стільки, що і на десять віків буде, аби жилось. Вибірай сама, хто тобі по серцю, і скажи мені: чи прийдеться тебе на сто-

рону віддати, чи у прийми кого узяти, мені усе однаковісінько, я усюди за тобою піду“.

Оттим то Галочка і не йшла ні за кого, що ще не трапився їй ніхто з парубків, щоб по серцю був, дожидала свого. А дожидаючи не дуже журилася, бо знала, що сяк-так, а буде такий, що вона його пособере. А тим часом гуляла з подружками, як пташка у аері: була веселенька, як день у маї місяці, жартовлива, як вітерець у садку меж квіточками, приязлива до усякого, як красна весна, звичайна против усякого, як панянка, а роботяща як бджілка, і як та робила усе медок, так і у Галочки усяка робота була до діла і до добра. Через увесь тиждень, по будням, ніхто її не побачить нігде і ні з ким, хоч з дівчатами чи з молодицями: усе за роботою та по господарству, цілий день рук не поклада. Не видно було її ні на вулиці, як звичайно дівчатам збиратися та пісеньок співати, і на вечерниці ніколи не ходила; а от вже на ігрищах, на Купала, весною у короводі, у ворона, у хрещика, тут вона рада була грати з подругами. „Бо“, каже, „се у день і при усіх людях. Усі бачуть, що я роблю, як граю, і ніхто на мене нічого не вигадє.“

От затим же то і сходився увесь харківський мир з півдня на Ганчарівку, бо тут вже певно усяк надіявся її побачити; опріч же того нігде було її уздріти. І що то збереться народу на Ганчарівській вулиці? Молоді паничі окроме собі кучею так і ходють, усе щоб так стати, що як буде Галочка кривого танця вести, так щоб пройшла, мимо

їх: хоч би їм подивитися на Галочку, і то з них. Купці позабували свої лавки і замість того, щоб розщитовати, які, на чім і скільки баришів узяти, знай дивляться на Галочку і розщитують, як би так, щоб і вона любенько та веселенько глянула. А там приказні, що охочі самі грошики лупити, а тутечка вони б що-небудь дали, що хоч би постояти біля Галочки. А вже про шевчиків, про кравчиків і про усяке парубоцтво, вже і сказати нічого: стоять поодаль, та тілки облизуються. Та не то що: і ритористи і хвильозохви гурбою причвандяють з своїми спекторами, що ходють вже у довгополих халатах і вже з заплетеною косою, що стоїть та тілки плямка, поглядаючи на таку дівку, як є Галочка... О, що б то робив! І хочеться то йому і зачепити її, та й не сміє і соромиться, та й навчить другого край себе і скаже: „Доміне Кутієвський! як буде Галочка бігти мимо мене, то ви пхніть мене на неї, буцім я нехотя її заняв“. Так що ж бо: доміне Кутієвський пхне, доміне Пузановський поточиться, зачепить Галочку, а та швиденько відскочить, як муха відлетить, то доміне—плюхентус у грязентус і закаля свою пикентус (себ то по латинському, як вони, морочучи людей, говорють). Не поженухався ні трохи, а сміху з себе наробив. А щоб вас з школярами! Вони нічого до пуття не доведуть.

Та коли правду сказати, так скільки там ні було усякого народу, так ніхто ж не поживився нічим від Галочки: хоч би хто з купців, з міщан, з усяких паничів, та хоч би

і з самих ахвицерів, що й самі по собі бойкі: ти йому слово, а він тобі десять відріже. Ще тільки що вийде Галочка з свого двора, озирнула очима усіх, що зібралися тут, вже вона й зна, як мимо їх пробігти, щоб і подивитися на неї кому не досталося. Тільки добіга до якої кучі, де вже зна, що на неї пильніш усіх дивлються, тут вона очиці опустить у землю. А що за оченята були! як є самий спілий терен-ягодка, та так скрізь і бігають, аж сяють; і ні пив би і ні їв би нічого, усе б у них дивився, бо дивлячися у них, так гарно, так весело, що не тільки розказати неможна, та і не тямив сам себе з якої то радости. Так вона бо зараз і напустила свої чорні довгі вії, і скрізь них очиці, мов зірочки скрізь серпанок, так і блестять. І то рум'яна, а то ще почервоніє, як звичайно чесній дівчині, шануючи того, перед ким стоїть або з ким говорить: так така гарна, така красива, що й розказати не можна. Коли бачив хто, як часом бува зимою зоря погорить та червоніє, що аж на снігу віддає, от така стане і Галочка; і тільки добіга до такого, що вже зна, що хоч словом її зачепить, як раз тут і відвернулася, чого-небудь подругу спитати буцім то. А тут теж біда! Хоч не побачиш її красивенького лица, так побачиш білесеньку шию, від бархаток, що єднуса почеплені, ще красивіше віддає: так би і кинувся ціловати таку чепурну шийку!

Зачепи ж її хто словом, спитай об чім-небудь, зараз зирк з-під своїх війок, вже й догадалася, з якою думкою питають її, вже такий і одвіт дасть. Коли чесний, поважний

чоловік її пита об ділі, вона зараз уклониться і каже, що треба, та тихенько та приятенько, мов чижичок проспівала, та звичайненько та так розумно, що інший і письменний так не скомпонує. Нехай же з дурною думкою хто її спита хоч об чім-небудь, так тут вона гляне на нього, мов та королівна, та не кажучи нічого, тільки губоньку піднявши, ніби усміхнеться: то той, що питав, і остався як опечений, почервоніє стида ради як рак, і позичаючи у Сірка очей, стане ховатися за людей, щоб вже його і не бачили.

Така то була Галочка Таранцівна, на славу не тільки Ганчарівці, та і усьому Харкову краса. Чутка об ній далеко йшла; а що пісень на неї поскладали, так усюди вони прийшли; усе то про Галочку Таранцівну, яка то вона хороша, яка розумна і звичайна. Спитайте на Ганчарівці, там ще тямлять, як розказовали про неї діди і батьки наші, і яка їй випала планета.

І вже їй було так, що годів з двадцять та може з сотню пороздавала гарбузів женихам, що з усіх місць до неї з'їзжалися, а і досі не вибрала собі ні одного парня: та прийшов же і її час...

Галоччин батько, Олексій, як дівчата і його дочка грають на вулиці і уся Ганчарівка збереться дивитися на них і на тих, що аж з города поприходили дивитись, то і він було вийде, сяде на колоді з ким із приятелів, та й розговорюють, об чім там прийдеться.

Раз сидів він собі там на колоді і де об чім задумався, аж зирк: ахвицер йде, йде

та прямо до нього, повернувся та й сів рядом з Олексієм, близьенько від нього. Олексій, як треба, зараз скочив, поклонився ахвицеру звичайно, та й хотів далше відійти, бо не приходилося мужикові рівнятися з його благородием.

А ахвицер його за руку сів! та й каже просто, по нашому: „Куди ти, чоловіче добрий, устаєш? Сиди“.

— Та ні,—поклонившись впять, сказав Олексій.—Вже нам не подоба против вас рівнятися, ми й постоїмо.

— Оттак же! Так се я тебе зогнав? Не хочу сього, не хочу. Сідай же, зділай милость, а то я устану і піду собі. Чого тут царамонитися? Хиба не усе рівно? І ти чоловік, і я чоловік. Усе ми боже создание.

— Як се можно? Ви таки—ваше благородие, а я...

— Усе однаковісінько. Я ахвицер перед салдатами, на муштрі, а ти мені рівний і стар против мене. Сідай же, сідай.—Та сее кажучи і усе притягуючи Олексія до себе, силкуючися, таки посадив його при всіх на тій же колоді, і вже близьенько край себе, і почав з Олексієм люб'язно розговорювати.

Спершу Олексій зопинався, несмілко було йому з таким лицем просто розговорювати, а далі-далі, бачачи, що ахвицер душа проста і хоч молод чоловік, та розумні слова говорить, осмілився і став мов з своїм рівним про усе говорити. Ахвицер його розпитує, а Олексій розказує: де живеть, чим промишляє, і про усячину там говорили аж геть-геть.

Олексій так уподобав ахвицера, так уподобав, що тілки б і слухав його розумні речі; і як ахвицер устав, щоб ійти до дому, бо народ почав розіходитися, то Олексій аж не стерпів та сказав: „Будьте ласкаві, ваше благородие, приходьте сюди і у ту неділю. Я щось вас дуже полюбив і усе б вас слухав. Пожалуйте приходьте“...

— Прийду, добрий чоловіче, непременно прийду. Бач, увесь город сходиться дивитися на вашу Галочку; так і я туди-ж ійду, хоч ще і не розглядив вашої Галочки, як треба.

Олексій усміхнувся і не каже, що то є Галочка. А ахвицер одходячи ще сказав: „Будь же, чоловіче, на сім же місці і на сій колоді сиди, щоб я тебе заразнайшов. Мені з тобою весело було. Прощай же!“

— Ійдіть здорові, ваше благородие!—поклонившись Олексій сказав і, довго ще дивлячись за ахвицером, усе думав: „Що то за розумна дитина! Молод чоловік, та який приятний! Я б з ним по вік жив“. І з тим пійшов до дому.

Незабарьом прийшла і Галочка, та чи роздяглася чи ні, чи поприбірала своє усе чи ні, а вже і питається:

— Що то за пан з вами, пан-отче, сидів?

— То такий пан, доню, що благодать господня! Я і не бачив нікого простішого, як він. Не гордий, таки сам своїми руками узяв та й посадив мене край себе. Та що за преумні розговори говорив! По вік того не забуду. Обіщався і у ту неділю вийти до мене: каже, що йому зо мною буцім то весело було.

Здається так, що Галочка, почувши, що сей ахвицер у ту неділю вийде, неначе трощечки почервоніла, так на одну годиночку, а далі і каже: „Мабуть, що десь що розумне говорив, бо на нас і не дивився, і хоч я двічі проводила дівчат у кривого танця край самих вас, та він і не зирнув ні разу“.

— Йому не до вас було: він мені у ту пору розказовав, що, каже, не сонечко ходить, а земля кругом його обіходить.

— Бач що!—сказала Галочка, дивуючись.

— Е, чи тільки він премудрости і розказовав? Коли б ти послухала його!

Галочка—хто її зна, чи вона утомилася, граючи з дівчатами, чи що, а щось не така веселенька була увесь вечір, як завжди. Усе білш мовчала. А як лягла собі спати, то здихнула і подумала собі: „Чому се пани красивіші від простого народу?..“

Як се було коло Теплового Олексія, так уранці дуже гарно було: на дворі сонечко сяло, зогрівало увесь мир, берези починали розпуковатися, травонька зеленіла, і вже і проліски у садку Олексієвому процвітали, так було хороше, так хороше, що аж дух радовався. Галочка устала веселенька, рум'яная, красивіша і вона здавалася: упоравши, що треба було, сідаючи за роботу, перелічила: скільки день зосталося до тії неділі?.. Мабуть за тим, чи вспе докончити свою роботу... Одначе лічивши, як сказала: „суботонька, а там і неді...“, та впять щось то зарум'янилась трошки, та ніби усмінулась, махнула ручкою і сіла швидче за роботу...

— Таточку-голубчику!—сказала Галочка, як увійшов батько, упоравши батраків:—се мені на вдивовижу! як таки можна, щоб сонечко стояло, а щоб земля ходила? Се мабуть, панські вигадки?

— Ні, доню, зовсім не вигадки, воно так і є. От як мені учора ахвицер розказовав...

Тут Галочці щось веселенько стало на серденьку... Мабуть вона зрадовалася, що почує, що і як у божому світі робиться? Може...

Батько їй багато розказовав, що він чув від ахвицера, і закінчав, що розумнішого чоловіка ще і не бачив. А Галочка йому у відвіт тільки і промовила: „Еге!“ а то усе слухала пилно і усяке слово запримітила, і жалковала, що нікому їй розказати того усього, що ахвицер казав батькові.

У середу Галочка здихнула, та й подумала: „Як то ся неділя довго йде! скільки вже днів, а ще й досі середа! до неділі ще“...

І впять вона закраснілася...

У суботу увійшов Олексій у хату швиденько, та й каже: „Знаєш, Галю, що я надумав? Ахвицер зовсім не пишній і овсі не гордий. Закличу його до нас полудновати завтра“. Галочка так і сторопіла. Дума, і не зна, що сказати.

Батько впять її спитав: „Чи добре так, чи як думаєш?“

— Та воно б то, пожалуй, добре,—ледве промовила Галочка:—так глядіть тільки те, чи піде ж він до нас, до простих мужиків?

— О, я знаю, що піде,—сказав Олексій.—Коли посадив мене край себе і казав, що ми пе-

ред богом усі рівні, так такий вже не одцуряється від хліба-соли. Та і що ж? Зберімося, налагодимося, а не прийде, як хоче.

— А що ж ми йому налагодимо? У нас панського нічого нема, та й не знаємо, що для панів треба.

— Дурна ти, душко! Не усе однакову хліб-сіль бог дає що пану, що усякому чоловіку? Чого тут? Що є, то й подамо. Ми не пани, і він зна, що в нас панського нічого нема! Та і об тім не турбуйся. Я постачу усе. Ти йди собі на вулицю грати, а я покличу Домаху: та була у пана наньмичкою, та зна, де що як зварити. А ти не турбуйся ні об чім.

Як же таки Галочці, будучи хазяйці, та не турбоватися? Роботу свою заховала, кажучи: „Вже тепер ні к чому починати квітки вишивати, вже суботонька. Я лучше нароблю квітків з шпалер, та заквітчаю святії образи; он і голуби вже старенькі, треба новеньких зробити: та і піч, бач, як поколупалася!..“

От і покликкала зараз наньмичку і звеліла усю ту глину на печі, що поколупалася, стерти та нову позамазовати скрізь. Бо піч була з зелених водолазьких кахлів, та на спаях червоною глиною позамазовано, так так хороше було, що не то що!..

Наньмичка піч пора, батрак долівку землею рівня, де повибивалося, а Галочка в'яже квіточки, та які вміла, які знала, самих гарних наробила і голубів новеньких попривішувала. А сама усе турбується думкою: „Коли б же гарної рибки придбали! Хто то в

них буде купувати? Що то якби мені воля: я сама пішла б на місто та й купила б, якої сама знала... щоб не стидно було“.

От у неділю, чи пообідала мерщій чи ні, зараз Галочка підмела велику хату, повісила на кілочок чистий рушник довгий та передовгий, та мудро усякими цвітами вишитий, накурила ладаном кріпко і заперла хату, щоб не видихалося, поки... У кімнаті стала вбіратися. І що то вирядилася, хороше та прехороше! Доброго нічого не брала, так лучче від простенького; та як же то на ній усе чепурненько, любенько, штепненько, як на картинці. Чи пора чи не пора збіратися, вже вона й вибігла... Біжить вулицею і землі не доторкається, а на душі так їй чогось то весело, так весело!.. Добігла—і дівчат нема нікогісінько!.. Зирк, і на колоді не сидить... батько ще не вийшов. А вже з десятків халахурів вже і швандяють по вулиці, дожидають збору дівчат.

Що тут Галочці робити? де їй дітися? „А що за прелінів дівчата“, дума собі, надувши губенята з серця та мотаючи рушничком, що узяла підперезатись. „Чи вони сплять, чи що? Але і досі не виходять; а там гляди, і вечір, а там і піст скінчається. Коли ж ми награємось? Побіжу їх зібрати мерщій“.

Кинулася у першу хату: там ще обідають. Сердиться наша Галочка, виговорює, поспіша викликати подруг, бо вже, каже, нерано, вже над заходи сонечко, скоро вечір. Кидається по хатах по другим: там ще і не думали збіратися, тільки вбіраються. Отаманує

наша Галочка над дівчатами, виганяє на панщину, а дівчата регочуться: „Що се, кажуть, сталося з Галочкою? То ми було зберемося усі та дожидаємо, дожидаємо, поки то вона вийде, а тепер поперед усіх поспіша. Ще тілки півдня, а вона вже каже: вечір хутко. О, бодай тебе!“

Сяк-так стягнулися. Попереду було все починають вороном, а тогді вже з піснями підуть; так тепер Галочка каже: „Ні, давайте у Кострубонька.“ Ми розберемо її думку: у Кострубонька як грати, так треба пісню голосно викликати, а далі, як вмере Кострубонько, так треба у долошки плескати. От луна від пісень та від лясків піде, от швидче і вийде... батенько: „мені до других діла нема“, так дума Галочка.

От і почали у Кострубонька. Пішла луна скрізь. Посипавсь народ з усіх місць. Бачить Галочка, граючи у жони, що вже і батько її вийшов і сів на колоді, як зирк!.. аж розсердилася: „Чого той Тиміш та сів біля мого пан-отця? Чи він же вміє з ним говорити“? Аж ось... Галочка понурила очиці у землю, та вийшла з кругу, щоб, знаєте, підтягнути рушничок, чи ослаб чи що; а сама з боку усе дивиться, куди ахвицер ійде... а він усе ійде, та до колоди... от і Олексій і Тиміш устали, кланяються... Отже Тиміш і відійшов, спасибі йому! Отже і посідали ахвицер з Олексієм: от Галочці і веселш стало, що батькові не буде сумно, є з ким розмовляти, є від кого розумних річей послухати. От як повеселішала, зараз і закомандовала: „А нуте у хрещика!“

— Та тривай бо, Галочко!—закричали їй дівчата:—ще у жони не зограла, а вона вже у хрещика.

Отаман-Галочка не слуха їх: розірвала круг, попаровала усіх, настановила гробів, полетіли дівчата, мов пташечки... Еге! Галочку і тут знати: не біжить, а мов рибонька прудко пливе і рученятами не мота, а тілки вихиляється, мов той молоденький ясенюк, що легенький вітерець колише його... Піймай же її? Куди! хиба муха тілки за нею злетить! „Та куди ти, Галочко, усе біжиш?“ кричали на неї ті дівчата, що гробами були. „Усе до колоди біжить! хиба не бачиш, яка там калюжа? Добре тобі, що ти така легенька, що і перестрибнеш через калюжу, а ми не вдержимося, та так у неї і шубовтнемося. Бач, як позабрюховалися!“

— Та то я, дівчатка, затим туди біжу, бо тут з гори, так легше...

Так відбріховалася хитра Галочка, бо овсі туди не з гори було, а трошки горбовато і попереду калюжа. Та їй нужди мало, вона через ту калюжу, як думка, так і перелетить; а їй аби ближче підбігти до колоди: на колоді сидить!.. батенько її... а з батеньком... ахвицер... та що то за хороший. Молоденький, чорнявенький, очиці як жар, на виду рум'яненський та білий: вже видно, що панського роду... Та як чепурно прибрався!.. і як приятелно з моїм пан-отцем розговорює!.. От вже хороший та красивий! Тепер я його лучче розгляділа. Так думала Галочка, добігуючи усяк раз до колоди, і що ні робила, як ні виспівовала, не зирнув ахвицер ні разу ні на неї, ні на дівчат.

Не до пісень бо і не до ігрищів йому було. Він на сю пустоту не дуже заглядався. Йому і дівчата байдуже. Він собі був такий чоловік, що коли узявся за яке діло, так вже ні доїсть, ні доп'є і ні об чому не думає білш, поки не скінча свого діла. Тепер він, побачившись з своїм приятелем, з Олексієм, став йому розказовати про усе, що діялося у нашому царстві: як татари було заповнили усіх нас, як командували над нашими старшими і як здирали з народу останнє, хто що мав, як наші відбилися від татарви, і далі який цар після якого воцарявся, і як цар Петр по усім усядам дав порядки; усе, усе розказовав з великою охотою і не дивлячись ні на що, що край його діється; побачив, що його слуха чоловік розумний, усе розуміє і хоче ще білш слухати, щоб усе знати. Олексій так би і не відійшов від нього і бачачи, що вже не з так рано, став пильно прохати ахвицера, щоб пожаловав до нього хліба-соли одкушати.

— Піду, мій любезний!—сказав ахвицер устачуючи:—з великою радістю піду, бо бачу, що і ти мене полюбив, як і я тебе. Тільки з угором піду: щоб ні ти, ні жінка твоя, ні сім'я твоя, щоб не величали мене благородием, та щоб не утрачувались для мене нічим. Що ви кушаєте, те і я буду. Усе божий дар.
— Та чим багаті, тим і раді вас, такого доброго і милого пана, угостити. Не положіть тільки гніву за нашу простоту. А як же нам і величати вас, коли ви є ваше благородие?
— Нащо се благородие? Кажу тобі, не треба. Ти не салдат, і я не на муштрі; зовіть

мене просто: Семен Іванович. Так розговорюючи і дійшли до двора, і Олексій увів свого гостя у велику хату. А Галочка бігала, бігала у хрещика, зирк до колоди: нема пан-отця, нема і ахвицера! „Мабуть вже пішли до нас“, подумала собі, та й притихла, і ноги в неї болять, вже і утомилася, вже і не здужає. „Піду, каже, до дому“.

— Куди ти підеш?—гукнули на неї дівчата.— Ще тільки розигралися, а ти вже і втікати. Даваймо у кривого танця! Веди, Галю! Без тебе ніхто не виведе.

— Як собі хочете, дівчаточка-голубочки! а справді кажу, що треба до дому. Так мені щось...чи з очей, чи що...—І пішла Галочка до дому, та перше тихою ступою, а як відійшла далш від дівчат, так як стріла, і не забарилася добігти.

Увійшовши у противну хату, мала причепуритися після бігання, так бо і руки і ноги трусяться, і не зна, за що і узятися... Сяк так, нічого робити, хочеться прийти у кімнату та послухати, як ахвицер буде з батьком розговорювати і що розказоватиме, а тут щось соромиться, і не сміє, і боїться; та схопивши, що попало, буцім треба сховати, та й понесла...

Увійшовши у велику хату, низенько, звичайненько поклонилась гостеві і тільки що хотіла прийти у кімнату, а батько її і зопинив, питаючи: „Чи вже ти, Галочко, і вернулася? А чому се так рано?“

Галочка, ще кланяючись, накинула очком, що ахвицер щось розказовав, а як вона ввійшла, так він, уздрівши її, так і замовк, і ру-

ка до гори піднятая так йому і зосталася, а сам так же пилно дивиться на неї, що неначе з'їсти її хоче. Галочка, звичайно як дівка, се усе підгляділа, та ще й пуще засоромилася... Перебігла б мершій у кімнату і заховалась би, так пан-отець пита її об чимсь, а об чім, вона і не розслухала. Та вже він у-друге спитав, а вона, стоячи перед ним, переминається та червоніє, як є калина; а далі вже намірилася, та й сказала: — Та не знаю... дощ розігнав... там дівчата... теє то... поїхали...

— Добре, коли при такому сонечку та вас дощ розігнав. Ідь же і ти, куди хоч.—Так сказав Олексій усміхаючись, бачачи, що Галочка і речи не знайде, що сказати. Не вспів батько сього сказати, а Галочка вже як тая муха улетіла у кімнату.

— Се моя дочка, Семене Іванович!—став казати Олексій.—Не положіть на неї гніву, що вона так обрябіла при вас і не зуміла одвіту дати...—Галочка притулила своє ушко, та й не дише, щоб дослухаться, що ахвицер про неї скаже.

А Семен Іванович дивуючись і питається:

— Так Галочка твоя дочка?

— Моя, Семене Івановичу.

— Ну тепер бачу, що тебе господь благословив дитятею. Я чув про неї багато чого хорошого, її кріпко усюди похваляють. Бачив разів зо два на ігрищах, красива показала мені, а тепер, як побачив ближче, так вона, міри нема, яка красива. А що найбільш у неї, очі. По очам, Олексію, можна знати, яка у чоловіка душа. Істинно, ти ща-

сливий батько, маючи таку дочку добру, розумну, та ще й красиву. Я з роду не бачив такої красивої.

Яково-то було Галочці, сеє усе слухаючи? — Се, Семене Івановичу, що ви мене, по ласці своїй, полюбили,—казав Олексій,—так вже і дочку вихваляете.

— Ні, Олексію, істинно так. І впять таки скажу, що ти щасливий батько.—Тут Олексій став кликати дочку... так куди ж! як їй було вийти? Не сто раз вона чула, як їй і у вічі казали, що вона дуже красива, так то їй і дарма було. А тепер де б вона ділася, чуючи, що ахвицер її похваля; а тут батько кличе: треба його послухати, вийти; а як вийти? як глянути на ахвицера, коли він по очам усю душу зна?.. Скрізь землю пішла б!

Як не виходить Галочка, а Олексій не любив, щоб його не слухали, пішов сам за нею і став її уговорювати, щоб не соромилась та вийшла, бо треба полуднувати лагодити.

— Добре ж, таточку, вийду-вийду. Тільки нехай ахвицер нічого мене не пита, поки я не роздивлюся.

Олексій увійшов до ахвицера, моргонував йому, усміхнулися обидва—і стали своє розговорювати. Збіралася, збіралася Галочка, і як увійшла, забувшись впять поклонилась, і Семен Іванович вже і не займав її, а тільки як куди йде через хату або прибіра що, то очей з неї не спустить, і що розказовав Олексієві, забуде, замовчить: а коли Олексій що розказує, то він і не чує нічого.

Агу, огляділась трошки і Галочка, мотаючись тут перед ними; їй вже не так млосно. Прибіра, прибіра, та прислухаючись до ахвищерових річей, і стане, і дослуха усе. Вже й так, як він не бачить її, вона розгляда його; як же на ту пору гляне він на неї, так де б вона ділася?... Се й не раз так лучалося, а усе їй на нього хочеться дивитись, а йому на неї. Серце серцю стало вже вість подавати.

Подали страву, стали вже полудновати. Галочка порається, і присяде і слуха, що вони з писання розговорюють. Якось то Семен Іванович осмілився, та об чім то і спитав Галочку... Господи! трохи ложки не впустила! І не стямилася, де вона сидить; а далі, нічого робити, одвіт дала. Так у-друге, у-третє... вже Галочка огляділася, вже сміливо говорить і бачачи, що ахвищер чесна і добра душа, і що у нього на думці нічого нема поганого, стала смілива: після полудня, упоравшись зовсім, сіла біля свого пан-отця і стала слухати, об чім ахвищер розказує. А він про усе розказує, чого Олексій і не знав: як у світі поводитьься, де які землі є і що для чого на світі є, об усім говорив і усе знав, кріпко розумний був. Олексій знай його розпитує, то про се, то про те. Вже і Галочка осмілилась і сама де об чім розпитує, і вже перестала його величати „ваше благородіє“, а вже зоветь, як він звелів: Семен Іванович.

Оттак розговорюючи, просиділи і довгенько. Ще б не пустили свого Семена Івановича, так одно те, що нерано, а друге, що

дуже далеко йому йти, аж у город; через садки, степком і через гребельки. Тоді так було: де город, а де Ганчарівка, кріпко далеко. Олексій, попрощавшись з Семеном Івановичем, проводив його аж геть: а Галочка, як сіла кінці стола, як підперла свою головку білою ручечкою, як задумалася...

— Чи чуєш, Галочко?—крикнув пан-отець.

— Ох!—та скочила з лавки, та й не зна, що казати.

— Що се з тобою сталося, доню? увійшов я у хату, не чуєш; тричі кликнув, насилу розчумалася. Чи задрімала, чи що?

— Так таки... що... трошки...

— Утомилась, сердешна! Одно те, що набігалася, а тут поралася. Іди ж, лягай спати. Бог з тобою.—Перехрестив її і пішов.

Сиділа ж наша Галочка, сиділа, думала ж вона та думала. А що думала? Хто її зна! Тільки і промовила: „А що ж з сього буде?“ та й сплакнула, перехрестилася і лягла вже, так до півночі доходило.

Смутна сіла за роботу наша Галочка, смутна і обідала, чи то пак не обідала, а тільки сиділа за столом так. Олексій дивовався і питав її, чом вона нічого не їсть і чому така смутна?

— Так, таточку! щось чи голова... ні, мені усе нудно та тошно,—сказала Галочка, та й здихнула важко.

— Чи не набігала ти, нехай бог милує, лихоманки?

„Набігала лихоманку, що і по вік не збуду“, подумала Галочка, а Олексій помовчав—

ши і сказав: „Обіщайся у неділеньку у Куряж сходити“.

— А тож, таточку: коли б швидче неділенька прийшла.

Оттого то наша Галочка така й смутна була, що неділенька далеко: аж через шість день. У неділеньку ахвицер обіщавсь прийти до них... Коли ж то се буде?... Коли дождешся тієї неділеньки, а тут так, що через силу хожу... так собі думала Галочка, перемиваючи ложки після обід, як ось—рип у двері і хто ж то? Семен Іванович!.. Галочка усе з рук так і повпускала...

— Сердсья, не сердсья на мене, Олексію Петровичу,—сказав Семен Іванович, увішедши у хату і поклонившись попереду старому, а там і Галочці:—а я до тебе прийшов і сьогодні. Як хоч: мені без тебе скушно. Я люблю з тобою беседовати. Як упорався з службою своєю, зараз і потяг до тебе. Скажи мені по істинній правді: чи не мішаю тобі у чім? Може ти своє робив? Я у друге урем'я прийду. — Та що се ви говорите, Семене Івановичу?—сказав Олексій. Я б вам не то що, я б усе перед вашим здоров'ям так би і стояв, і усе б слухав, що ви нам доброго розкажете. Знаєте що, коли так: як вам є урем'я, то коли тілки захочете, так прямо і йдїть до нас. І двері і душа моя для вас відчинені по усяк час. Ви мені ні у чім не помішаєте. Я з ранку порядок дам батракам, та і пан на увесь день. І вже мені худоба того не дасть, що ви мені розкажете або прочитавши розтолкуєте, по ласці вашій. Приходьте ж, хоч по усяк день. Чи так, Галю?

— Єй-же так!—сказала Галочка, слухаючи такі батькові речі, що їй здавались так, не наче хто на гуслі їй грає.

— Так, пан-отченьку! І мені веселіш буде на душі, коли вам весело буде з Семеном Івановичем!

— Так може тобі, Галочко, смутно буде, що ти сама собі сидітимеш!—спитав Семен Іванович, пилно приглядаючись їй у оченята. — І то вже!—сказала Галочка, спускаючи очі-зірки свої у землю.—Буцїм я сама собі сидітиму? Адже батенько мене не віджене, коли і я тут буду з своїм ділом? Тут таки робитиму своє, а тут слухатиму, об чому будете розговорювати або що читатимете. Я, хоч і читають, а де-що второпаю.

Так і положилися, щоб Семен Іванович, коли тілки захоче, щоб і приходив.

Та й зачастив же! Що в бога день, покінча своє діло, справить що треба та, не оглядаючись—на Ганчарівку, бачите до Олексія... білш нічого, йому буцїм то тілки його і треба. Тут вони сидять, розговорюють, читають. Олексій розпитує, як що трудне та непонятне для нього у Четі-Минеї; Семен Іванович товкує, та так чисто, що неначе у рот кладе; а Галочка так і слуха: забуде і роботу, устроїть голку у полотно, та й не виводить її, ручку опустила, головку підняла, а очиці як ясочки, так і не сходють з Семена Івановича... так то щиро слуха!

Слуха!.. Коли б же хто опісля почав би її розпитовати: що таке розказовав Семен Іванович? то коли б тілки по правді, вона б і сказала, що хоч і прислухалася до усякого

слова, та не второпала нічого, бо усе приглядалася, як він гарно говорить та губоньками, що червоні як та калина, поворочує, і з-за них та зубоньки мелькають, білесенькі та рівнесенькі, як є один; які то рум'яні щоки, які узесенькі чорні його брови, як на шнурочку, а очиці які ж то! „Він казав, що через очі можна бачити душу у чоловіка. Так і є, що правда. Як зирне на мене, то я й бачу, яка в нього душа добра, який він жалосливий до усіх; та так мені його жалко стане... та через те нічого і не розслухала, об чім він розказовав“.

Сього Галочка нікому не говорила, а тільки думала собі, як було проводить Семена Івановича об пізньому вечері та ляже на своєму ліжку, щоб то спати, так їй і не спиться: усе то силкується згадати, що читав або розказовав Семен Іванович, так бо не згада нічого... „Нехай же завтра не буду на нього дуже пишно приглядатися, а усе буду слухати“. Так скаже було Галочка з вечора, а у день прийшов Семен Іванович, почав говорити... забула наша Галочка слухати, знай розгляда його і доглядається, чого учора не добачила, що „он ямочки на щоках його, що так би і дивилася на них; он рученята невеличкі та біленькі, мов у паночки, та як заговорить, як обіпреться рукою об голову, та пальцями перебіра своє волосся, чорне як смоль, та м'якеньке як шовк...“

Оттак і по усяк день Галочка що-небудь знайде у Семена Івановича, чого перш не розгляділа: то голос приятний, то як задумається чого—а вже щось частенько став

задумоватися,—так так його жалко: усе б на нього і дивився! А як піде по хаті, так що то за стройний! у стану, що двома п'ядьми можна його обняти, мов переломлений, так і вихиляється!

Семен Іванович приносив і свої книжки, та що то за прерозумні! Про усе, про усе там писано було. Олексій, бо він один їх і слухав, не нарадується було. І розказовав багато де-чого розумного. І про себе розказовав, що він є поміщик, що у нього вотчина аж біля Прилуків, укупі з братом, білш чим сто душ; батька і матері нема, померли, брат господарює, а він служить у війську. З братом живуть, як закон велить, люб'язно і согласно; брат йому усе вистача, чого тільки треба, і що він сам собі вольний козак. „Що, каже, хочу, те і роблю, ніхто мене ні у чім не силує і не поборонить ні у чім, бо я сам пан над собою. Служу у війську, поки треба. Коли стане замирення, піду ув одставку, та й оже...“ Тут щось і замовк: та зскочив з лавки, ходив, ходив по хаті, усе думав щось собі довгенько... далі схопив шапку і став збиратись до дому, а ще то й не пора була: він було завжди просижує до пізнього вечора, а тут ще тільки сонечко геть-геть спустилося.

Олексій кинувсь, щоб його прохати, щоб ще посидів, бо ще рано, так ні: притьмом ніколи, діло є, треба сьогодні зробити то се, то те... і не впросили його, щоб ще посидів; пішов собі тихою ступою, похиливши голову...

Олексій став жалковати, думаючи, чи не розсердив його чим? так бо ні: так прия-

телно розговорювали. „Хиба чи не ти, Галочко, чим його розсердила?“

— Щоб то я, пан-отченьку?—ледве промовила сердешна Галочка, бо сльози так налягли їй на душу, що їй дихати важко було.

— Так бо ні!—впять став розмишляти Олексій:—ти йому сьогодні і слова не сказала. Не знаю, що се таке є! нехай чи не прийде завтра, розпитаю. І пішов з хати.

А Галочка як подумала: „А як не прийде?..“ Та з сим словом, як заплаче! Батечки! як то гірко плакала до самого вечора! А чого? і сама не зна. Такі думки постигли її, що і не придума, що їй і робити: то, дума, може він занедужав, нікому його доглянути, тяжко йому, може ще до світа і вмере!.. Та від таких думок аж з ніг звалилася, прилягла на ліжку, слізюньками обливаючись... „Коли б можна, побігла б, мушкою полетіла б до нього, тілки б глянула на нього, що з ним робиться?.. коли нічого, то і мені б полегшало!.. Коли завтра не побачу його, то певно до вечора вмеру... Так мені тяжко!..“

Не вмереш, Галочко!.. бо ще дуже зарані, як ще і не приходив ніколи так рано, Семен Іванович вже і йде. Галочка, ще тілки устала, та усе пилно на город дивилася... і трошки згодом і вздріла його, та аж за ворота вибігла, і як птичка веселенька, підплигує, щечече до нього ще здалеку: „Чи ви не вмерли Семене Івановичу? А були ж недужі? Чи чого розсердилися на нас? Що ми вам заподіяли, що ви нас учора так хутко покинули?“

— Нічого, Галочко, нічого! Діло було, білш нічого,—казав Семен Іванович веселенький вже, і люб'язно усе говорить і не хмуриться. Увішедши з Галочкою у хату, зараз і пита:—Де ж Олексій? Я вже увесь день у вас посижу.

А вже Галочка і облітує по усьому двору, гукаючи:

— Тату, таточку!.. Та йдїть же швидче! Вже прийшов... прийшов! ей-же то богу прийшов!..

— Хто там прийшов?—обізвавсь Олексій від хліва, що заплітав з батраками.

— Та він же, пан-отченьку, він! Він і не вмів, він і недуж не був, йому діло. Сьогодні увезденички буде в нас,—казала Галочка, розмотуючи руками, а сама чи договорила чи ні, та вже і біжить мерщій у хату.

— Та хто?—ще таки гукнув на неї батько.

— Та Семен Іва...—білш і не чути було, що Галочка сказала, бо вже вбігла в хату; вже й там кидається, пореється, прибірає, і сама не зна, що воно таке... Небо над нею піднялося, сонечко ніколи так над нею не сяло; куди ні гляне, усе їй весело, усюди гарно, що аж сльози її проняли!.. Побігла у кімнату, сплакнула трошки з радощів, вмилася, втерлася, прибралася і вибігла до гостя, веселенька як пташечка.

Впять пішло діло, як і спершу. Еге! та щось не так вже. Пожалуй, прийде Семен Іванович і веселенький і розговорливий, і де-що жартовливе скаже і Галочці; та далі чи розкаже чи стане читати, та почне часто поглядати на Галочку, та й змішається зов-

сім! Як установить на неї свої карі очі, дивиться, забуде, що й говорив, або й читати перестане і буде на неї довго дивитися... і чого то в очах у нього не побачив би? Там була уся його думка; усе, що було у нього на душі, усе можна було бачити... Що таке? ми будемо знати опісля; а Олексій не дуже в його очі заглядав, він би і не розібрав нічого, хоч би і подивився в них; він було тільки і дивується, чого Семен Іванович так задумався? та й собі замовчить, щоб не мішати йому об чім там думати.

Одна Галочка трохи чи не знала, що на думці у Семена Івановича: бо як тільки побачить, що він почав на неї дивитися пильно, не так як завжди дивиться, вона вже не зирне зараз на нього, а похилить головку, та голкою не шие, а тільки по роботі копирса, а що дума собі?.. так побожусь вам, що однаковісінька у неї думка була, що у Семена Івановича... Та як пуститься вона у тую думку, як дасть їй волю, так їй так хороше, так весело, що вона і не тямить себе, чи вона на землі, чи у раю?.. Їй здається, що вона мов пташечка божа літа по-під небесами і щасливіша від усіх людей: та тут і гляне—на кого ж їй білш і глянути?—гляне на Семена Івановича... та якими очима гляне!.. що Семен Іванович вдарить себе рукою, затулить очі, припаде на стіл, довго так полежить, піднявся... видно було, що сльозинка, друга в очах його блищить... обітерся, устав, походить по хаті і впять сяде...

А Галочки вже давно тут нема: вже давно у кімнаті... тяжко їй стане, дух захватує,

сплакне і поки то—поки справиться з думками, що увійде до них.

А Олексій, той на усе дививсь по своєму. Бачачи було, що Семен Іванович так стражда, приньметься його розпрошувати: „Чого ви так собі, Семене Івановичу?“

— Так, щось нездорово,—скаже було він, аби б що-небудь сказати.

— Чи не викушали б може полинькової? Вона кріпко полезна вещь від усього...

— О, щоб тебе, пане Олексію, з твоєю полиньковою! Ну, так, що прислужився! Від усього, каже, полезна. Ти вже до старости доходиш, так позабував еси, що то є молод чоловік. Не тільки твоя полинькова, та й ніщо у світі не відведе туги від серця, хіба...— Ох, тут і своя молодість згадується!.. Якого то дива не робили зо мною і карії очі, і рум'яні щоки, і біленькі рученята... Годі! не хочу згадовать, тільки жаль бере!.. Будемо своє розказовати.

Так усе частіш, усе частіш діялось меж Галочкою і Семеном Івановичем. Вже й так траплялося, що хоч він і прийде, то такий же то смутний, такий невеселий, що й слова від нього не почувеш! Сидить, мовчить, часом здихне, а на Галочку не зводячи очей дивиться... і з тим і піjde.

— Чи не сердиться на нас чого Семен Іванович? Чого він такий чудний став з нами? Як ти думаєш, Галочко?—пита було часом Олексій дочки.

— Може!—одвіт повагом дасть дочка, аби б то що-небудь сказати; а сама добре знала, від чого він такий. Та так знала, що відга-

довала сама собі, який він прийде: чи веселенький, чи ще більш смутненький? По своїй душі відгадовала і об ньому...

Що-день, що-день Семен Іванович був усе смутніший, як ось і овсі не прийшов... Галочка просумовала і на другий день не дожидала його: нема; нема і на третій, і на п'ятий нема... Галочка сумує, Галочка плаче... то роздума і скаже: „Добре він робить, що покинув до нас ходити... Що з того?.. Нехай! Він привикне без нас, забуде... усе йому рівно; однаково ж я швидко вмру... не можу його забути!.. Хоч с'як, хоч так... Мені треба вмірати; нехай він живе, нехай любується у білім світі! Нехай і їм світ красується, як найлуччою своєю квіточкою... Коли б тільки провідав, де я лежатиму, та щоб хоч разочок навідався до мого гробу... Земля б стала мені пером, тісна домовина стала б мені за веселую світлицю; запекши-їся уста мої усміхнулися б до нього, замерші оченьки мої глянули б, сухая рука моя іще б простяглася до нього!... Лучче смерть мені прийняти, лучче моє дівованнячко і мою дівочу красу заховати так, як вона є, чим ждати, поки я зсохну, зчахну, що він і не пожалкує!... Смерте, смерте! де ти? Пожалкуй батька від діточок, жінку від мужа, не бери їх: їм хороше на світі жити, не бери їх; озьми мене нещасну, сироту! Мій батько ще не стар, оженився, дітей бог дасть, мене забуде, без мене привикне, не буде журитися; а мені зачим жити на сьому світі?.. Коли він справді мене любить, як я його, так ще лучче тут вмерти, бо що з нашої любови

має бути? Смерте, смерте! озьми мене! не жалкуй ні моєї краси ні дівованнячка!... Мати сира земле! Прийми мене до себе, приголуб мене і не пусти мене на світ, де нема мені ні щастячка, ні одрадоньки і ніякої втіхи!...“

Так було Галочка по усяк день тужить, і що б робила з нудьги? А Олексій так той притьмом зажурився! Ні з'їсть нічого до порядку, ні роботою не втішається. У хаті скуча, вийде до роботників; усе, здається йому, усе не так роблять. Сердиться, грима, часом налаєть кого дурнісінько, покине усе, побрів у хату; у хаті сумує, розгорне книгу і нічого не прочита.

Так сумовавши, у неділю гукнув на Галочку: „Давай, дочко, швидче обідати. Мені діло є у город“. Не гаразд пообідав, подяковав богу, зараз за шапку і ворчачи сам собі: „я не стерплю так довго... пропаду від нудьги“, пішов з хати аж у самий город.

Як осталася Галочка сама, чи поприбірала де-що, чи ні, журба її узяла... Сіла кінці стола, схилила свою головоньку і рукою підперла, та і задумалась... Об чім же вона там не думала?.. об чім не розмишляла?.. чого то не згадовала?.. Тільки що слізеньки з чорних очей капали на її шовкову запуску...

Не чула, і серце їй звістки не подало, що Семен Іванович увійшов у хату, стоїть перед нею, дивиться... вона плаче! Він не стерпів, ухопив її за руку, та й крикнув: — Галочко! чого се ти плачеш?

Господи! Що сталося з Галочкою? Сама себе не тямить! Спочила, дивиться, чи се

він, чи ні? І раденька б то, і сміється, а сліззоньки, мов той дощик, що скрізь сонця йде, так і капотять. Насилу схаменулася, насилу у чувство прийшла, та розгляділа, хто се є против неї і що схопив її руку і пригорнув її до свого серця, що так і чути, як воно кріпко колотиться...

— Се ви, Семене Іванович?—насилу промовила словце і стала визволяти тихенько свою руку, буцім то щоб хусточкою зітерти лавку. Зітерла, та й стала його прохати:—Будьте ласкаві, сідайте, поки пан-отець [вернеться з города. Вони пішли до чоловіка за ділом.

— Жалко, що його нема!—сказав Семен Іванович.—Я й до нього, я й до тебе прийшов... Галю! зірочко моя!.. Не можна мені без тебе пробути!.. Усе тобі розкажу, як я страждаю без тебе. Побачивши тебе уперше, мені здалося, що я знайшов якийсь собі щастя. Усе б я на тебе дивився, усе б я тебе слухав, усе б хотів, щоб ти мене звивала по менню, бо ніхто мене так принятно не зове, як ти! Душа у мене стрепенеться, серце заб'ється і мені стане так весело, так весело! Згляну у твої оченята, що отсе напрасно ти рукою закрила... закрий їх, та тільки слухай. Без тебе я не жив, а маявся; чи справлю хоч трохи своє діло, біжу до тебе. Биля тебе—моя радість, моє щастя, моя втіха! Без тебе мені увесь світ немилий! Не вмю розказати, як весело мені биля тебе... Далі думка така стала приходити: Галочка тебе не полюбить... Слухай бо, не закривайся і другою ручечкою. Я тобі як розкажу усе, тогді роби зо мною, що хочеш.

Від такої думки я став відвикати від тебе, з тим не буду їй докучати, не буду ще більш до неї привикати; перестану ові ходити, не буду її бачити, швидче вмру: бо не бачивши тебе і не слухаючи твого голосочка, знаю, що довго не проживу. От я перестав до тебе ходити, усе звав смерть до себе...

— Та і я ж її... викликала,—через велику силу, хлипаючи, промовила Галочка.

— Як се можна? Тобі треба жити!—аж скрикнув Семен Іванович і, ухопивши її руку, став оп'ять казати:—Ти втіха твоєму пан-отцеві, ти краса усьому миру! Тобі треба жити. Нехай я один постраждаю! Як можна мені жити без тебе? Нащо мені і світ, коли мене не любиш!..

— Хто ж се вам сказав, що я вас...—сказала сміливо Галочка, та вже ледве-ледве договорила, та тихесенько, як кропив'яночка закінча свою пісеньку, так вона закінчала:—...що я вас не люблю?

— Так ти мене, Галочко, любиш?—крикнув Семен Іванович, не тямлячи сам себе з радості. І ухопивши її другу руку, став пильно приглядатися їй у оченки, усе допитуючись.—Скажи, так ти мене любиш?

Де б ділася Галочка! Утекти не можна, він за руки кріпко держить, а тут ще у вічі загляда і пізна усе, пізна, що у неї є на душі. Що їй робить? куди очиці заховати? Білш нікуди—припала йому на плече, і не видно йому її...

А він усе просить та руки цілує та молить, щоб сказала, чи любить його хоч трішечки?...

Жалко їй стало його; а на серці їй весело! так сльози ж так і ллються, і сама не зна чого; за хлипанням ледве промовила: „Я не знаю, як люблять... а тільки усе те, що ви розказовали... то так... і мені було без вас... і я не хотіла без вас жити... хотіла вме...“

Вже останнього Галочка і не договорила. Вже Семен Іванович, не гямлячи і сам себе з радості, обняв її, пригорнув до серця і поцілював...

— Що зо мною діється?—сказала тихесенько Галочка, лежучи на руках Семена Івановича, що держить її, цілує, цілує її зовсім нечувствєнну, і стане дивитися їй в очиці та вплять цілує.—Що зо мною діється? мені так хороше, що я не зумію і розказати. Ще як стала знати вас, то було як задумаюсь, задумаюсь, то мені тогді було так хороше... Та ні, тепер лучче. Тепер я не знаю, хто я, де я і що я? Я, мов птїчка, вибилась з хмарочок густеньких та темних, біля ясного сонечка літаю! Не страшно мені, хоч по увесь вік горечко, бідонька, усякеє лихо: мені усе бай-дуже! Я мала тепер таку годиночку з вами, що і повік не забуду сієї радості... Ви мене любите... ви мене цілуєте... ви мене не покинете ніколи?..—Та з сим словом обняла його ручечками і пригорнула до себе кріпко і, гірко заплакавши, жалібно стала прохати його:—Не покиньте, не забудьте мене! Ви моя душа і серце, і втіха і радість. Не вмю як бїлше сказати!..

Багато б вона де чого сказала ще, так бо Семен Іванович не дасть їй слова промови-

ти. Цїлує її у вічі, руки їй вицілює і усе дякує, що й вона його так любить, як він її. „Тепер“, каже, „я не сирота! І для мене сонце світить! У радості вік доживу... От ійдеть пан-отець, скажу йому, буду прохати“... — Подождіть, Семене Івановичу!—сказала Галочка.—Ще не пора пан-отцеві нічого говорити. Ще ми не порадились ні об чїм... Я ще й тепер ума не зберу усе те розказати, що у мене на думці. Нехай ще опїсля, я ще не привикла до свого щастя...

— Як знаєш, так і роби!—сказав Семен Іванович.—Як скажеш, так і я робитиму, бо нічого не знаю і не хочу нічого знати, опрїч того, що ти мене любиш... що ти моя... повік моя?..

— Повік твоя,—сказала Галочка і сама від усього серця поцілювала його... а далі і розійшлися, бо вже Олексій доходив до воріт. — Де се ви були, мій милий паночку?—скрикнув з радощів Олексій, увїшедши у хату і побачивши Семена Івановича; та аж підбїг до нього, кинувся було йому руки ціловати, так той не дав, та обняв і поцілював його. „Я по вас“ каже Олексій, „крїпко скучав та, не стерпівши, ходив аж до вас. Так мені деньшик ваш сказав, що ви пішли на Ганчарівку; так я—дай боже ноги! мершїй сюди. Так і є, що ви в нас. Де се ви були? — Усякі діла лучилися,—сказав Семен Іванович,—так ніколи було у вас бути, та й сам було так зажурився, що притьмом прийшлося вмїрати.—Та сеє кажучи, глядь на Галочку... А та вже зразу догадалася, до чого він каже, та мершїй і перехопила:

— А нуге, вже не споминайте про смерть! На сім світі так весело, гарно! А там що ще буде, не знаємо. Будемо тут жити у щасті, у любові, аж поки зовсім зостаріємося.

— Так, Галочко, так!—сказав Семен Іванович, не чуючи себе з радості.— Не відганяйте мене від себе... будемо жити у любові...

Галочка зараз догадалася, куди він гне, та й перехопила його речі, та зараз кинулася поштувати його то сим, то тим: і обідати лагодиться йому подати і усажує його... Так що ж бо, Семен Іванович як узнав добро, узнав, що є щастя від вірної любові, так він нічого і не хоче, і ні об чому і не дума: веселий такий, як ще ніколи його і не бачили, говорливий за усіх... Галочка теж землі під собою не чує, бігає, мотається, у очі йому приглядається, до батенька кидається, веселенька, жартовлива...

І Олексій аж радується, що вона така весела, і як спитався Семена Івановича, чи буде ж впять часто приходити? так той і загнув, усе наводячи на своє:

— Я, каже, не тільки часто буду до вас ходити, та думаю з вами і повік жити, коли тільки приймете.

Олексій глянув на нього... і тільки що мав спитати, до чого він се говорить, так Галочка впять таки перебила і не дала увесьденички Семену Івановичу яке слово об своїй думці сказати.

Гарно, любо, весело минувся увесь сей день, як один часочок, і не зчулися, як вечір настиг, треба розіходитись.

Прощаючись, Семен Іванович сказав: „Коли б швидче моє щастя прийшло, щоб я і повік з вами був!..“

— Що се він, доню, сказав?—питав Олексій Галочки, проводивши з хати Семена Івановича. Що се він усе закида, що як би йому повік з нами жити? га?

— Не знаю, таточку!—сказала Галочка, ставивши на мисник то миски, то талірки.—Чи не против того хиба, що казав... чи квартирі їм будуть на Ганчарівці... чи що: не знаю таки.

— Не знаю і я,—сказав Олексій, та дивившись довго на Галочку, як вона вбирала усе, буцім і не вона, далі перехрестив її, здихнув і сказавши: „ти моя дитина“, пішов у світлицю спати.

Не спати лягла на своєму ліжку наша Галочка! Ні, сон далеко від неї. Узяти її думки та гадки... Тільки і чути її, як важко здихне... сплакне... проговорить: „Що ж з сього буде?“ та впять за думки. Далі аж голосно сказала: „Чого ж я журюся? Вже вірно і він так дума! Так і зробимо, так і житимемо... Що то за гарно буде... Що то я щаслива буду! Аж дух в мене радується! Він мене любитиме, аж поки я вмру; а я вже буду довго, довго жити, бо у щасті... та у вірній... любо... ві"... та не зчулася, як і заснула, думаючи про своє щастя...

Треба ж було так статися, що вранці прийшов до Олексія чоловік, з котрим вони укупі купили лісок, так треба було їм там порядок дати: яке на сажні у продажу, а яке почистити. А як Олексій у сьому ве-

лику силу знав, так без нього і не можна було. Сяк-так подумавши Олексій і поїхав, перехрестивши свою Галочку і, нічого їй не сказавши, тільки пилно їй у вічі подивився. Так не на таківську бо напав! Та знала його думку, та сама собі опісля і сказала: „Ні, таточку! Ти ж і сам учора сказав, що я твоя дитина“...

Незабарьом вже Семен Іванович і тут. Як зійшлися, так буцім то цілий год не бачились. Намиловавшись собі, як є меж молодими парубком і дівкою, що хотять собі по-братися, Семен Іванович посадив Галочку біля себе і став казати:

— Не буду тобі, Галю моя мила, розказовати, яке ти мені щастя дала, полюбивши і мене, як я тебе люблю. Коли мене щиро любиш, так душа твоя знає те ж щастя.

— Знає, мій соколику! Та нема таких річей, щоб його розказати.—Так сказала Галочка, приголублюючись до нього.

— Так, моя зірочко! Так і я не вмю усього розказати. І як я знаю своє серце, то знаю і твоє, що як я маю тебе любити по увесь мій вік, то і ти не покинеш мене і не забудеш мене ніколи...

— Хиба ж я захочу своєї смерти? Бо знаю, що якби я, не що друге, а тільки б подумала тебе менш любити, то тут би з нудьги і пропала! Через те і живу на світі, що люблю тебе... Жити і тебе любити, се мені однако-вісінько. Чи проживе рибонька без водиці? чи розцвіте який квіточок без рісоньки небесної? Так і я не проживу без твоєї любови. Перестанеш мене любити, то я тут за-

раз і вмру! а усе таки і вмираючи так же буду любити, як і у сей час!..

— Коли мене так любиш, то, Галю, зроби усе для мого щастя!..

— Що хоч звели, на край світа пошли... та нема на світі такої сили, щоб мене вдержала від любови до тебе; а затим нема того і на світі, чого б я не зробила для тебе, від щирої моєї любови...

— Галю!—сказав Семен Іванович, кріпко її поціловавши:—поберемося собі!.. Я не можу без тебе жити... Куди ж ти устаєш?..

Галочка, почувши се від нього, підняла свою головоньку з його плечей, де припавши усе лежала, і випручавши тихенько від нього свою руку, устала і стала поодаль від нього... Господи! блідна як стіна, рученята зложила на грудях, тяжко дише і не зможе слова промовити...

Семен Іванович, здивовавшись кріпко, пита її: „Галочко! чого се ти?... Скажи мені, чи надіятися на таке щастя?... Скажи!“ і хотів було узяти її за руку... так вона відступилась ще від нього і, силкуючись, через велику силу промовила:

— Що се... ви... ваше... благородіє?—та з сим словом мерщій ухопилась за стіл, щоб удержатись, а то зовсім би впала; тяжко бо їй було відрікатись від свого щастя!..

— Галочко!—аж крикнув Семен Іванович сам себе не тямлячи:—чи се мені так почувлось?.. З ким ти говориш? кого так величаєш?

— Чи так тобі треба зо мною говорити?

— Так. Коли ви самі забули, що ви є благородні, так проста дівка, мужичка, нагадує

вам, що ви таке є,—сказала Галочка вже сміліше і ніби суровенько.

— З чого се ти так почала?

— Вам не подоба того і думати, що ви отсе мені сказали!

— Та що з тобою сталось? Чи се ти, Галочко, так говориш?

— Я, Галочка, дочка обивателя Олексія Таранця, нагадюю Семену Івановичу, що він є благородний, пан, поручик... Йому не можна сього і думати...

— Так же ти мене любиш? Так же ти ось тепер завіряла?

— І вміраючи буду те ж казати. Ох! бачить бог, як я кріпко вас люблю і любитиму повік.

— Коли ж так любиш, чому ж не хочеш йти за мене?

— Затим, що люблю вас кріпко, міри нема, як люблю, щиро люблю!

— Коли ж любиш, чом не хочеш свого і мого щастя?

— Моє щастя у моєму серденьку, а пилно хочу, щоб ви щасливі були, і тим не хочу слухати ваших річей...

— Коли ж хочеш мого щастя, чом не хочеш йти за мене?

— Щоб не згубити вас навек, не зав'язати вам світу... Семене Івановичу! Я вам не рівня!

— Не говори ти мені сього. Любов усіх рівня!

— Може й так, поки ми житимемо один для одного; так не можна бо сього зробити!.. Об моїй долі, об моїм щасті ви не споминайте: я їх поховала, а будемо говорити про вас.

Я не знаю, як у світі, меж панами, усе прочеє водиться, а знаю, що усюди будуть питатись про вашу жінку: відкіля вона і хто така є? Нехай ви, люблячи мене, і не засоромитесь сказати прямо: „вона мужичка!“ та яково вам буде тогді? Усі будуть з вас сміятись, усі осуджати, усі цуратимуться вас, що у вас через жінку уся рідня мужики...

— Яке мені до них діло? Я не подивлюсь ні на кого!..

— Так вони подивляться на вас. Попрьокам та сміху з вас кінця не буде. Не стерпите, схаменетесь... і раді б вернуться, та вже не можна. От і возненавидите мене...

— Галю! сього повік ніколи не буде! Нехай мене засміють, розіпнуть, розтерзають, я ніколи не перестану тебе любити!

— Так я ж не кам'яна! Хиба мені легко буде дивитися, що ви через мене і за мене страждатимете, і я, усеє теє бачивши, зможу жити? Однаковісінько вмру, як і тогді, як ви перестанете мене любити. Та я об собі і не вбиваюсь. Хоч як хочете мене переряжуйте, научіть усьому, як треба бути панею, та вже природи не переробите: усе видно буде, що я коренна мужичка. Куди ви зо мною явитесь, усюди мене засміють...

— Я усіх покину, відстану від людей, тільки ти мені...

— Не так бо, Семене Івановичу! Ви розумніші мене у сто раз, і ви знаєте, що сього не можна і не треба робити. Ви собі богобоязливі, ви знаєте, що гріх на світі дурно жити. Усяк, хто може, служить у війську, хто у суді, хто крамарює, хто хліб робить,

а усяк довжон жити для усіх, а не маятись без діла. Вам і скучно буде без діла, і ви, побачивши, що гріх так жити, явились би меж людей; так бо я вам камень на шиї...

— Так, так то ти, Галочко, мене любиш?

— Боже праведний! Чим мені вас ще білш завирити, як я вас люблю? Чи й се вам нічого, що я для вашого щастя на видиму смерть свою йду? Бо з вами розлучитися—се смерть мені!

— Так не розлучаймося, будемо жити укупі...

— Якби я вас, Семене Івановичу, любила так, легенько, а себе б любила ще білш чим вас, так чого ж би мені й хотіти? Я собі з мужички стала б панею, муж в мене молодий, хороший як намальований, хоч на місяць, а панувала б; а опісля, хоч би що з ним ні зробилося, хоч би він і постраждав що через мене, хоч би і покинув мене, а я собі і байдуже! Він від мене, а я від нього; добра свого і в мене багацько; не кажи мені ніхто нічого: я благородна. Так я бо вас не так люблю! Волосинка з вас спаде, а в мене серця шматок відірветься; вам тілки біда находит, а я вже страждаю! І тим то лучче хочу цілий вік мучиться, горе терпіти, усякі муки сама прийняти, аби б від вас і маленьку бідоньку відвести!..

— Ти саму велику біду мені робиш, ти губиш мене, ти ніж мені у серце встромляєш!..

— А мені легше? Нещасна моя доленька, що я родилась у мужицтві! Пожалуй, якби я була панячка, я б і тогді вас так же б кріпко любила...

— Усе равно! Я тобі кажу, що усе равно, усі ми боже создание!..

Сильно!

— Так, боже создание, та щось мені здається, що не так ви кажете, як воно є. Не однакові зірочки на небесах, не однакова і деревня по садках. Не буде вишенька цвісти яблуновим цвітом, їй є свій цвіт. Не прийме березонька липового листячка. Не позбере соловейко другої самочки, як з свого роду. Усьому свій закон, а чоловікові ще найбільш того.

— Як же ти попереду об сьому не подумала? Зачим же мене полюбила?

— І не жалкую, що полюбила вас, такого красивого, розумного і з доброю душею чоловіка. Щастячко моє, що я вас стала знати, а не кого другого... та ні, я б другого і з роду не полюбила б. Велике і моє щастя, що ви мене полюбите. Ви мене знову неначе на світ породили. Без вашої любови я пропала б. Хиба ж нам не можна так щиро любитися і не вводити один одного у біду? Будемо собі любитися як брат із сестрою, коли уже нам побратися не можна через саме те, що я вам казала. Коли будемо укупі, щастя наше; треба вам буде куди відлучатися, я знатиму, що і за морем ви за мною скучатимете, як я тут за вами. Звернетесь... як ми тогді зрадуємось! О, Семене Івановичу! Що то за жисть наша буде! Бідности не знатимемо, пан-отця мого шануватимемо, вас люди будуть почитати, як і тепер, ніхто вас ні в чім не осудить, нічим не укорить; я, глядячи на ваше щастя, душі у собі не чутиму з радости, що такий чоловік любить так кріпко мене, дівку просту, нерозумну, тілки тим і достойну трохи, що любить його

міри нема! Нашому щастю люди позавидують, янголи божії порадується, бо наша любов буде свята, чиста, без усякої дурної думки. Любіть мене так, то я і ви будемо повік щасливі!.. Та з сим словом і кинулась до нього і обняла його кріпко, обливаючи слізочками.

— Неможно, Галочко! невозможно, моя рибочко, зірочко моя! Не зумію тобі усього розказати, що у мене на думці... Та отже добре, і пан-отець приїхав. Буду його просити. Він мене послуха. Тоді що, Галю?

— Тоді і я своє скажу йому. Нехай розсудить...

І розійшлися собі, втираючи сльози, бо обоє наплакалися таки добре!..

Старий увійшов у хату, помоливсь, озирнув їх, що вже тут щось є. Роздягся, сів і не потребує нічого, щоб там чи обідати чи що. Галочка стоїть біля печі, і ні з місця! По-нурила головоньку, і дивиться на свої сап'янові червоні черевички... І не йде, щоб там батькові чого пообідати подати. Боїться з хати вийти, щоб без неї Семен Іванович не розказав пан-отцеві, а пан-отець щоб зараз і не вдарив по рукам об її долі...

Поглядав Олексій і довгенько, усе мовчачи; далі, треба ж що-небудь сказати, от і каже: „Що ви собі такі чудні обоє? Неначе чого плакали. Один перелічує шибки у вікні, а друга лічить пісчинки на долівці. Га? А я, як батько, щоб вам у чім не помішав, так мені не треба нічого і казати? Га? Може і так, так глядіть, щоб опісля на себе на жалковали.“

Таке вислухавши, Семен Іванович не стерпів, кинувся до Олексія, обняв його і став розказовати, як побачив Галочку у перше і запримітив її, як далше, далше полюбив і як тепер любить її... і що то гарно розказовав! Таки усю свою душу, своє серце, свої думки, усе розказав до чиста, як і Галочці так не зміг розказати. Галочка сее усе слухаючи, плакала гірко.

Далі Семен Іванович і сказав: „Оттак її люблю, так її любитиму повік! Не можу без неї жити! Олексію Петровичу! Оддай мені її на мою радість, на втіху, на щастя моє вічне! Хочеш, я вийду у одставку, у тебе житиму: хочеш, до мене перейдемо, будемо усі укупі жити, будемо тебе шанувати...“ і багато такого говорив і плачучи усе просив.

Олексій усе слухав мовчки і не подививсь ні разу на Галочку. А та, сердешна! бліда, бліда як глина, руки зчепила, серце так і колотиться, душа боїться і усім тілом трепещеть, думаючи: „як пан-отець звелить йти? пропала я тоді!..“

Помовчавши, Олексій так сказав: „Знаю, що ви є чесна душа і що ні розкажете, усьому воно правда! Ви не такий, щоб позгнущатись над дівкою, а ще білш щоб погубити її. Вірю, що ви так полюбили мою дочку. Вірю як отець, що йому і нема і на світі нікого красивішого, як його дочка. Якби я був другий батько, то б може зрадовався, що моя дитина, моє рожденье, буде благородна і рід мій буде панувати. Я ж положився так: кого Галочка сама позбере, за кого похоче, то і мій зять. І тепер я против

її волі не піду. Далєбі, Семене Івановичу, що вона мені про вас ще нічого і не говорила. Я сам тільки зо вчорашнього дня за-примітив за вами обома щось, та й її не питав і від неї не чув. А бачу, що вже ви собі поговорили об усім. Так нехай же“, сказав Олексій, „так буде, як Галочка сказала.“

— Біда моя, пан-отче, коли ти здаєшся на Галочку!—сказав Семен Іванович, вдаривши себе рукою по голові.

— А що хіба? по своєму розсудила?

— Вона мені багато наговорила, та усе не до діла. Як чого чоловік не хоче, так вже знайде що сказати.

— Е, ні бо, Семену Івановичу! не гнівись бога!—обізвалася Галочка, хлипаючи біля печі. — Оттут серед нас бог милосердний, тут мій таточко ріднесенький, кого я після бога першого кохаю, так тут я скажу і у такий час збрехати не можу: нехай чує мій пан-отець і чує від мене перше з роду, що я нікого не любила; вас, Семену Івановичу, полюбила, і люблю точнісінько так, як і ви кажете, що мене любите. Однаковісінька в нас душа один до одного. І коли б я вам була рівня, я б зразу, не думавши, кинулась би до свого щастя: а то...

— А що ж то?—спитав Олексій:—кажи, доню, усе, що знаєш; я послухаю і розсужу меж вами, чи до діла твої речі.

Тут вже Галочка принялася говорити, а Семен Іванович став поодаль і знай сльози втира.

Галочка розказала усе те, що і Семену Івановичу говорила: зачим і через віщо не-

можно їй йти за нього, і що, коли її так любить, так і сам не схоче, щоб вона через нього страждала. Аж поцілував її у голову Олексій, вислухавши усе; далі і сказав: „Доню! мила моя дитино! Я тебе знав і не боявся нічого. Тепер піди собі у світлицю; мені треба з Семеном Івановичем переговирити по своєму, як єсть я отець своему дитятеві. Ти знаєш мене, Галю, то і не журися ні об чім.“

Галя вийшла з хати, певно надіючись на батька.

— Семене Івановичу!—сказав старий.—Як Галочка душі у вас не чує, люблячи вас, так вона тільки об вас і вбивається, а об собі і не дума. Так я, будучи їй отець, довжон об ній і об собі подумати. Вийде вона за вас, а місяць, другий не пройде, як ми її побачим на столі!..

— Від чого б се так?—спитав Семен Іванович.—Я її буду зберегати, пилині не дам пасти на неї, від усього захищу її...

— Ви? так. Ви будете її любити і шанувати. Так люди з'їдять її своїми язиками! Вона в них з мужичок не вийде. І сяка і така, і через се і через те він її узяв: нав'язалася на нього, треба було покрити гріх!.. А ви, Семене Івановичу, грамотні, знаєте, усе знаєте, як важко чоловікові терпіти і переносити худу славу безпричинно! Знаєте і те, що коли про чоловіка пройде дурної слави хоч крапелька, то вже і через цілий вік її не забудеш. А у женському полу ще і гірш! Яково ж буде їй, моєму дитятеві, що чиста і непорочна у сім ділі як голубиця? а сьогодні—

ножем у серце, завтра — у ту ж язву... надовго її стане? — І сплакнув сердешний Олексій.

— Ми самі відцураємося від людей. Будем жити один для одного, не знатимемо нікого! Така життя самая благочестивая, святая, щаслива...

— Правда ваша. Житимете у любові, у своєму щасті. Бог благословить вас діточками, такими, як і мене наградив дочечкою, на нову вам радість і на втішення... Еге! тут замість того, щоб матері—я нічого не кажу про вас, я тільки про моє рождение — матері веселитися діточками, їм нігде від людських язиків провітку не буде. Усі на них пальцями штрикатимуть, усі зашиплять: „мати їх з мужичого роду, нищі, сякі-такі уся рідня, і діти її такі будуть.“ Усі будуть їх жахатися, цуратися, попрікати тим, у чім вони і не винувні. А яково се матері? Через них, через дітську славу вона держиться на світі; щоб їм добро було, вона готова на усяку муку, усе перетерпить, душу свою віддасть... О, Семене Івановичу! Ви не знаєте, що то є діти для родителів! А тут і у господарстві вашому: ваші такі поддані, замість того, щоб її поважати, служити, вони будуть попрікати, що й вона така мужичка, як і вони... — О ні! Я сього не стерплю. Я строго прикажу, щоб...

— І вже, по приказу! Коли чоловік сам по собі не знайде поваження до себе, то хоч не приказуй! У вічі будуть шанувати, а за очі проклинати. Достанеться і мені на старості. Усім я буду як більмо ув оці. Хоч як хо-

чете, а й ви під час засоромитесь при людях мені честь віддати, як треба вашому тестеві. Галочка се бачитиметь, і надглядатиме пуше чим я. Вона моя кров. Через моє страждання, через людські попрьоки, через непорядки у господарстві, через дітський сором за неї і не оглянемося, як ляже вона, моя голубочка, у сиру землю! Не знатиме, сердешна, щастя і покою у замужестві, не буде іміти радости у діточках; у горі, у сльозах, у журбі погасне як свічечка!.. Хороше ж, коли ще нічого; а як же у такому ділі, яково є братися по нерівні, цуратися свого роду, та є може гріх?

— Ех, Олексію Петровичу! Се ми, люди, вигадали, що то пани, а то простий народ. У бога усі рівні.

— Так, рівні по ділам своїм, як явимося туди. Тут же нам треба знати, що то є началство. Яково було б без нього?

— Без началства же і не можна і благо нам за ним. А що люди, то усе рівно.

— Ох, що се ви говорите! Я просто читати вмію, а такі начитую і розумію, що ще з покон віку, від самого Адама, вже були і благородні і прості...

— Де се ти, Петровичу, начитав?—аж всміхнувся Семен Іванович, питаючи.

— Нігде ж, як у святій біблійі. Адже пам'ятуєте, що Сифа, Адамового сина, рід та звали синами божими, а Каїнів рід — синами чоловічеськими. Хоч воно і не те, що благородні і прості, як ми тепер зовемо, а усе одні луччі, а другі нижчі. З того то віку так і пішло. І як стали мішатися сини з роду Сифового з

родом Каїновим, от і умножилися гріхи на землі до ність кінця, і так, що бог ізтребив їх водою. Та й далш читаємо, що святим мужам повелівалося брати жен усе з свого роду, а не з чужого якого-небудь. І у іудеєв, то було одно коліно лучче перед прочими, і часто поминається у біблїї: „людие і народ.“ Так от бачите, є розличє. І якби се не було од бога, для порядку на світі, давно б воно перевелось: давно б бог, гордим противний, давно б стребив і скоренив панство, якби воно було не від нього, а від гордості чоловічеської! Сєє усе бачучи, як мені піти против закону і порядку, від бога даному, і у ваш рід благородний віддати свою дитину, рожденную од простоти і мужичества? Не буде благословенія божого! А я сього не хочу ні Галочці, ні усьому роду моему, коли сим бог благословить.

Довго такого багато говорили і спорили меж собою і із писання і так, своїми словами, а таки Семен Іванович не переміг Олексія ніяк, на тім у той день і зосталося. Усі були укупі, розговорювали люб'язно, і коли Олексій виходив куди до робітників, то Семен Іванович з Галочкою і голубилися і милювалися меж собою; той усе просив, щоб роздумала та вийшла б за нього, а вона усе свого держалася і плачучи просила не згадувати вже білш про се.

— Добре!—сказав Семен Іванович вже перед світом, проходивши усю ніченьку по своїй квартирі і усе думаючи та придумуючи, як би по своєму зробити. „Добре,“ каже: „так зроблю. Навряд, чи будуть тогді ще відго-

ворюватись!“ І чи спав, чи не спав тії ночи, а ранком вже і у Галочки.

Голублячи її, сказав, що спросившись у началства, іде завтра у свою сторону, аж до Прилуків.

— На довго ж? — аж злякавшись, спитала Галочка.

— Так, що може неділі дві або три проїзжу: не близька сторона.

— Зачим же ви поїдете?

— Діло єсть.

— Яке там діло припало?

— Галочко!—сказав Семен Іванович, поцілювавши її кріпко.—Невже ж ти думаєш, що я тілки так просто поговорив з тобою і з пан-отцем об моему щасті, і вислухавши, що ви мені говорили, так вам і піддамся? Се вже лучче мені живому у яму лягти! Ні, я сього так не оставлю. Поїду до дому, озьму від брата, від усіх родичів таке письмо, що вони не тілки дозволяють, та ще просять, щоб я оженився на обивателевій дочці.

— Кажіть бо, Семене Івановичу, просто: на мужичці... Еге! бачите, вже ви заране соромитесь сказати, що оженитесь на мужичці.

— Ні, душко, се не об тім... От узявши такі бамаги, озьму і від архиєрея лист, що нема гріха женитися на нерівні, як твій пан-отець каже. Та тогді вернувшись, проситиму своїх началників, щоб приїхали та розговорили вас з пан-отцем, та і отця протопопа попрошу, щоб з писання поговорив.

Галочка, як вислухала се, аж помертвіла! Звела очиці до бога, а у очицях блиснула

сльозинка, здихнула тяжко, а далі і промовила: „Ви таки усе своє?“

— І вмру з тим і доведу до свого кінця! — сказав Семен Іванович.

— Не знаю! — сумуючи та тихенько промовила Галочка... І увесь той день кріпко чогось та журилася і не боронила Семену Івановичу розказовати Олексію, зачим він іде у свою сторону.

Олексій, вислухавши про усе, казав: „Побачу, що ваш брат і що родичі скажуть. Та послухаю, що говоритиметь і духовний чин. Тоді скажу своє посліднє слово, та й робіть, як знаєте.“

Галочка, почувши се, пішла у кімнату, руки ламаючи.

І через увесь той день Галочка кріпко смутна була: сидить усе против Семена Івановича, дивиться на нього як ясочка, а того, об чім говорять, і не слуха. Дивившись, дивившись, вже видно як стане їй на серці дуже важко, то вихопиться у кімнату, і що то, господи, плаче!..

Прийшлося прощатись. Галочка вже й міри нема, як плакала! Ціловала його, пригортала до себе, хоче щось сказати, та за сльозами слова не промовить...

Олексій зложив руки, дивиться на се, а сльози і у нього так і капотять.

Семен Іванович, хоч і того сльози проняли, та усе таки не такий смутний був. Цілує її і усе просить, щоб не журилася, що він скоро звернеться і щастя своє привезе.

Вже й розпрощалися зовсім. Вже Семен Іванович вийшов з хати, і Олексій пішов про-

вожати його... як ось Галочка крикнула: „Семен Іванович! іще верніться!“

Живо убіг Семен Іванович і кинувся до Галочки; а вона кинулася йому на шию, обняла його, цілує і силкується промовити: „У останнє... у останнє... так бо сльози і річ заливають! „У останнє цілую вас!“ через силу говорила Галочка: „у останнє прощаюсь з своїм щастям. Не можна буде мені вам такого слова сказати... Не забувайте мене! Не забувайте, як вас я широ любила і що для вашого щастя зробила!.. Прощайте!.. Спасибі вам, що ви мене любили!.. що ви мені дали знати щастя на сім світі!.. Прощайте навек.“

Випустила його з рук, ледве дійшла до кімнати, та й впала перед образом. Як же почула, що вже у останнє за ним зачинилися двері, у останнє загомонів його голос, вона й заридала! Душу свою готова була виплакати!..

— Устань, доненько, устань, не плач, не журися, не вбивайся так! Коли справді, що так його кріпко любиш, то що ж? ійди вже за нього... Я, хоч і против ночі, сам піду і приведу його. Не розривайте своїх серденьок! Може знайдете своє щастя?

— Нехай, таточку, завтра об усім з вами поговорю.

На завтра увійшла наша Галочка до свого пан-отця... Господи! бліда та й бліда! Кровинки нема у тих щоках, що до сії пори як мак цвіли; очиці її почервоніли і позапухали (видко було, що усю ніч плакала), а сама так від вітру і валиться.

Олексій аж злякався, побачивши її таку. „Доню моя мила!“ став казати до неї, вицілюючи її, „втіхо моя, Галочка сердешна! Ти ж моє серце розриваєш, страждучи так! Яково мені дивитися, що ти сама себе живу у домовину кладеш?.. І я не спав усю ніч, і я плакав об тобі і об нашому Семену Івановичу. Жалко мені і його. Роздумавши усе, далі помолившись богу, порішився: що буде, то буде, не буду вас розлучати. Усякий гріх озьму на душу свою. Сам постражду, а не відніму вашого щастя. Та з сею думкою послав батрака, щоб мерщій їхав сюди“.

Галочка так і стрепенулася і спитала бисто: „Що ж?“

— Лиха година! Батрак вже його не застав. „Чуть світ, він вже і поїхав,“ сказав деньщик.

— Аж мені легше стало! — сказала Галочка оддихнувши. — Ні, таточку, голубчику. Не робіть сього, не губіть мене овсі і не беріть на свою душу гріха. Не вбивайтеся за мною, се мені важко тілки отсю годину, а то і нічого. Тепер, пан-отченьку, пустіть мене у Хорошів: я там проживу до неділеньки, та тогді вже проситиму зробити послідню мою воленьку.

— Що хоч, доню, роби; куди хоч їдь: ні у чому тобі заперету нема, аби б ти перестала вбиватися так.

— Перестану, таточку, і не буду, коли стане сили сполнити мою думку, коли завладаю з моїм серденьком!

Зібрав Олексій Галочку і випроводив її у монастир. Вона там усе молилася, одгові-

лася, порадилася з черницями, котрі знали її і вміли совіт подати до діла.

Зараз з неділі, у понеділок і вернулася. Бачить Олексій, що ніби вона стала кріпченька... Смутна, кріпко смутна! Часом так як задумається, так буцім і не зна нічого: сидить собі, мовчить і все руки ломить, та з виду видно було, що вона щось надумала, та боїться пан-отцеві сказати... А як не те, так і проворненько ходить, і навідується по господарству, і дещо упорає.

У вівторок ранком увійшов Олексій у велику хату і сів жития читати. Галочка, у кімнаті помолившись щиро богу, увійшла до батька, насилу ногами переступа, і зараз пала до ніг отцевських.

— Поратуй мене, таточку, голубчику! — аж закричала Галочка, заливаючися слізьми. — Не дай мені зовсім пропасти!

— Що таке, що, моя доненько? — кинувся її піднімати Олексій, дивуючися, що се з нею таке. — Устань, моя кришечко, моя лебідочко!

— Не встану, пан-отченьку, поки мене не звеселиш, поки не втішиш, кажучи, що зробиш, об чім я у останне тебе попрошу!

— Усе, усе зроблю, моя зірочко! Хиба ти мене не знаєш, що я рад душу за тебе положити.

— Спасибі тобі, мій таточку ріднесенький! Не відкажи і теперечки! — та і устала на вколінки і цілує його руки. — Пан-отченьку, голубчику! Віддай мене заміж!

— Добре ж, моя доненько! Насилу ж то ти надумалася! Я й сам хотів тебе об тім прохати. Отсе ж він незабарьом і буде. Або наймім кого, та й пошлім до нього, щоб швидче їхав.

— Ні, пан-отченьку! Сховай мене від сії біди! Віддай мене, тільки не за нього...

— За кого ж, доню, тебе віддати?

— За кого хочеш, за кого здумаєш, таточку! аби не за нього. Поспішай, пан-отченьку, поки він не приїде.

— Що се ти, Галочко, надумала? Устань бо, та сядь біля мене, пригорнися до мого серденька і розкрий мені свою душу, що се за думка така?

— А от, таточку, яку думку мені не хто, як бог послав. Туж-туж він вернеться, приста-не, не до мене, а до вас; приведе людей, начальників своїх: а ті—що їм за діло до нашого щастя? аби б йому услужити—стануть вас уговорювати, прохати, зоб'ють вас з думки об моїм щасті; ви звелите мені йти, а тут ще і моє серденько змовиться з вами... Я піду, усе равно, що і на видиму смерть!.. Скільки я не роздумувала, як то ні розбірала, не приходить мені бути панею. Я пропаща усе равно, хоч так хоч сяк, тільки те, що пішедши за нього погублю і його на вік! От що мене вбива! Так щоб положити один кінець, віддайте мене, батеньку, заміж! Тоді він, побачивши, що нічого робити, сам покине такі думки і... знайде своє щастя!..

— Чи будеш же ти щаслива, доню моя, з ким другим? Чи не погубиш же ти себе, віддавши себе нелюбу, та ще і цілий вік з ним жити?

— І вже має щастя! Однаковінько мені страждати приходить! Хто б ні узяв мене, то коли не він, усяк мені нелюб. Нехай він

розв'яжеться зо мною, він розумний, опісля дякуватиме мені.

— Ти ж збавиш собі віку! Ти зажуришся!

— Отсе мені тільки кріпко тяжке урем'я, поки усе сполниться, а там... Таточку! я говіла, я молилася; здається мені, що я добре роблю. Мене бог не оставить, я ще втішу тебе при твоїй старості!

Довго вони собі так розговорювали... і що то, як люди з розумом? Порадилися, потолковалися, обсудили діло кругом, так і є: приходить Галочці, щоб не заїсти чужого віку, йти за свого брата, за рівню. „А то справді,“ сказав Олексій, „не стерплю, переміню свою думку, приставам до тебе... бо кріпко хороший чоловік!.. О, що жалко мені його!..“

— Тим то й треба поспішати, кінчати наше діло, а то як разом набіжить, тоді пропала я!..

— За кого ж тебе, душко, віддати? Вибірай сама; ти знаєш усіх женихів, що ще й недавно засилали людей; скажи, зараз пошлю і таке весілля зроблю, що ну! щоб туга не відзивалася ні в мене, ні в тебе.

— Не хочу я, пан-отченьку, ні за кого з тих женихів. Вони пишні, багаті, будуть вередувати. Тяжко моєму серцю буде у перші годи, а вони не дадуть мені воленьки і гаразд поплакати об моїй долі. Чи не знаєш, таточку, якого сироти у бідності? Озьми його у прийми, віддай йому й худобу нашу і мене нещасну. Він буде за добро, що йому зробимо, нас поважати і мною таки не так буде орудовати. Знайди такого, приведи і

скажи мені: се твій мужик; я у ноги поклонюся!

Довго думав Олексій, де і кого у зяті узяти; далі і каже:—Доню, Галочко! коли так, ійди за Миколу!

— Добре, пан-отченьку!—разом сказала Галочка, а на серце мов кусок льоду впав, бачачи, що усе ближче, усе ближче зав'язується їй світ.—А хто ж то такий Микола?—далі спитала.

— Микола круглий сирота, чесного, хорошого роду, тільки бідність така, що й не було і нема нічого. Я, бачивши, що він є парень розумненький, роботящий, роцот усьому зна, перемовив його від купців, ще йому п'ятнадцятий годок був, і обіщав наградити його. І що то придався парень! За усіх усе зробить, ніколи не заліниться, хазяйського добра як ока береже і, спасибі йому, багато зберіг і доглядів мого. Я його, куди треба, посилаю з хурою: усе зробить, як лучче, і роцот у всім привезе. Він, як є меж купцями прикажчик, так він в мене права рука моя. І товариство поважа його: знаєш, часом бува, зайде спор, лайка; він їх усіх розсудить і по усій справедливості розбере. Та він же собі і чепурний, і моторний, і красивенький...

— І вже, таточку, мені сього хоч і не кажи!

— Так коли так, доню, так так. Коли вже певно намірилась ійти за кого-небудь, так ійди за Миколу.

— Піду, таточку, з великою радістю. Зділай же милість, пан-отченьку, поспішай швидче! Коли б можно, щоб сьогондя нас ізвінчали?

— Як се можно? Коли б хоч у сю неділю...

— Приїде, таточку, приїде! І усе наше пропало тогді!

— Вже що робить? треба приборатися...

— Яке тут приборання? Чи до танців тут, до скоків? Аби б у закон уступити. Мое сирітське діло. А то щоб часом за приборами ви мені не наробили гіршого лиха.

Радилися, радилися, а далі дочка таки виплакала у батька, щоб завтра вінчатися і щоб не було ніяких порядків, що треба по закону. Каже Галочка: „Він сирота, і я сирота! Чого тут? Покликати самих старших родичів, поблагословитися, звінчайте нас; що бог дасть, пообідаєте, чим здумаєте, попочтуйте гостей, та й розпустите їх. Я не піду ні дружечок збирати і не хочу ніяких пісеньок. Се весілля—теж похорони.“

Як сказала, напрохала пан-отця, той так і положився.

— Треба ж,—сказав Олексій,—покликати жениха.

— Покличте, таточку,—сказала Галочка.—Коли почали, будемо і кінчати.

Старий сам пішов за Миколою і ійдучи і каже: „Чи ждав же він собі такого щастя? Та і я, чи ждав же такої долі своєму дитяті?..“

Зоставши Галочка сама собі у хаті, стрепенулася і сказала: „Тепер, Семене Івановичу, прощай на вічні віки!.. Мабуть, що я тебе щиро любила, коли відреклася від тебе, топлю свої молодії літа, дівованнячко, ійду на вічні сльози, на тугу, на усяке мучение душі, аби б од тебе відвести усяке лихо!.. Не кажу тобі: люби мене!—не можно,

се против закону, — а згадуй мене у сім ділі, що я для тебе зробила... і як знаєш, так дякуй! Прощай, мій миленький!

Хусточку усю, що держала у руках, усю змочила своїми гіркими, кровавими слізьми, хоч вижми!

— Тепер, — сказала, — усе покончила. Закрився для мене білий світ! — і стала богу молитися і поклонити бити, щоб бог дав їй силу перетерпіти сюю годину, перемогти своє серденько у закон уступити... а там — як божа воля!

То плакавши, то поклони бивши розкраснілася Галочка. І що то за хороша була! От як, бува рум'яна зоря догоряє, а тут чорні хмари її застиляють і вона ніби спішить красоватися і веселити мир божий, що так би усе і дивився на ту зорю, і хмари поодпиховав би геть, коли б можно було: така і Галочка була тогді. І чого б не зробив, чого б не віддав, щоб вона була щаслива?

Увійшов Олексій з Миколою. Галочка стоїть кінці стола, і не глянула на свого суженого. Вона з батраків батькових не дуже кого і знала. І чого було вже дивитися і розглядати, який собі той, з ким тяжкая доля привела жити?

Сівши Олексій на лавці, подумав, здихнув і каже:

— Молодим дуже приговорив я тебе служити в мене і обіщався, коли будеш мені вірно і чесно служити, не zostавити тебе і наградити. Ти служив мені так, що дай боже, щоб і товариш так приглядав добра, як ти вбивався за хазяйським. Спасибі тобі!

Микола низенько поклонився.

— Прийшла моя черга, — казав Олексій, — слово здержати і тебе наградити. Миколо! От тобі одна моя радість на світі, втіха моя, щастя моє, Галочка, одним одна дитина... Озьми її; худоба, усе твоє; озьми і мене в приньми. Не покинь... та за слізьми не зміг далш і говорити.

— Щоб то як, дядюшка? — пита Микола, поблід, труситься, і боїться, думаючи, чи так він чує.

— Так, Миколо! Будь мені зятем, кохай, шануй мою Галочку, що бог тобі дає у жону. Зроби її щасливою, і тебе бог не оставить...

— Чи не смієтесь ви надо мною? — ледве проговорив Микола.

— Не який се сміх і не жартовання, се важний, святий час. Я, отець, маючи одним-одино на світі дитятко, уручаю тобі його, надіячися, що ти, а не хто другий зробить її щасливою.

Микола так і кинувся Олексієві у ноги і став казати: „Чи я ж достоїн такої чести? Я круглий сирота: ні роду, ні плоду, ви мене на ноги поставили, ви мене до розуму довели! Я вас знав, почитав за отця рідного за вашу ласку, за ваше научение!.. Об Олексієві, ось об Галочці, і думати не смів! Хто вона, і хто я мизерний? Чи я ж смію?..

— Коли я тобі її уручаю, — сказав Олексій, піднявши його від ніг своїх, коли я прошу тебе: — будь моїм сином! збережи мою Галочку?..

Тут Галочка підійшла і, як ніхто й не ждав, припала до ніг Миколиних. Той сил-

кується її підняти, а вона не дається і просить його: „Ні об чім тебе не прошу, тільки будь до мене добрий, не потурай, коли часом буду смутна, се минеться. Я буду тобі покірна, поважатиму тебе; доведу до того, що ти, бачачи мою добрість, полюбиш мене. Не поприкай мені, коли часом... я й сама не знаю, яка я буду? Не вважай тим, а доведи мене до того, щоб я тебе... через тебе мала хоч маленьку втіху, не терпіла б ніякого горя. Поклонімося же поперед богу святому, щоб поміг нам жити, як я кажу: а далі нашому пан-отцеві, нехай благословить і молиться за нас, за своїх дітей.“

Олексій зняв образ святий, молоді стали молитися; от Микола припав перед образом навколішки і каже:

— Петровичу! чи, як ви мені повеліваєте, пан-отченьку! і ти, Олексієвна! От вам бог милосердний, і перед його образом заприсягаюся, і перед вами: любити вас, Олексієвно, шанувати, почитовати вас, не як є ви моя жінка, а як против мене господиня... Ніколи і ні за що не почувте від мене і жодного грубого слова. Буду для вас такий же робітник, як і до сього часу був. Ви над собою волю маєте; ви розумніші мене, ви і мене навчайте. Петровичу! я батька і матері не зазнаю. Ви мені отець і благодітель! Будьте мені, як і були, хазяїном і повелівайте надо мною. Однаковісінько, як і до сього часу, буду за вашим добром вбиватися і так об ньому радіти, як і тепер. Воно як було усе ваше, так і буде вашим, і я й сам по вік ваш. Тепер на таку волю благословіть нас, пан-отче!

Тут з ним припала до ніг отцевських і Галочка, і що то плакала!

Олексій їх поблагословив і дуже гарно усе приговорював і просив бога, що їм послати на милість свою.

Далі посадив їх укупі, розказовав, як їм жити, як шанувати, поважати один одного, таки довгенько їм усе говорив.

От посидівши сказав, що треба прибіратись, бо завтра і весілля.

Микола помагав вже своєму тестеві, у чім там треба було. Припросили то дядин, то сусід поратися; Галочка, у чім душа, туди ж з ними порастється, і усе поспіша, і усіх приганя, щоб швидче усе справляли, неначе боялася, щоб хто не помішав.

У багатого і є з чого і є кому усе злагодити; так і не диво, що до завтраго усе поспіло.

Зійшлися сама ближня рідня. Подивовалися, потовковали, що як то Олексій, такий багатий, одним-одну дочку та віддає за свого за батрака, та ще і за бідного! Лучче б віддав, хто скаже, за купця, хто за поповича; а хто скаже: та може б який і пан не погордився б узяти таку кралю, та з такою худобою. І багато такого казали; як же їх обдарили подарками, усе хустками хорошими і вишиваннями, і платками шовковими, так вони і замовкли і затихли, надіючись і погуляти опісля по закону.

Вбралася ж і Галочка до вінця, а вбралася ж просто, не узяла з дорогого ні плахти ні намиста, а так, як звичайно сироті; та що то за гарна була! От вже справді, як на

картині намальована! красива та красива!.. Тільки чудно було на неї дивитися у тім, що якось то була вона, і ніби не вона! Очиці бистрі, аж горять, на виду краска у щочечках так і переливається; то часом стане бліда, бліда, то впять рум'янець у неї як жар спихне. Піде проворно, порядкує, усіх поспіша... то впять руки опустить, головоньку похилить, і де стоїть не зна, і що робила і куди йшла, усе забуде!.. Говориш до неї, вона не на те одвіт дасть, та стане бистро-бистро глядіти і неначе дивується, чого се люди посходилися і поперецьязовані ходять? Озирається, оглядається, гляне на себе... і помертвіє!.. От така усе була!

Увійшов і Микола вже благословитися, і що ж? не надів ні тії світи, ні того жупана, що йому Олексій учора під вінець подаровав, а одяг, хоч і добру, а просту свиту сірого сукна, і усе на ньому було просто.

— Чом ти, Миколо, не урядився у ту свиту, що тобі тесть подаровав? І жупан було одягти.—Так питались його жіночки.

— Не йде діло,—сказав Микола.—Мене панотець бере з наньмитів, і я так батраком довжон явитися перед господа бога, і від нього прийнявши Галочку з своїм щастям, тогді вже стати чим-небудь луччим; а тепер я, сам ще по собі, нічого.

І поблагословив же Олексій Галочку до вінця, і випроводив її таки точнісінько, як на кладбище! А що вже плакав, плакав! як мала дитина! Тяжко бо йому було, важко на душі, хоч і сполняючи доччину волю, та яка се воля була?... Се усе рівно, якби

вона вибрала ніж і просила б, щоб її отсим ножем зарізали!

Ійшла бідна Галочка до церкви швидко, бистро і усе поспішаючи: ні на кого не дивилася, нікуди не озирнулася. Під вінець сама підійшла; та як стала на рушнику, кинула очицями на вінці, стрепенулась як рибочка, підняла очиці у гору, так слізочки увоченятах засяли!..

Одвіт попові, що по своїй охоті йде і що нікому не обіщалася, сказала голосно на усю церкву. Правду можно було сказати, що усе, що вона ні робила збираючися заміж йти і під вінець підходити, то усе робила мов не о своєму умі, а ніби якась сила вела її до сього против її волі. Душа і розум повелівали їй хоч погібнути, а не довести милого чоловіка до нещасної жисті з нерівнею побравшиися; так серденько бо не того бажало! Воно кріпко у ній бушувало і хотіло по своєму зробити: хоч на годочок, хоч на місяць, хоч на деньочок знати щастя, пожити з миленьким, що й він же того кріпко бажа, і хто зна? може й не буде нічого такого, чого душа боїться?.. Так против таких то думок Галочка усе боролася, що туж-туж не подоліють її!.. І таки посилили б, якби не така у неї душа була, що не піддавалася вередованню серденька, хоч таки і дуже воно жалібно прохало зробити по його. А від сього Галочка, як свічечка пала, поки стає воску, а як віск догаря, так і свічечка гасне усе тихше, усе тихше; так і вона кріпилася, щоб стало сили, поки скінча своє діло, а тут за усяким словом, як одчитовали молитви, то і

вона мов гасла, так що як прийшлося обводити круг стільця, так вона вже і не змогла сама по собі йти, а шепнула старій дружечці: „Веди мене... бо впаду“... І справді, якби не дружечка та ще один з дядьків повели її, то тут і впала б!

Як зовсім повінчали і стали поклони бити, вона вдаривши і не піднялася сама! Кинулись до неї, бризнули водою, сьак-так відволокли її. Не здужала вже сама йти до дому, Микола з боярином через силу довели її.

Яке ж і гуляння на таким весіллі? Чи почастували чи попотчували чим родичів, то так усі і розійшлися.

І що то: хоч як Галочка ні чудно виходила заміж за свого батрака, маючи женихів що найлуччих і багатих, і що так хутко, без усякого весілля... та й те знали усі, що ще від самого посту учащав до них якийсь-то ахвицер, що увезденички просижував в них, усе сее знали; так отже ніяка недобра слава не проходила про неї, бо одно те, що добре знали Галочку, що не піде ні на яке худо ні за усі золоті гори, а друге те, що тогді не було моди пащиковати про людей і шпигати їх язиками. А найпуще на дівочу славу ніхто не смів ні півсловечка нічого сказати. Попробовав би що брехнути, так так баки і заб'ють, і вже з брехунів повік не вийдеш. Та й старі приказують було молодим: знаєш, не знаєш, мовчи; а коли певно знаєш, що сам що-небудь іменно таке бачив, то й тогді не смій розказовати, а потихеньку скажи старшому, коли що пилно треба, а ні? так і мовчи собі, бо дівчача слава — як біле по-

лотно: пилінка впаде, то й видно. А через такий порядок і дівки було бережуться, крий господи, як! Сміливо можна сказати: не то, що у сотні, у тисячі дівок не було ні одної, як тепер десятками лічи, вулицею прохордивши. Святее діло старовина! Мабуть не вернеться вона ніколи!..

Вже так, що і два тижні, а троха чи й не білш минулося після того, як Галочка вийшла за Миколу: як ось раз удень старий Олексій сидить у хаті і чита житія. Миколи не було дома, пішов до чоловіка за ділом. Галочка сидить край віконця, зібралася мужикові сорочку шити, та покраяла, а тепер і не розбере, що і як до чого слідує, та мабуть від того і задумалася: ручки поскладала на роботі, головоньку схилила і дума... Та що за гарна з неї молодичка! Вже іменно не можна було сказати, чи гарніша була дівкою у косах та у скиндячках, чи, як тепер, у парчовому очіпку, що їй кріпко пристало, що усе б на неї і дивився? Личечком собі хоч і кріпко похудла і рум'янцю на щочечках не стало, та все здавалося, що так їй гарніше було.

Як так сидять собі, аж ось дзвоник... дзвоник... і усе ближче... і як раз биля їх хати і став.

Галочка зирк у віконце... „Ох!“ тільки і скрикнула, руки і ноги затрусилися, ледве устала... і у кімнату б то поспішати, і з місця не ступить.

— Що там таке?—спитав Олексій, не дуже чувши, що щось прибігло.

— Він, таточку, він!—аж задихаючись крикнула Галочка і кинулася у кімнату.

А тут як-раз у двері... і хто ж то? Семен Іванович!

— Здрастуй, мій любезний приятелю, Олексій Петровичу! — крикнув Семен Іванович, убігши у хату і кинувся його обнімати. — Як, — каже, — собі поживаєш?

— Спасибі богу! — сказав напротив і Олексій, що і зрадовався, побачивши його, а як здумав, що без нього тут совершилося, так у нього душа так і покотилася, і не зна, на яку ступити, і дума собі: „Буде ж тут усього доброго!“

— Де Галочка твоя? Чи здорова вона? Вже тепер певно вона моя! Ось, Петровичу, привіз тобі письма і від брата і від дядюшки мого, старшого брата отцевського. Тут тобі усе добро пишуть. — Так казав Семен Іванович, сердешний! веселенький, говорливий, і не дожидаючись над собою біди, сів на лавку і став діставати тії письма.

— Не турбуйтеся, Семен Іванович! — сказав старий: — письма опісля прочитаємо... А може ви хочете побачити Галочку?

— На, пан-отче, читай отсії письма, а я побіжу, знайду Галочку, що ще може і не зна, що я приїхав. Знайду і приведу до тебе, а ти нас і поблагословиш, як дітей своїх.

Олексій, зоставшись один у хаті, довго не тямив себе, так йому важко було дивитися, як вони меж собою побачились і як розірвались на вішній віки! Прочунявши трохи, зараз став молитися богу, що чи не согрішив він тим, що розлучив таку їх любов? „Щоб побратися їм — ніяк того не можна було: і щоб закінчати усе, треба їй було вийти за

другого. Сього і сама Галочка хотіла; я їй вибрав чоловіка доброї душі, чесного, він Галочку не те що любитиме, він буде її шанувати, зберегатиме її. Галочка по своїй охоті ійшла за нього, вона не цурається його, бачить, як він вбивається об ній, вона і дякує йому... А далі, як Семена Івановича тут не буде, то вона його потрошку і забуде, а він, спасибі йому, і він побережить її, він не буде показуватися до неї і сам, щоб не розважати нудьги її. Саме важке, у останнє попрощатися, минулося вже. Тепер молитися богу і від його милости ждати, щоб ми усі затихли собі і стали жити без горя“.

— Галочко! Вийди, душко, до мене; вже я сам. — Так казав Олексій, стукаючи тихенько до неї у двері.

Галочка, а ще лучче сказати тількі — так то вона змінилася ув один час! — вийшла ледве ступаючи, кинулася батенькові на шию, гірко плакала укупі з ним і не здужаючи стояти присіла на лавці.

— Се вже у останнє, — ледве промовила вона. — Боже, прости мене за сю годину! Може я спіткнулася?... Я чоловік!... Таточку! І ви і Микола не побачите білш моїх слізочок, а далі-далі не замітите ніякої журби за мною!

Олексій, бачачи, що вона кріпко змінилася після того, як побачилася з Семеном Івановичем, приголлубив її, просив, молив, щоб вона виплакала своє горе, що після того їй легше буде, щоб не душила своєї журби, а потроху завладівала б її.

Галочка вже мовчала, не плакала і—так би то бачиться—слухала його, та нічого не чула, що він їй казав.

Вернувся Микола. Аж вжахнувся, побачивши, яка стала Галочка у короткий час!

Олексій хотів було казати, так Галочка зопинила його і швиденько каже: „Миколо! Отсе був тут Семен Іванович... Ти знаєш усе... він не знав, що вже я за тобою... Добрий! він поплакав трохи... і я не стерпіла! Прости мене, се святі сльози... я вже ніколи не побачу його...“

— Чим же ти винна, що кажеш, щоб я прощив тебе,—казав їй Микола, пригорнувши її до свого серця.—Чи є хто чистіший тебе?

— Годі ж, годі,—сказала вона, силкуючись всміхнутися.—Се хмарка набігла було і вже... ніколи не вернеться. Побачиш, що я любитиму тебе... Поможі мені лагодити обід, бо пан-отець наш хоче обідати.

Усе пішло на порядках, як і було сперва; тільки Галочка що-день змінювалася. Дуже видко було, що вона силувала себе, щоб і по господарству старатися, або робити що, або розговоритися з ким, зазивала до себе подруг і іноді сама ходила до них, та се усе робила дуже себе силкуючи: і за роботою, із подругами бачиться і слуха, що вони розказують, вона усе була у думках; а сльози так і видно було, що от хлинуть з очей... вона їх здержує, перемога нудьгу свою... І таке їй мучення з собою ніколи було не минеться їй: не тільки що кожний час подавалася усе білш, усе білш, і кожний вечір вона вже була не така,

як була ранком. Микола не покидав її, розважав її, у вічі дивився, чого б вона забажала, усе хотілось йому, щоб вона повеселішала, щоб забула журбу свою. Пан-отець теж розговорював її, щоб вона об чім другим думала; усе понапрасно! От і слуха Микола... далі стане дивитися на нього, розглядаючи, мов у перше бачить чоловіка; пізнає його, згадує хто се такий?... тут... здихавши усе... кинеться до нього і жалібно, та не плачучи—бо як сказала, так і не плакала ніколи; вже і слізочок не було, усі капули на серце—казала йому: „Бачу усе, знаю, що ти для мене робиш, дякую тобі за твою кріпку добрую душу... та що ж мені робити? Не можу зовладати з собою“!..

І не посилила таки горя свого! Скоро так знемоглася, що нездужала і з постелі устати...

— Миколо! сину мій!.. Бачиться... вона нас покине?...—гірко плачучи та вбиваючись казав Олексій.

— Хіба ж ми достойні, щоб янгол небесний жив з нами?—сказав Микола і швидче до болящої.

Вона не боліла, вона не страждала, а час від часу догоряла мов свічечка, засихала мов билиночка. Тілом хоч зовсім опустилася, так духом була бодра і не боячись дожидала, що їй знайдеться...

— Тепер я помирилася з богом милосердним!—так казала вона, сполнивши усе по закону святому:—я готова... йду перед суддю праведного і милосердного отця... Він мене

не отженеть від себе. Я сполнила самий свя-
тіший закон його; душу свою положила за
мого друга... щоб відвернути від нього
горе!.. Себе змогла, не могла зберегти... Я
старалася... не змогла... я чоловік! Отець
мій буде розбирати моє хотіння... він не зо-
ставить покірної дочки...

Так розговорювала вона, сидючи на пос-
телі своїй, держачи Миколу за руку і при-
павши головою до батенька... як ось... ба-
чить, коло неї великий світ... чує, кличуть
її як-то дуже приємно... вона, мов ійде у
гору... зирнула униз... аж батенько її і му-
жик—над її тілом...

ПЕРЕКОТИПОЛЕ.

(Присвячується Євгенію Павловичеві Гребінці).

Чи знаєте ви, люди добрі, що́ то є суд
божий? Чоловік з злости зробить яке лихо
другому, вкраде що, приб'єть, зовсім вб'єть,
та як ніхто не бачить того, що він зробив,
ніхто не виявить на нього, свідителі не до-
кажуть, так він собі і байдуже, і не боїться
нічого, і дума, що йому се так і минеться.
Хоч його і під суд віддадуть, та як докаж-
чиків, свідителів нема, так він і надіється,
що йому усе так і минеться, і він буде прав,
неначе нічого і не зробив, ніякого худа...
Ох, ні! не так воно є. Єсть над нами соз-
датель наш. Він, будучи пресвятіший, саме
истинне добро, самая чистая правда. Він не
потерпить, щоб яке злеє діло так і мину-
лося. Хоч чоловік, зробивши худо, і захова-
кінці так, що ні жоден чоловік не дошука-
ється до правди, так він, премудрость виш-
ня, він, знаючий наші діла, бачащий самії
думки наші, він не потерпить ніякої не-
правди. Він об'явить твоє діло через те, на
що ти і не думаєш, і неначе рукою вкажесть:
отсе той, що зобидив брата і відвів від себе
пеню, що хоч на кого іншого подумаютъ, а
тілки б не на нього, щоб самому перед людь-

ми бути чистому і правому; а як трошки забудуть про сєє діло, так ще гірше зробить. Такого всенепремінно і так об'явить і при такому случаю, що ти і не сподіваєшся, і через таку безділицю, що ти овсі і не надієшся. Та об'явивши се, тут відкриються і усі злії діла, об яких вже люди забули і розиськувати, бо кінці добре були заховані. Тут усе явиться, усе відкриється, по ниточці, як там кажуть, дійде і до клубочка. Бо спершу бог, як отець над дітьми, усе ждав, усе довготерпів: може схаменеться, може покине худо робить, відмолить свої гріхи, то й прощення получить: коли ж ні, що не тільки не перестав зла робити, не тільки не кається у прежніх гріхах, та що далі, усе йде на гіршеє, від худого йде на худше, тогді годі! повелить... і комашка стане свідителем, і ниточка заговорить і через неї відкриються великі та мерзькі діла!

✓ У одному селі почали пропадати кури: за ніч у однім дворі пропаде курка, у другім зо три, де й білш. Хазяйки журяться, жаліються мужикам своїм, а ті й байдуже: невелике діло курка; може й так де забігла, може й задавило що. Далі та далі почали усе білш кури пропадати, та вже і не стерпіло хазяйство, пійшли до волости.

— На кого маєте пеню, скажіть; я брата рідного не пожалію, аби б по правді доказ був.—Так сказав голова.

Почали люди примічати, чи не буде якого сліду на кого-небудь. Що ж, курку узято, понесено, курку дорогою щипано, і пір'я так слідом і пали до двора Явтушиного; там бо

то два хлопці і шалістливі, так білш неділі, як нема їх дома, з батьком пійшли з хурою. — Пеня!—сказав голова:—один краде, на другого біду зворочує.

Там геть-геть упав слід до Кахибіді. Що ж? там і хлопців нема, одним-один дідусь, старий та немощний, йому вже приходиться не до курей; а у сім'ї самі молодичі та дівчата, нащо їм і кури? своїх є, батечку мій! Так усе пропажа є, а слід відведено; хто його до правди добереться!

Далі вже, годів через два, вже не тільки кури, вже стали пропадати і поросята, а там підсвинки; а згодом, згодом, то тільки і чути: там шкапу у хазяїна зведено, де і волика, а коли що трохи, під який час, то й пари волів добрих нема. І що то? тільки що з двора поведено, то як у воду! Ні слідів, ні кінців; хоч де хазяйство ні їздить, де ні розпитує, нема та й нема, як у воду кане. Сумує народ і не надивується. „Що за недобра мати!“ так промеж себе совітується. „Коли б, сказати, в нас постой, то так би і бути: від москаля не вбережешся; а то ж не чути і за п'ятьдесят верстов ні одного москалика, і не наїзджа ж то ніхто до нас у село; усе свої люди, а є меж ними злодій! Дій його чести! на кого б то подумати? Усе парубоцтво як один. Усіх знаємо, усі чесні, усі добрі, усі смирні, не гуля з них ні один, а усяк з них жалкує, що нам така є абеда, і усяк з них похваляється, що тільки б піймавсь хто, так вже не помиловати такого і такого сина! Бачиться ж, і засідають на ніч, так ніколи ж нічого, і ніякої примети ні на кого. Вже ж

ми і ворожок питали, так, кажуть, наїздом бува: рижий, кажуть, москаль; попереду, кажуть, нашле сон кріпкий на усе село, та й порається, як у себе у хаті. Так що б ти против лихого слова зробиш? Тільки жалкуй від такої біди, та й мовчи!

І мовчать, та тільки чують, що вже Мирін зовсім опішив, послідню парку воликів виведено; а там і Улас рішився своєї шкапи; у Марка з сажа аж трьох кабанців, і вже й ситеньких, узято. Кругом біда, відусіль пропажа!

Як ось вже почули, що у Дем'яна Рідкопля усю комору забрато. Підкопався, вражий син! та що то? усе, усе позабрав: і жіноче і дівоче і що було пригосподарьоване, усе забрато, і сліду нема, неначе зчезло.

Дивуються люди та ходячи коло волости б'ються об поли руками, і усяк на сю ніч жде й собі такої напасти. Вже і голова прийшов і сказав, що він притьмом не зна, що робити!

— Піймайте,—каже,—мені злодія, хто се у нас краде! Я його!... я йому!... Він в мене зогниє у холодній!

— Пожалуй би піймали, якби знали, хто він є,—казала грамада сумуючи.

Аж ось і обізався один парубок, Денис Лискотун, і каже:

— Коли б подозволили по дворах обиськати! Вже видиме діло, що ніхто з чужих не наїзджа, се певно свої.

— А що? він правду каже,—розсудили старики.—Звеліте, пане голова, яким моторнішим, нехай по хатах скрізь обиськають.

— Не кого ж і послати,—сказав голова:—нехай йде Денис, забравши хлопців.

— Та може мені не повірите?—спитався, уклонившись звичайненько, Денис.

— Як то тобі не повірити? кому ж і повірити?—обізвались старики.

І як такі Денисові не повірити? Що то за парень бравий був, даром що сирота без батька! Ще тільки на ноги піднявся, до підпарубочого дійшов, а вже видно було, що з нього буде чоловік. Він і не жив дома, він не дуже до мужицької роботи, як усі прочі. Як піде,—пійде по селам—хто його зна, де то вже він ходить на заробітки, та так щиро заробля, що незабаром вернеться, і чого то він не принесе! Сам одягний, таки зовсім як міщанин, і уся одежа на ньому хороша, ще повні кишені грошей нанесе. Матері своїй, вже й старенькій, теж принесе коли платок, плахотку, пояс, чобітки, а коли й серпанок, і у усім їй поважав. Та був собою красивий, моторний, против усякого звичайний, на вигадки та на прикладки його подавай. На вечорницях тільки його і чути. Не боявсь ніколи і нічого: у саму глуху північ скажи йому пійти на кладбище, піjde і усе справить, мов середу-дня. Тільки й боявсь собак, і що то не любив їх! Було яку зна злішу собаку, то що ні дасть, а дасть, то й купить її, та на гілляку і повісить, і отрує було їх. „Що ж,“ каже, „не люблю та й не люблю собак. Мені гидко на неї дивитися. Аж дрижу, щоб яку собаку вбити! Така вже моя натура!“ А що розумне було, так не узяв його кат. Хоч і не дуже

пилно пристава до громади, і не часто було і виходить до волости, та вже ж коли вийде, послуха об чім рада, вже й вкине слово, та таке, що й десять стариків, сидих як лунь, і у три годи так не видумаютъ. Усі такі, усі селом, ув один голос було кажуть: „Отто наш голова росте!“

Так такому б то не повірити оглядїть двори, чи не знайдеться де у кого ворівських вещей? Куди! тут ще стали його прохати, щоб зділав милость, забравши яких парубків сам зна, пійшов би і оглядів усіх, не минаючи ні одного двора.

Нічого Денисові робити, вибрав парубків, сам і пійшов з ними.

— Починайте з мого двора,—звелів Денис.

— Та як се можна, щоб на тебе хто подумав?—казали парубки.—Се вже не знать що, коли на тебе таку пеню складати!

— А що ж, братця, нічого робить! Коли велено усіх обиськувати, так що я за цяця, щоб мене не заньмати. Шукайте, шукайте! може що й знайдете,—казав Денис усміхаючись та, узявшись у боки, надіне тую козацькую шапку на-бакир, та й плюне через губу по московськи.

— Ну так, що зайдемо!—скажуть парубки і ійдуть за Денисом. Той їх і у хату уведе, і у комору, і на горище, і де є який закапелок, усюди, усім, усе покажетъ і скрині повідчиня, і у них усе переріє. „Глядїть,“ каже „глядїть добре!“

Що ж? переріють, переберуть усе; а як нічого нема, так і нема. З тим пійдуть у другий двір.

Тут вже не так, тут вже сміливіше усі обиськують і по хаті, і по двору. А Денис сам, не беручи з собою нікого, полізе на горище, і що то! усе там переріє, що ні знайде, чи льон чи прядиво чи коріння яке, усе перебере і по стріхах загляда, так хоч би нитку з покраденого знайшов.

Еге, та не усюди ж і так! У однім дворі, на горищі, на хаті, Денис знайшов пояс хороший, каламайковий, і показав його хазяїнові, що тут з ним ходив. „Так і є, козаче! се мій, ще батьківський пояс, я його віддав синові носити, а той положив у материну скриню. Так і є! Усе з скрині забрато; шукайте, зділайте милость, чи не знайдете ще чого!„

Тут вже Денис пошле парубків на хату ськати, а сам забіра хазяїство, руки їм звязує, і старого і малого, усіх шле до волости. Не знайшовши тут білш нічого, ійдуть у другий двір. Там впять через скільки дворів, впять знайдуть де хустку, де очіпок або що таке; і усе знаходить Денис по горищам. Мабуть пилніш усіх ськав, що ніхто опріч його не знайде. Де що знайдуть, то і там хазяїство до жодного забирають і пруть до волости, і вже повну холодну натирили і людей і жінок, і дівчат і малих дітей.

Почали їх випитувати, розпитувати, з жодного допрос писати. З кожної сім'ї усяк ув одно говорить: „Знать не знаємо! Бачили усі, що я дома не був. Батько їх не діжде, щоб я коли на таке скверне діло пійшов!“ Так усі ув один голос кажуть, ніхто не признається, нічим і доказовати. „Що з того,

що знайшли на горищі пояс чий, або де плахту? Може який безділник порався, комору викрав та порозкидав вещи по другим дворам, щоб на нього пені хто не звів!" Так сказав Денис Лискотун, винмаючи з-за хляви люльку... та що за чудесна була! корінькова, з кришечкою і з мідним ланцюжком! „Глядіть, щоб кого напрасно не обвинуватили.“

— Правда його, правда!—сказав голова, що зібравши у жменю свою сіду бороду, сидів собі мовчки та придумував, що тут йому на світі робити?—Правда,—каже:—випустить людей з холодної, вони не винуваті; може і справді, що їм підкинуто. Що за розумний з чорта отсей Денис! Зараз і догадався. Адже я і сам додумовався і з стариками радився, так нікому така думка не спала на розум. Вже справді що голова росте, нехай собі здоров буде!

Поголював деньків зо два по селу Денис! поверховодив на вулиці, не одній дівчині тасун дав з любощів, не одній рукав порвав, держучи, щоб не втікала від нього; не однією, навчив парубків пісень співати московських, що сам поперенімав, ходячи по усіх усюдах; не одну пару розвів, що вже було зовсім хватилися і битися; не один совіт дав голові, що робити з неплатящими общественного, або отаманові, загадаючи підводи на дороги; не одному хазяїну поміг пліт городити, скільки кіп хліба ціпом збити: на усі руки був наш Денис! Поробивши і поголювавши так, впять потяг він на заробітки на скільки там неділь з свого села. І що то жалковали

за ним і хазяїни і усі! а що вже дівчата, так міри нема!

— Чи тобі, Трохиме, талану нема, чи хто тебе зна!—Так казала стара Венгериха, удова, своєму синові, що ходив на заробітки аж у город і аж два тижні там поробив, та тільки що там прохарчився, а до дому нічого і не приніс; так отсе то мати, журичись, так йому казала.—Усі, усі таки заробляють і усе дбають на господарство, та знай багатіють, а ти ось ніяк не роздобудеш ні на що, щоб почати господарювати, як і люди. Що було де чого небагато після батька, то потрапила женючи тебе; думала, опісля заробимо, невістка поможє. Невістка ж ніч і день робить, а я звалилася собі на лихо; треба вам замість помочи від мене, треба на мене робити. Тут пішли діти: хлопчиківі вже шостий годок, попав у ревизию, треба за нього зносити; дівчаток двое, робити ще не їм, а їсти продають, треба годувати. Та усе ж то дай, усе дай! А в тебе, синочку, одні руки, не надаси. Та я кажу, мабуть і талану нема. Люди ходять на заробітки, або хоч і тут, та усе заробляють, усе дбають; а ти, хоч і тут поробиш, що хоч де і проходиш, і усе тільки прокормление наше, а щоб по господарству придбати, так і не кажи. Коли б спомігся, хоч яку-небудь патику добув би, то усе б лучче було, пішла б друга робота, другий і заробіток був би.

— Що ж, мамо, робити?—каже Трохим.—Я й сам бачу, що нема щастя ні у чім. Роблю, мамо, до кровавого поту і вже снаги не стає. Хазяйство, дивлячись на мене, що я собі

такий млілий та сухий, не дуже у роботу приймають. Де тобі, кажуть, против здорового зробити? та й дають меншу ціну против других. Робиш щиро, не лінуєшся, а таки, нічого тайти, часом зробиш і білш і лучче, чим здоровий, а все від хазяїна однаковісінька честь: не здужаєш, каже робити. А як плата невелика, так і нестає ні на віщо, тільки пропитуємося, а до дому і не кажи, щоб що принести. Якби не жінка робила, то б досі ходили б ви і босі і голі, і зимою б померзли. — Треба ж, синку, що-небудь гадати, — казала мати. — Подивись на людей, та порадься з ними: куди б то пійти тобі, де б то лучче заробляти? Попитався б ти Лискотуна: той чого вже не зна? усе зна. Та й світа таки набачився. А заробля ж то по скільки! Уже нащо його мати: бідніша мене була, тепер же пійди з нею! одягна як міщанка. Або і він: як вирядиться у празник та вийде на вулицю, так куди і писар наш! А грошей і усякого добра мало він приносить? Спитайся, синку, його, нехай би нараяв, куди б тобі пійти; або б укупі з ним пішов?

— Питався його, мамо! просив, щоб узав мене з собою: будемо, кажу, укупі робити; як ти, так і я, не відстану від тебе.

— Що ж він тобі?

— Але! як се почув, як витріщився на мене, а очі так засяли, а сам став як кармазин. Дивився, дивився довго на мене, а далі насилу спомігся сказати: „Як заробляти? Роби,“ каже, „як і я, то й розживешся. Товариства мені не треба, шукай іншого.“ І пішов швидко від мене. Та після сього тільки я хочу його

об чім зачепити, то він так і відходить від мене. А коли ж укупі де будемо, то він мені усе у вічі приглядається, усе приглядається; я щоб до нього, то він зараз від мене. Нехай він собі тямиться! Він багатий, так і гордий против мене бідного. Не хочу його чіпляти, буду сам по собі. А що, мамо? думаю ще йти у губернию, чи не буде там щастя. — Ох, синочку ж, мій голубчику! чи ближенький же світ? Аж півтора ста верстов! На кого ж ти нас покинеш? Та як і сам таку даль прійдеш? Се мов на кінці світа!

— Вже ж, мамо, що робити? У останне піду: не буде там щастя, не піду вже нікуди. Як буде, так і буде. Під лежачий камінь і вода не біжить.

Журилася мати, плакала кріпко жінка, а нічого робити! проводили свого Трохима аж у губернию. Чути було, що там збирається ярмарок о Пречистій, і бува превеличенний, і усякого купця із усяких місць наїзжає, і усякого товару навозять і чути, що є людям заробіток чималий, як кому щастя випаде.

Дійшов наш Трохим і до губернії. Допитався, де становиться ярмарок. Народу, народу! І протовпиться неможна! Пробірається і він меж людьми, і сам не зна, куди і для чого. Дума, чи не знайде такого місця, де сидять його братчики, що шукають роботи; аж ось хтось його сіп за руку і каже:

— Земляк! што, роботи іскаєш, што-лі?

Трохим зирнув, аж то купець, та такий вже купець, що й бороду голить і по панському ходить. Він йому швидко шапку зняв, поклонився і каже:

— Ськаємо, господа купець, чи не пошле бог доброго хазяїна.

— Честний-лі ти чалавек, не бездельник? не лїнивий?

— З роду не зробив ніякого худа, в мене і думки такої нема. А робити будемо, як самі побачите.

— Ступай же за мною.

От і привів його до своєї кватери, а там усе повозки стоять, понакладовані ящики, коробки, і усе з товаром, і усе позапакововані. Хазяїн і приказує: „Смотри ж, как прийдуть звозчики з лошадями, так пускай запрягають і везуть до моеї лавки. Вони вже знають, де вона. Ти будь при них і з ними перестановите усе ящики у лавку і не адхадїть від товару. Вота і товариш твій.“

Гляне Трохим на товариша, аж то Денис Лискотун, тільки вже не такий бравий, як у своєму селі був; одежа на ньому старенька, і не знать чим підперезаний, і шапка завалюща.

— Здоров, брате Денисе, був! — зараз одізвався до нього Трохим.— Відкіля се ти тут узявся?

— Але, відкіля! Адже ти, і з роду тут не бувши, та прийшов, а я і часто тут буваю.

Тут скинулись по слову; Трохим розпитує, який є заробіток, яка ціна у день і як що поводитьсь, а Денис мов і говорити з ним не хоче, скаже слово, мов не ївши, та й відвертається від нього.

— Як я бачу його,—дума собі Трохим:—так він тутечка ще й гордіший, чим у нас у селі: та, бач, прикидається, мов бідний, щоб білшу ціну узяти. Не з чорта ж хитрий!

Хазяїн зрадовався, що обидва робітники його та з одного села і приятелі промеж собою, поприказовав їм усе діло і пійшов собі; а ціни і не сказав, по чому платитиме Трохимові, чи у день, чи потиженно.

Зажурився було Трохим і пита Дениса, що робити?

— А ураг його матір бери! Коли не по нашому заплащать, то ми й самі себе наградимо. Держись тільки мене та слухай, то будем повік хліб їсти.

Трохим здивовався трошки, таке чуючи від Дениса, а опісля і дарма. І подумав собі: „Що се він каже? Хто його зна!“ і став обходити обоз.

Аж ось пришли звозчики з кіньми, позапрягались і поперевозили товар до лавки, позносили, поскладали; аж ось прийшов і хазяїн, розщитався з звозчиками, відпустив їх, зачинили лавку і стали відбивати ящики і виньмати товар... Господи милостивий! усе ж то срібло та золото! Нема нічогісінько, щоб дерев'яне або костяне; усе срібне-золоте! І ложки, і тарілки, і ножі, і виделки; є й чашки усякі, по панському зроблені, і усякого товару; було багато й церковного, та усе ж то срібне та золоте. А що кабатирок, а що серіг, а що перстенів, так мішки понакладати можна!

Робітники виньмають та подають хазяїну, а той усе розворочує та розставляє... Трохим боїться і дивитися на товар, бачачи, яке воно є усе дороге; а Денисові і нужди мало, ще як що, то й приважує на руці, мов силу у ньому зна.

Хазяїн усе найбільш Денисові приказує, чим Трохимові, бо той понятливіший і моторніший, та таки видно, що йому і не первина і він бував коло такого діла; а Трохим що? він зроду уперше і у губернії і на панській ярмарці, і такий товар бачить, що йому і не снилось ніколи; так він і торопіє, і не зна, як за що узятись; так тим здається, що непроворний і непонятливий.

Хазяїн навчив Дениса, як замикать лавку німецькими замками. Там такі прехимерні! і назад відмикається, і на троє розпадається, і хто його зна, як воно там зроблено! Як не вміючи, то й не відімкнеш і не замкнеш. По-замикав хазяїн замки, дав їм кожному по полтиннику і сказав, щоб ійшли собі гуляти, куди хто хоче, а над вечір щоб приходили на квартиру вечеряти.

Пійшли наші земляки скрізь по ярмарці. Так що ж? До Дениса зараз і явилися приятелі, та усе з москалів, мабуть приятелі його ще прежні: і здоровкаються з ним, і розпитуються, де був, і далі стали шептати та на Трохима поглядати та щось про його говорити. Сьому стало страшно, він і відчалив від них. Пійшов на свій базар, купив хліба, огірків, пшенички, диню дубівку; прийшов на квартиру, пополудновав добре, та й приліг, дожидаючи хазяїна. Не скоро опісля прийшов і Денис, і видно було, що було трошки у головці у нього, та мерщій і ліг спати; і вечеряти не захотів, кажучи, що голова болить.

Хазяїн, прийшовши, дав Трохимові чарку водки і вечеряти. І що то за добра страва

була! Борщ з яловичиною, каша з салом, ще й печене, чвертка бараняча. Опісля усього хазяїн йому й каже:

— От така тобі плата і харч буде по усякий день через ярмарок, тільки служи чесно. Завтра чуть світ ійди до лавки; вийдуть мої прикажчики: що заставляють, слухай як мене; доглядай, сидючи біля лавки, щоб хто чого не потяг; а уночі будете по черезно з Денисом, укупі з сторожами, коло лавки ходити, один до півночі, а другий до світа. Коли що запримітиш або побачиш що недобре против моєї лавки, зараз скажи мені, хоч о-півночі розбуди. Опріч поденної ціни я тебе й награжу за твою правду, і коли будеш чесний.

Від щирого серця Трохим, лягаючи спати, помолвився богу і подяковав за його милосердіє, що таку йому роботу послав! Харчитись не треба, харч добра, якої дома і на великдень не бува, і ще полтинник по усяк день! Десять день ярмарку—десять полтинників, аж от п'ять карбованців принесу до дому. Слава тобі господи! І тут же обіщався служити щиро і за хазяйським добром вбиватись білш чим за своїм.

Почався ярмарок. Купці, порозкладавши свій товар, повідчиняли лавки; пішли пани сновати. Ходють, розглядають, приціняються, торгують, купують. Наш Трохим надивився на панів добре.

Дивлючися на них. Трохим пилно доглядав і на проходячих, щоб ійшов своєю дорогою, а щоб не дуже у лавку на товар заглядав, бо то вже приміта недоброго чоло-

віка. Коли ж було хто стане біля лавки, та сюди туди розгляда, то Трохим—без соромі казка—такого було і прожене, бо такий стоїть і буцім то і нічого; як же побачив, що сторожі куди задивились, то тут він потяг, що ближче, а сам шмигнув далше. За таким Трохим білш усього пильнував; а Денис ні трохи, бо йому ніколи було. Частісінько, як тілки що до лавки пани поназбираються, то тут де і возьмуться і москалі і цигани і жи-ди, та усе до Дениса, і відведуть його геть, і усе з ним шопотять і довгенько базікають.

Трохим було і спита його, що то за лю-ди і чого вони до нього ходять? То аж по-супиться Денис, та аж з серцем скаже: „Чо-го ти за другими приглядаєшся? Знай себе. Я за тобою не примічаю, не дивись і ти за мною! То мої стародавні знакоми, я з ними служив по городам“.

А де їм у болоті служити де, що були усі такі обшарпані, обірвані, що гидко було на них і дивиться!

Раз підійшла циганка, та препаршива со-бі на лихо, мов старець. Ійдучи побила лав-ки і моргнула на Дениса; той з нею та у куток, і давай собі щось шептати. Трохим надглядав їх довго, і щось у нього у живо-ті тьохнуло, чуючи щось недобре. Погово-ривши собі, циганка й пішла. Денис окроме собі сидів, сидів, та й прийшов до Трохима, та подивившись на нього довгенько і каже: — Бідність твоя велика, та не вмієш як з нею справитись. Щиро служиш собі на ли-хо. А навряд те хазяїн дасть, що ти б заробив.

— Як ти його заробиш білш?—сказав Тро-хим.— Адже і тут плата добра і робота не-важка, а усе білш неможливо зробити.

— Можно.

— А як, скажи?

— Потурай тобі! А скажи мені, Трохиме, так по правді, чи пилно служиш хазяїну?

— А як же і служити, як не зо усією щи-рістю? Сказано: нанявся—продався! Я хазяї-ської пилини не хочу, і коли бачив би, що й рідний брат мій не думає об хазяїським добрі і занаша його, то я б і на брата виявив.

— Сполать тобі, Трохиме!—сказав йому Де-нис, та й вдарив його злегенька по плечу.— Так і повік служи,—розбагатієш!—і відвер-нувсь від нього, а Трохим і замітив, що він, відвернувшись від нього, усміхається.

„Що отсе сталося з нашим Денисом?“ дума собі Трохим. Але він тут собі другий, чим у нашому селі.

Так собі сидить думаючи про се, аж ось впять та ж таки циганка йде мимо лавки, а Денис підійшов до неї і каже: „Дурний! йому і не говори. Ми і самі зробимо.“

А Трохим се й чує. Циганка собі і пішла.

Стало смеркаться. Прикажчики почали ро-зіходиться: хто у театру, хто у баню, хто... а кат їх зна, куди інший пішов! Останній поприбірав, вийшов і каже Денисові, як і по усяк вечір бувало: „замкни лавку і подай сюди ключі.“ Денис зачина, приклада замки, скручує, інший тугий, так аж крекче притя-гаючи та крутячи. Зовсім; оддав ключі; при-кажчик пішов. Денис щось відвернувся, а

Трохим тихесенько, крадькома помацав замки... „Що за недобра мати! хоч би тобі один замкнутий! Усі три висять; а Денис же довго силкувався, замикаючи їх. Так такий то Денис!“

Тільки що так собі Трохим дума, аж ось Денис і каже:

— Ійди ж, товаришу, на квартиру та винось швидче вечеряти, та лягай спати. Або, знаєш що? там душно, я пробуду усю ніч на калавурі; не приходь з півночі, спи собі. Однаково мені спати не хочеться, прокалавурю сам усю ніч.

„Ось що воно означа! Тривай же!“ подумав собі Трохим і пішов тихою ступою, поки спершу: як же зайшов, що вже Денис його не бачить, так тут вже нічого робити, став підбігцем поспішати, та мерщій до хазяїна. Як на те, хазяїн дома і, накликавши гостей, поштує їх чаєм. Тут Трохим, увішедши прямо і розказав йому усе, як він за Денисом запримітив, як що робилось, і як він буцім то лавку замкнув, а його відтіль відпроторив.

Хазяїн, почувши усе, спершу було злякався так, що аж поблід; далі став дяковати Трохимові, що він такий вірний, і підніс йому аж дві чашки чаю, солодкого та пресолодкого, усе таки дякуючи за його правду і чесную душу. А тут же мерщій послав знайти прикажчика з ключами. Насилу де-то його знайшли. Хазяїн вихопив ключі, засвітив лихтар, та сівши на дροжки, мерщій до лавки.

Підбіг, оглядів, аж так і є! ні один замок не замкнутий! Почав кликати Дениса, а Дениса і духу нема.

Мабуть що він і сидів усе біля лавки, та як побачив хазяїна з лихтарем, догадався, що се щось недаром, так і притаївся тут де і не озивався, дожидаючи, що з того буде.

Хазяїн ускочив у лавку... слава тобі господи! усе ціле, усе благополучно! Злодій ще не починав поратися. Мабуть дожидав глухої півночі. Позамикавши уже сам усі замки, як слідовало, тут же із сторожів наняв двох, щоб від його лавки не відходили через усю ніч, і вернувся на квартиру.

І що то вже дяковав Трохимові! Аж поціловав його, що відвів від нього таку біду і задалегідь сказав про таку напасть. Далі виняв цілкового, і дав йому, і каже:

— Не по полтиннику на день буду тобі давати, а від сьогодні по цілковому. Одпуска тиму, награжу, как сам знаю, за то, що ти єсть честний чоловік. Старайся і уперед; що заметиш, що почувеш, зараз мені сказуй! Тепер не ходи до лавки, щоб тот безділник не зробив тобі якого худа. Там є калавурні.

Як же почули уранці, що аж три лавки обікрадено, так тогді хазяїн ще білш дяковав Трохимові, що остеріг його. „Було б,“ каже, „се і мені. Там же, хоч і багато узято, та не на велику суму; а у мене хоч би і небагато чого потягнув, так усе б тисячів на які десятки.“

Трохим так таки і думав, що з злодіями певно був Денис. „Господи милостивий!“ дума собі: „як то швидко чоловік розледащів! Який був бравий парень, так що луччого його і не треба, а тепер зовсім збезділ-“

ничався!“ І після тієї ночі він його й не побачив вже.

Раз сидить Трохим біля лавки, дивиться; ведуть рештантів, і попереду і позаду їх салдати з оружжями. Приглядається Трохим, аж меж ними йде і Денис. „Доживсь чести!“ подумав Трохим, і стало йому жалко земляка. Підбіг швиденько і подав йому, що там лучилось, на його заключення. Що ж Денис? глянув бистро, бачить, що се Трохим,— як заскрегоче зубами, а очі мов запалали, як кине ту милостиню геть і сказав: „Щоб було ти лучче пропав, чим мене бачити у такій нарузі!“ і пішов собі не оглядаючись.

Розказав се Трохим хазяїнові, а він і каже: „Переловили тих усіх, што лавки обокрали, узяли і нашого Дениса. На нього доказують, што он з ними за одно і хотел навести на мою лавку, так он ні у чом не признається.“

Покінчали ярмарок. Розщиталися усі: хазяїн розщитав і Трохима, і на усякий день даючи йому по цілковому, при прощанні дав йому аж сто рублів і каже: „Озьми Трохи-мушка! Ти мне на десятки тисячей спас; благодарствую тебе.“

От уже Трохим зрадувався! Та і як же пак! Скільки він грошей принесе до дому! Зроду не заробляв по стільки! Спасибі, що хазяїн дав золотими, так їх можна так заховати, що ні загублю і ніхто не примітить, що в мене вони є, а цілкові окроме положу. От узявши золоті позашивав у онучу, а срібні які були, цілкові і полтинники і мілоч усяку, та позашивав у полу у свиті, так що і

пізнати не можна було, що є при ньому гроші.

Зібравшись так, пішов з губернії і не куди ж, як прямо до дому. „Чого вже по другим місцям ходити?“ дума собі, дорогою йдучи. „Спасибі богу, заробив добре; буде з нас зо всіх. Зараз куплю шкапу, справлю віз, і пішов луччий заробіток, чим від пішого! Жінці накуплю льону, нехай пряде; нехай наньмичку наньме, у двох білш нароблять. Матері буду усього постачати, чого забажа. Нехай, коли досі бідкалась, нехай на старості у розкоші поживе. Діточок приодягну; на зиму дровець роздобуду і усього придбаю, і будемо жити, гадки не маючи.“

Сердешний!

Йдеть він так собі, йдеть, поспішаючи до дому, щоб радість їм принести, що бог щастя дав, і вже верстов з п'ятдесят зосталося йти до села свого... як зирк: доганя його... хто ж? Денис! Як уздрів його Трохим, так і руки і ноги опустилися, і у животі похолонуло, серце так і трепечеться, і душа щось недобре почула. Не зійтись з ним неможно: по одній дорозі йдуть. Пійти швидче, щоб не нагнав, поки до села; а у селі можно пересидіть день, поки він далеко зійде; так Трохим бо, стільки пройшовши, вже притомився, і як би ні поспішав, Денис його нажене, бо він здоровіший і привичний білш ходити.

Бачить Трохим, що нічого робити, подумав: „Що ж? Божа воля! не буду з ним йти, буду собі окроме держатись; буду приста-вати, не поспішаючи з ним, то він і відв'яжеться від мене.“

— Здоров, Денисе! де се ти взявся?
— А ти думав, що Денис вже став безділником, піде на каторгу, так отсе швидче біжиш до дому розказати про мене, що я попався!
— Господь з тобою! Яка мені потреба до тебе? Я й сам жалковав, побачивши тебе у такій нужді.
— Жалковав? ти?
— Далєбі, що жалковав. Ні, ти мені нічого, ні я тобі ніколи; так чого ж нам? Скажи мені на милость, як ти викрутився?
Тут Денис так глянув на Трохима, що у того усі жижки задріжали і у душі похолонуло. Далі і каже:
— Викрутивсь? Коли ж на мене напрасно сказали! хиба не бува на чоловіка наговорів?
— Як то без того! Ти ж мене повеселив, що ти не був з ними.
— Хиба ж я злодіяка який? га? — грізно крикнув на нього Денис.
— Та хто про тебе таке дума! Зглянься на бога!
І замовкли обидва, і мовчать, і йдуть укупі.
Геть-геть Денис впять і одізвався до Трохима, та таким страшним голосом, не наче зовсім не він:
— Ти думаєш, що я через твої замки пропав?
— Через які замки?
— Через такі, що думаєш, я нічого і не знаю?
— Бог з тобою! Я тільки чув сі замки, та й забув зараз.

— Забув?! Забудеш і справді.— І впять замовкли.

Йдучи так довгенько, переходили через невелике село. Трохим тут мав знакового і хотів було зайти відпочити. „Не треба сього!“ вже крикнув на нього Денис, а плохенький Трохим і послухав його, боячись, що як він був против нього утрое здоровіший, так щоб не зробив якого худа. Так думав собі Трохим: „Не буду його сердити; буду піддаватися, нехай вередує, аж поки до своїх місць дійду; тоді викручусь від нього.“

Перешедши те село, Денис завернув з дороги геть під лісок і Трохима покликав за собою.

— Оттут відпочинемо! — сказав сідаючи Денис під грушу. — Давай, чи є що в тебе? так пообідаємо або пополуднуємо.

— А що в мене є? — сказав Трохим і достав з торбинки хліба, тарані скілки та огірочків.

Денис достав із-за халяви ніж престрашений, Трохим, як побачив його, так морозом обдало. Денис розпорядкує, мов сам усе придбав: хліба відрізав собі попереду, а далі ткнув шматок і Трохимові. Теж і тарані собі луччої узяв, а де-що і огірків кинув, мов собаці, Трохимові. Сей усе терпить і мовчить, та дума: „Донеси мене тільки, господи, до дому! Цур тобі і зо всім! знати тебе“ не хочу.“

— Знаєш що, пане брате? — наївшись, став казати Денис. — Цур йому у день йти. Будемо у день віддихати: бач, як душно! Ніччю білш пройдемо, і далше станемо. Як отсе відпочинемо, а вечерком зорею та холодком ніччю

мотнемо, так ми після завтра і дома будемо. Лягай та спочивай, поки до вечора.

Лягли хлопці. Заснули добре. Над захід сонце; прокинулись, пополудновали—і усе таки Трохимової харчи—і пішли.

— У тебе, бачу, і нема нічого для дороги?— спитав Трохим.

— А де я у чорта що озьму? Коли що й заробив було чого трохи, так ізтряс у тім анахтемським острозі сидівши; а заробити білш ти не дав. А було б і на твою долю; гадки б не мав!

— Ти мені, Денисе, на-вдивовижу. Чи такий же ти був у нас у селі? Се ти, ходивши по усім усядам, набрався такого духу.

— Цить, мовчи, не твоє діло!

І замовкли, і ійдуть.

Через скільки там пройшовши, вже Денис впять і обізався:

— А що, товаришу? поперед усього жінці розкажеш, а там і до голови пійдеш, і по усьому селу будеш проповідовати, як Денис Лискотун хотів лавку обікрасти, і як ти остеріг хазяїна, і як Дениса з острога під калавуром водили к допросу.

— Ні, Денисе! не знаєш ти мене. Се страшне діло, щоб про кого так розказовати. Нехай тебе бог у сім ділі простить, а ти покаєшся і покинеш скверне таке діло. Що ж? спіткнувся, та й схаменувся. А розказовати не моє діло. Не тілки жінці, я й сам молю бога, щоб я забув про се: бо, кажу, ти покаєшся.

— А як же? Вістиме діло, що покаюсь. Так і почну молебні наньмати. Так грошей бо нема, не добувся; хиба ти мені даси? А що,

Трохиме! скажи по правді: багато тобі хазяїн дав за те, що ти про замки йому об'явив?

— Та не я ж то об'являв, він сам дознався.

— Та як собі там знаєш, а вже вірно дав таки що-небудь.

— Дав нагородження, відпускаючи, цілкових з пару.

— Та заробітних. Так скільки несеш додому?

— Хто його зна!—казав Трохим, а сам так і труситься, боїться; бо ніч, їх двоє, і Денис здоровіший його.—Я таки гаразд і не лічив; зложив, та й пійшов.

— Мабуть багато, що ніколи було й перелічити? Чи поділимося ж зо мною?

— Щоб то як?

— Так як ділються, по-полам. Чи може усі віддаси? От сполать би парень був, як би усі віддав!

— Що се ти, Денисе, говориш?—ледве вже промовив Трохим, бачачи, до чого вже діло доходить.

— Та ну, цур тобі і з твоїми грішми, що мабуть у тебе їх до сина, що так злякався! Ти ще й се розкажеш, що я дорогою мав тебе обідрати!

— Ти зділай милость, не думай так про мене, Денисе! Я тобі казав, що нікому не скажу, і побожусь усім і заприсягну.

— А ну побожись!

І Трохим почав божитися так, що аж страшно було слухати.

— А заприсягни!—каже Денис і подав йому жменю землі:—з'їж отсю усю!

Трохим, як з щирим серцем, не боячись нічого, і думаючи таки, щоб нікому ні слова

не розказати, з'їв жменю землі, усе потроху ковтаючи.

— Ну так, тепер товариш. Тепер певен і я.

Оттак то Денис усе заїдався з Трохимом. Чого небудь, то й прив'яжеться. Трохим же, як був собі плохіший, то усе й подавався, і таки не без того, що й боявся його, щоб чого не зробив йому худого.

Так йшли ніч: ранком скільки прийшли, тут сонечко ще не дуже і піднялося, а вже стало кріпко пекти, то вони звернули у лісок, та й полягали спочивати.

Як піднялося сонечко, що то вже жарило! Ні вітер не дихне і ніщо не колишеться, так-так що ледве дихати можна. Наші хлопці хоч і заснули було, так не можна ніяк і улежати! Як припече сонце є, жарить; так знайдуть. На взліссі сонце є, жарить; так вони зайдуть у гущину, так там ще й гірш: ні відкіль прохолоди ніякої, тільки що зверху палить і малесенький вітрець не проходить. Знайшли воду, не відп'ються; тяжко вже їм і дихати! Викопають кожен собі ямку; приляже туди, то трохи йому і легше, можно холодом трошки дихнути. Зогріються і тут, переходять на друге місце; та так виморились, так знемоглись, що не здужають і поворохнутися. Цілісенький день ні хмариночки ж то!

Аж ось дуже к вечеру жара затихла трохи, товариші наші піднялись, здихнули слободніш, поїли чого було і пійшли.

— Як не полінуємося,—каже Трохим,—то світом і дома будемо. Від сього ліску до нашого села тільки двадцять верстов.

— І велія милость, що будемо,—сказав Денис:—тілки не відставай, ти усе пристаєш. Поспішай.

От як йдуть і верстов сім учистили, з полудня стала показуватися мов стіна чорна; далі від неї стали відділятися, мов клубки, густії хмари з золотими від сонця кругами. Клуби в'ються, до купи збираються, і стіна усе вищенько підбирається. Сонечко за тучу сховалось зарані, і птиця стала збиратись і чогось жде на себе. Самчики ззивають самочок і як можно спішать, у кого є діточки так до них; а которі собі гулящі, так полетіли ховатись. Де далі, де далі усе стиха, ні травка не колишеться, усе чогось жде великого, страшного! Далі стало і гуготіти далеко-далеко, мов клокаче море або гуде великий вітер здалеку або сила велика людей наїзжа, що ще здалеку земля під кіньми стугонить. Блискавка одна тілки і показується, а сонечко зовсім зайшло; хмари спустились, так і не видно нічого.

— А що будеморобити?—став казати Денис:— як ми пійдемо? Скоро зовсім буде темно. Страшно без дороги йти.

— Аж он маячить лісок!—сказав Трохим:— поспішаймо туди.

— Де лісок? Я ні його, і нічого не бачу.

— Он як блисне блискавка, так від дороги на праву руку. Ходім мерщій; усе темніше становиться.

Вони поспішають. Піднялася і стіна. Стало зовсім темно. Поки не блисне, то нічогоісінько і не бачуть перед собою. Стіна густа, чорна, страшна надвинула і простяглася від сходу

до заходу сонця, і із усіх місць блискавка знай блиска. Грім гуде з переливом, мов де по городах громадне каміння качають, і інше мов упаде, стукне, та й замовкне... а тут луна і загрехотить по усьому небу, по усім куткам сієї великої хмари. Замовкнеть же грім, так чути, щось гуде-клекаче, бурлить страшніше самого грому... А блискавка безперестано! І як блисне, так після неї пуще нічого не видно.

— А де ти, Трохиме?—казав дріжачи Денис.— Озьми мене за руку та веди, я швидко впаду. Ніг не підволочу!

— Держись за мене!—каже Трохим.— Тут вже недалечко. Он від блискавки видно.

— Та я бо сієї блискавки боюсь. Ох, коли б швидче до лісу!.. Бач, яка страсть йдеть! Ось і дощик... Ой швидче, швидче, поспішай!

Зовсім повис йому на руки Денис; і Трохим сам утомився, і його волоче; через велику силу дотавив його під густе дерево, положив, і сам звалився...

Тут же і уся туча надвинула як раз над той ліс і усюди небо покрила як саме чорне сукно; хоть скільки хоч дивитися, нічого перед собою не побачиш ніяк! Заревіла престрашенна буря: шумить під небесами, носить по полю, упірається у ліс, преть його, мов з місця хоче його спихнути і зомняти овсі; гілляки тріщать, ламаються, падають... Тут щось страшно загуло, аж світить на увесь ліс, грім покрило... і разом геп!... впало, аж земля здрогнула! А тут грім як загромотить і впять земля задріжала!.. А тут впять та-

кий же свист і шум, і впять щось то впало, затріщало!.. То буря пораяється, вікові дуби валя мов пруття! Як же хлине дощ і вже не йде, а лє; по лісу шумить, з гори біжить річками, кликаче... і від неї, і від бурі, що бушує, і від грому, що так і розривається над головами, шум такий і грохот, що страшно і згадати!.. А тут блискавка червоним огнем очі засліпля... Іменно представлення світу!

Денис ні улежить, ні усидить, і не постоїть на одному місці. Ходить, перебіга з-під одного дерева під друге, руки ломить, сам себе не тямить! „Трохиме, Трохиме! ти спиш, не боїшся нічого!“ так голосно зо страху сказав він.

— Ні, я не сплю, та й не боюсь нічого.

— Грім уб'єть!

— „Воля божа! Я се знаю, та хоч і лежу, та молюсь богу.

— Хиба ж він і помилує, як йому молиться?.. Ух! як затріщало у лісі впять!

— Помилує, тільки покайся...

— Як покаєшся такому грішнику? Як мене бог може простити?

— А що ж? Кайся від щирого серця, твої гріхи не як великі! ти так грішен, як і усяк чоло... Господи! що се?

Тут вони впали обидва на-вколішки!..

Огненна стріла прорізала усе небо і як оком моргнути, вдарила у те саме дерево, під котрим попередю стояв Денис і отсе прийшов до Трохима. Дерево превисоченне було; його так до половини у мілку щепу розбило і усі гілля стерло і змяло, так що і сліду їх не зосталось.

На-силу піднявся Денис; а се від них, де вони стояли, теж під деревом, було не білш як саженив з десяток.

Очунявши трохи, Денис ухопив Трохима за руки і став прохати. „Ходім, ходім відсіля! тут нас бог поб'є“.

— Куди ж ми заховаемось?—каже йому Трохим.—Бач, яке лихо по усьому лісу? Отто грім запалив дерево; бач, горить? Адже і далеко від нас, та й по усьому лісу така халепа!

— Ой страшно, страшно! А то хто сидить та дивиться на мене?

— Бог з тобою! нема нікого! Молись лучче богу!

— Мене і бог не помилує! Ти думаєш, я такий?.. Ох, лице запалило!

— Помилує, молись, кажу, та кайся!

— Де вже мені покаятись? Я той, що вас обкрадав, не було другого злодія у селі... се моє діло! Мене підводили другі... Я обкрадав вас усіх... передавав циганам, москалям... брав гроші та багатів... лавки обікравав... вивертівся! Хотів і тебе так, як оттого, що сидить і дивиться грізно на мене...—Так казав, не тямлячи нічого, Денис, і б'ючи себе в груди кулаччям.

Тут разом як осяє їх блискавка, як хрясне грім, мов небо на них впало!.. обидва впали нечувственно. Трохим, підпливши водою від дощу, трошки очуствовався, бачить: Денис біга коло нього, руки лама, блідний як смерть і не тямлячи сам себе, кричить: „Я не тільки злодій, я й душегубець! зарізав нищого... мав грошей у нього знайти... одержу свою

закровавив... а він онде свариться... Господи! і ти мене не помилуєш?“

І став бігати як не о своєму умі. Спомігся трішки Трохим, піднявся на ноги, став його розговорювати, щоб прийшов у чувство.

— Ні,—кричить Денис:—мені бог смерть дасть... мене грім уб'є.. Я злодій!.. Я прикидався добрим, на других пеню зводив, тебе мав зарізати, щоб ти про лавку у селі не розказав... тепер кажи! Ось-ось мене бог вб'є; розкажи усім, який я.

— Та бог з тобою, Денис! що се ти думаєш? повір не мені—богу святому, що як я побожився, так і не збрешу; буду держатись присяги, і тебе не попрекну ні у чім.

Тут же Трохим його розважає, а тут грім так і рокотить, а блискавка очі палить! Як стукне, як грякне, як лясне, як затріщать дуби, як запала де верх деревини якої, як шарахнуть гілля,—тут Денис і стане вні-ума, і впять своє розказує, що він душегубець, злодій, прикидався добрим і усе таке. Далі приставляється йому старець, що свариться на нього, і він почне розказувати, як убив його, і усе каже Трохимові: „Усім, усім се розкажи, нехай бережуться мене.“

Грімів, торохтів грім, далі став стихати, бо туча вже перейшла. Затих і дощик, тільки блискавка не давала нічого розглядіти, далі і та усе потрошку, тихше, усе менше, далі вже блиска тільки здалеку.

Роздивився Трохим, аж вже стало на світ заньматись. „Ходім, каже, Денисе! вже ми недалеко від свого села. Ходім швидче“.

— Братіку Трохиме!—каже Денис, не сходячи з місця:—боюсь ворухнутись! усе мені чується грім, усе мені бачиться той анахтемський старець!.. Трохимочку, голубчику! не розказуй нікому нічого!

Впять Трохимові треба божиться: с'як-так розговорив його, пішли.

Ще досвітком, що вже й сонечко зійшло, ійдуть і усе поспішають. Денис через усю дорогу хоч би пару з уст пустив, усе заду-мавшись ійде; далі як крикне:

— А лучче б мене грім убив!

— Бог зна що ти споминаєш!—сказав Трохим і глянув на Дениса, та аж злякався: очі як жар горять, і сам розлютований мов звір який. А усе розговорює його:—Будь веселенький,—каже:—вже тільки п'ять верстов зосталося, се вже наше поле.

— Тільки п'ять верстов? Тільки не видно, як з ким-небудь пострічаємся і мене віддаси! Пропадай же ти один! Та з сим словом і повалив Трохима, і насів його.

— Бог зна... що ти... Денисе, робиш!—сказав стогнучи Трохим під Денисом; далі став проситись:—Пусти мене, братіку, голубчику, соколику! Єй, велике слово, нікому, нікому нічого не скажу! Возьми собі мої усі гроші, що тут зо мною, тільки не губи душі моєї! Не сироти моїх діточок, не вбивай за живота жінки. На кого моя старенька матінка зоста-неться? Братіком, батьком рідним буду тебе цілий вік звати! Не дай мені без покаяння вмерти! Дай же мені хоть часиночку богу помолитись!..

— Помолишся і на тім світі!—лютуючи як звір казав Денис, одною рукою держучи руки Трохимові і коліном його надавивши, а другою рукою достаючи із-за халяви ніж свій: так як ні поспіша, не справиться однією рукою. А Трохим знай проситься; здихнув і каже: „Господи милостивий!.. Не несе бог нікого, щоб хто свідителем був моєї смерти!“

Тут підкотилося перекотиполе від вітру і до самого його. Він глянув жалібно, та й каже: „Нехай се перекотиполе буде свідителем, що ти мене безвинно погубляєш!“

— Нехай свідить, скільки хоче! Знав же, на кого і послатись!—казав регочучись Денис і рознімаючи ніж зубами, той ніж, яким усю дорогу краяв Трохимів хліб і про-питувався.

— Господи милостивий! прийми мою душу!.. Жіночко... діточки... мату...

Денис змахнув рукою... хотів щось регочучись сказати... так ангел божий, щоб не дати йому у сей час насміятись, хлипнув йому у рот братовою кровію і, принявши душу безвинного праведника, поніс її прямо на небеса . . . . .

Прибігли двоє пастухів від череди і об'явили голові, що у такім і такім місті лежить зарізаний чоловік; а хто? вони з ляку і не роздивились. Голова зараз самих надежних людей послав, щоб биля того зарізаного калаурили і щоб ні самі до нього не підходили і нікого не допускали; а стане хто на-в'язуватись або що такеє робити або казати, то його, як підозрителного, узять і до во-

лости привести. Тут же написали лепорт до земського суда об таким случаї, що „скоропостижно вмерший, зарізаний чоловік, по имени і прозванію неизвѣстний, лежить благополучно на тїм самім місті, де його смерть постигла.“

Де-які з хазяїства пішли з села на заробітки і ще не повертались до дому, та жінки їх і нічого, і нужди нема... Трохимова ж жінка і мати... що то! почувши об сім, ув один голос крикнули: „Ох, лишечко! се ж Трохим, певно Трохим!“ і задалегідь стали голосити. Серце звістку подало!

Що то вже вони просили голову, щоб по-дозволив пійти оглядіти, і коли він, так хорошенько його обмити і вбрати, а коли можна, і до дому привезти — звісно, жіноче діло: вони не знають порядку. Голова—і не дай боже нікому і підступити, кріпко на-кріпко запертив, поки суд не виїде і не розв'яже йому рук!

Аж ось на другий день явився у село і Денис. Та що то одягний! Іще лучче усе собі посправляв, у чім попереду ходив. Веселий, говорливий, жартує з усіма, кого постріча. Бачить, що люди зіходяться усе до волости, і він туди. Йому й розказують, що знайшли зарізаного; а він зараз і не втерпів і питається:

- Що ж його жінка та мати кажуть?
- Чії?—дивуючись пита його голова.
- Адже ви... чи хто пак казав?.. що, кажуть то Трохим?
- Ще не звісно і ніхто з нас об тїм і не думав, не те, що казати. Чи мало їх повихо-

дило з села на заробітки? Може ще і не наш.

— Хто ні єсть, нехай собі лежить, поки зведемо,—казав сміючись Денис.—А хто зарізав свідителі скажуть.

Де-які молодці тут були, так аж зареготались і кажуть:

— О, щоб тебе з Денисом! Вже хоч що, а латку й приставить. Де ж таки у чистому полі свідителі? Вже коли порався, так сам на-сам...

Аж ось дзвоник. Сам справник прибіг, і зараз крикнув:

— Где мертвое тело?

— На місті, ваше благородіє!—одвіт дав голова.

— Писар! одбери понятих чесних людей, возьми з них присягу і веди до тела; я сей час буду. Голова! ійди за мной.

Увівши голову у хату, защеппувся і став його розпитовати, чи нема на кого якого сомніня, хто що казав при сьому ділі.

Голова, як мав Дениса за чесного, то і не сказав, як він було проговорився, і не забризкав його. Так і зосталося.

Підїхав і лікар; заприсягли і поняти. Справник побачив меж ними Дениса і каже: — Зачим же в понятїї та такого молодого парня поставили? Тут надобно добросовістних стариков.

— Се, ваше благородіє,—казав голова,—хоч і молод чоловік, а у нас з стариків нема такого розумного, розсудливого, понятливого і як то усе умно розбере!

Се ж голова казав справникові тихенько, сам усе поглядаючи на Дениса, а той і ба-

чить. Як же справник, почувши се від гогови, голосно, і собі дивлячись на Дениса: „харашо, подавай його сюда!“ то, сеє почувши, Денис кріпко поблід, а справник і запримітив, і буцім і нічого.

Зібрались усі до місця, де лежало тіло; справник велів понятим свідительствовати, чи нема боєвих знаків?..

— Та нема!—гукнув Денис, здалеку стоячи.— Де вони будуть? Тут разом різонуті ножем, та й аминь.

Справник замітив і се, і мовчить.

Оглядаючи, знайшли, що поли у світі на кінцях повірізовані, і як биля того знайшли гривенничок, так і догадались, що у світі були гроші та винято. Як же роззули чоботи і онучі, то і знайшли зашитих аж п'ять золотих. Тут Денис овсі забувся, та аж скрикнув: „Бач, і не признався!“ Та сказавши се, схаменувся, зирнув, аж справник на нього пилно дивиться, — так він і не знав, куди йому очі діти: заморгав, поблід, та швидче меж народ... Справник ще змовчав.

Як ось настигли жінка і мати Трохимові; за ними учепився і хлопчик його по шостому году. Ще й не дійшли гаразд, а вже жінка і пізнала, і крикнула: „Трохиме, Трохиме, мій Трохимочку!“ і припала до нього з матір'ю, а хлопчик, звісно дитина, плаче та кругом його облязить та дивиться.

Справник було повелів відвести їх, щоб не мішали діло робити, а далі і сказав: „Пускай они його оплачуть. Кров не вода. Ми своє дело успіємо справити.“ І став биля них з лікарем, а Денис, як то привик хвас-

тати, що усе поперед усіх і усе б то до панів рівнятись, так і тепер став побилля справника.

І як же то дуже голосили і жалібно приговорювали над Трохимом! Мати каже: „На кого ти мене, мій синочку, лебедику, покинув, пішедши на заробітки? Хто мене, стару, немошну, догляне? Лучче б мені смерть заподіяно!“ і усе таке. А жінка приговорювала: „Промов, мій Трохимочку, хоч одно словечко! Дай мені порадоньку: як мені без тебе здітьми бути? Промов слово, скажи, хто розлучник наш? Покажи, чи не було якого свідителя, як тебе замучували, як ти душу господу віддав?“

— А се, мамо, що?—крикнуло хлоп'я, граючись з чим-то, що виняло з батькової руки.

Справник, почувши се, сказав Денису, що край його, надувшись, та на-бакир шапку маючи, стояв: „Посмотри, што там таке, і покажи сюда.“

Денис пійшов, виняв, подивився, здригнув увесь, зомняв у руці і кинув геть. Сам же то поблід, поблід, як стіна!

— Зачим ти бросив?—крикнув на нього справник.—Што там таке? Покажи сюда!

— Та се нічого, ваше благородіє! се так... бур'ян,—каже Денис, а самого мов лихорадка трусить.

— Какой бур'ян? покажи сюда!

— Бур'ян, так, трава. Мабуть, як покійник вмірав, так за траву ухопився, так вона у нього у руці і зосталася.

— Та какая ж то трава? Покажи сюда.—Так допитувався справник, бачачи, що Денис ні

з-за того, ні з-за сього усе білш, усе білш мішається.

— Та так пе... пере... коти... поле,—ледве промовив Денис.

Тут хлоп'я ухопило перекотиполе, що як на те прикотилося туди їх багацько, та й показує Денисові і каже з дуру: „Ось, дядьку, ще таке! Іх багато коло тата. Вони мабуть бачили усе...“

— Брешеш!—крикнув Денис, відіпхнувши хлопця від себе, і вже не тямлячи що й казати! Так то вже у нього бог і розум відняв і язик попутав...

— Полно!—крикнув справник.—Говори тепер усю правду! Ти знав, що на мертвому по-боїв нема; ти жалувал, що він не признався об золотих, тепер боїшся перекотиполя! Говори, чого ти боїшся його? Розкажуй, як дело було!

Денис і сюди і туди, і відбріхуватись би то, так справник на усякому слові так його і пійма, і тільки що покаже йому перекотиполе, то Денис так і занудиться, і помертвіє. А далі—нігде дітись—у-во всім повинився: за віщо, і через віщо, як він зарізав Трохима; як той, сердешний, здався на перекотиполе; як, утікаючи відтіля, щоб обмити кров, усюди по полю чіплялося йому за ноги перекотиполе. І якби не воно тепер, та не хлоп'я з ним у вічі прилізло, то може б ще і одбредався.

— Так вот какой он безділник!—сказав справник, а далі напав на голову, і каже:—Как ти смів, голова, назначити у поняті такого ледачого?

— Що ж, ваше благородіє!—приступив голова—а за ним і усі поняті, усе старики, сіді та чесні:—він у нас чесна душа, нікому нічого. Коли б усі такі були, то б і добре було!

— Не було ж у вас у селі якої шкоди, і на кого ви думаете?—спитався справник.

— Що ж?—сказали люди:—хоч часом і була шкода, так се не він. Як обіськовали, так він було де сам ворівські вещи знаходив.

— Говори, признавайся, ето твоє'дело?—крикнув справник до Дениса.

Той як затрусився, і повинився у-во всім, що як почав з курей красти, та бачачи, що грошики перепадають, так він і далш; як зазнався з москалями, що великі промисли робили і по всім усюдам крали, та з циганами, прирощенними злодіями; як і де з ними і кого обікрав,—усе розказав; далі як і старця немощного зарізав, надіючись у нього грішми поживиться; усе дочиста розказав, і як на других пеню зводив.

Люди, слухаючи його, так і вжахнулись, та аж об поли руками вдарили і кажуть: „Хто ж на нього надіявся, що воно таке ледащо? Ми думали, що його розумнішого, моторнішого і чеснішого і у селі нема, а воно ось яке виявилось! Самий первий злодій, мошенник і душегубець!“

— Хоч люди, не знаючи, і думают про кого, що він є добрий, а коли безділничка і кінці хова, то бог його, хоч нескоро, а завжди виявить,—сказав справник і велів Дениса препровадить у город.

Досталося ж Денисові Лискотуну за усі його діла! котузі по заслугі. Полискотав його

катюга добре і спровожено до компанії, до товариства, туди, де козам роги правляють.

Так то суд божий не потерпів неправди, і хоч як кінці були заховані, так бог об'явив; і через яку безділицю? через бур'ян, через перекотиполе.

СЕРДЕШНА ОКСАНА.

(Любій моїй жінці, Анні Григорієвні Квітка).

Нема на світі нічого луччого і богу милішого, як серце матері до своїх діточок! Скільки б їх у неї ні було, чи десятком бог благословив, чи тільки одним одно; для неї рівні, жодного любить, усіх рівно пестує, за усяким рівно вбивається. Дев'ять здоровенькі край неї, потішають її, а одно морщиться, кисне, недуже; вже вона за ним вбивається, тужить вже й боїться, щоб ще дужче не занедужало, або щоб—нехай бог боронить!—щоб ще й не вмерло! Вона їх обмива, обпатрює, обшива, зодяга, і ніколи то і не втомиється, ніколи не поскуча з ними, і усяка робота на діточок їй неважка. Коли з дітей є яке шалівливе, неслухняне, то батько—як батько—гримне на такого, скубне, щипки дасть, попіб'є; а мати—як мати! Вона почне його уговорювати, пестувати: „Не роби так, синочку! не ходи туди, голубчику! Так негаразд. Ти мені досаждаєш. Я глядючи на тебе частісенько плачу, та думаю: коли б то він схаменувся, та покинув таке робити, та слухав би батькового вчення, та пожалковав би моїх слізочок; то ще з його був би чоловік, ще б я дождала на старості радоватися, глядючи на його“.

Нехай же тепер усяк про себе згада—бо хто не був з молоду шаловливий?—від чого більш жаль візьме? Чи від батькових скубок, або хоч і пужки, чи від матиного голублення? А ще як яка часом заплаче? так—господи милостивий! Усі пакості покинеш, і на вечерниці з місяць не навідаєшся і зробиш за трьох. Що то мати! Святе діло! Господь милосердний, як є він на небесах, так замість себе, дав нам на землі родителів: батько—щоб навчав та до розуму доводив, а щоб чоловік молодий з дуру не затужив, та не збився з панталику, так тут мати з такою любовію, як є сам господь милосердний до нас грішних.

Ось против чого я трошки закинув про материнське серце й душу.

Була удова, Векла Ведмедиха, й що то жінка: на усе село! розумна, розсудлива, богобоязна і чесного роду. Було і сам голова частісінько до неї за порадою і вона такий совіт добрий дасть, що не тільки голова, та й усі старики так не придумують, як вона скаже, й усе гаразд буде по її. Сама ж було не ходить до волости і ніколи не розпитує, чого і зачим зібралася громада? їй і нужди мало ні до чого. Прийди ж до неї за порадою об яким хочеш ділі, так-так! Вже добре навчить. Тяжко розумна була!

Була собі і заможненька. Була в неї і земелька, скотинка, був і вітрячок, то як зосталася удовою, та й пороздавала усе: землю на скіпщину, вітряк з мірки, та усе чесним, богобоязним людям, щоб не зобиждали

її і щоб у срок зносили що треба. Скотинку попродала і стала собі з копійки жити.

Вже її Охрім вмер, а тут стала ревізія. От після Семена, пішла вона до волости, почувши, що громада зібралася. От увіshedши вона, помолилась богу, поклонилась голові і усім як довг велить, і стала казати: „А що, пане голова, і ви, панове громада! От вже й Семена прийшло, Покрови святої швидко дждемся, а десятник до мене ні разу не заходив і не загадовав об подушнім“.

— Та дже твій Охрім вже вмер?—казав голова.

— І состоїт ізключенним із ревізскіх сказок і з общественних відомостей,—підхопив писар, мотнувши патлами, і покинув писати.

— Та знаю, що вмер,—казала Векла—і стоїть заключенним у відомості, як пан писар по письменному каже. Та я таки усе хочу за мого Охріма платити, аж поки жива буду. Спасибі богу, мені є з чого зносити і буде веселіш, що я за душу Охріма, нехай царствує, буду платити, та й сама буду бодритися, що і я мов чоловік на світі, туди ж за добрими людьми, зношу цареві і свою копійчину на військо, що нас оберіга. Та й з общественного не виписуйте, нехай і я буду зносити, почому там з душі.

— Та як можно,—казав голова,—щоб женська душа та платила подати?

— Казуснее діло! — обізвавсь таки писар, штрикаючи себе пальцем у лоб.—Не іміється приміру. Треба-надобно ізспросить у господина исправника розршєнія.

— Та нічогісенько сього не треба,—казала

удова. — Ти таки, пане писарю, і не розрешайся і не казися, а ось що, панове громадо, зробіть: випишіть лишень якого каліку або бідного сироту, а з мене справляйте. Нехай таки я не даром житиму на світі.

— Хіба так, хіба так! — загула громада, і зробили по Веклиному, і пішла по селу слава, що Векла стоїть у ревізії і подушне платить. „Так і треба“, Векла було ув одвіт каже: „лучше ж мені від достатку платити, чим з сироти та з бідности требовати. Адже і я у царя нашого чоловік; зможу за людьми зносити! Дочку віддам, прийматиме, за двох буду платити“.

Вже туж-туж Векла дожидала зятя. От після Зачатія, у Пилипівку, почнуть старости швандяти до неї, бо вже її дочка, Оксана, як діждемо різдвяних м'ясниць, то буде їй шіснадцятий год. А що то за дівка була? Білявенька, моторненька, швидка, прудка, на річах бойка, против усякого звичайненька. Де вона, там з неї і регот, і сміх, і іграшки і вигадки. Як то в матері не було ніякого хазяйства, а усе жила з копійки, то Оксані нічого і робити було. Чи вчинила хлібця, чи спекла, мерщій до подруг: там її ждуть, дожидають, як об весні ластівки; бо як защебече, як забалаянтрасить, так усім весело, хоч цілий день слухав би її; а вже розсмішити, так подавай! Коли б мертвий чув, як вона баляси точить, то і той би розреготався, не то вже живий, що так і лягають від сміху, де вона у беседі. На вулиці, на вечорницях, у колядці наша Оксана перед веде: без неї не знали б що і робити.

Мати було почне її зопиняти: „Сиди, доню, дома, чого таки бігаєш? Чом не робиш? Озьми лишень, або пряди, або ший: нічого не вмієш“.

Кинеться було до матері на шию, обніма її, цілує, примовляти стане: „Матусенько, ріднесенька, рибочко, перепілочко! Не зопиняй же мене. Я ж собі ще молода; нехай же я погуляю, як тая птичка на волі під небесами літає. Буду згадувати своє дівовання, що я в тебе як рибонька у річечці гуляла, куди хотіла, туди плавала, та тебе дяковала, що ти в мене матусенька жалістлива, добра, пестувала мене. От вже як піду заміж, на діну очіпок, тогді вже нікуди гуляти, тогді вже зопинюся, тогді вже приймусь робити; рук не покладатиму: і мужика і діточок буду обшивати, і тебе, мамочко, що ти в мене була така добра, жаловала мене, пускала усюди гуляти.“

— Коли то ще буде! — стане стара казати. — Звикла бігати, та гуляти, так хто тебе присадить за роботу. Та чи вмієш що робити? Нитки не виведеш...

— І вже сього, мамо, не кажи. Я, дивлячися, як ти робиш, усього навчилася. Ке лишень гребінь сюди. — Зараз вихопила у матері гребінь і почала прясти — аж хурчить веретено, а вона нитку виводить тонку та довгу, а тут пісеньки весняночки співа. Стара дивиться та дивується.

— А що, мамо, не вмію, скажеш, прясти? — та покине гребінь, та за рушник, що мати вишива їй же на придане, і почне такі ж квітки ставити, як і мати, і заведе весільних

пісеньок. То мати аж сплесне руками, й рада б то, що таке добро росте, і весело б то їй з нею, і жалкує її zostавити біля себе, щоб не сумовала, і боїться її пустити, щоб часом... дівча молоде, щоб не загубила слави... Далі, скрізь зуби, ще тільки наміряться казати: „Та ійди ж, ійди“... вже та і схопилась, вже і на шиї у матері, вже і виціловала, вже, побігла... і дверей не зачинила... вже тільки чути, по вулиці ійде і виспіває...

Нехай же коли мати хоч трохи зморщиться, що або недужа чим, або що таке; вже Оксани з хати і не виженеш, вже усе забула, і вже хоч і дружки сама перша приятелька кликатиме не піде ні-за-що. Вже від матері ні на п'ядь; усе її у вічі дивитиметься усе питатиме: „що в вас, мамо, болить? Чого ви бажаєте? Чи не покликати знахурки? Чи не розсердила я вас чим, та се ви не кажете, та стогнете, та жалкуєте на мене“. Там уже як пристане, та й відведе від матері усяку журбу, усяку тугу, та хоч би і справді недужа була, то Оксана її розвадить, розговорить і лихо забуде.

А хоч би яка весела була, та побачить старця, каліку, або погорілого, вже вона усе покине, зараз до нього, розпитає, розпросує, озьме за руку, поведе до себе, нагодує, обділить, чим бог послав, на дорогу дасть і випровадить за село; тільки і видно її, як вона коло бідности в'ється, та знай слізеньки утира. Обділила, випровадила, слізеньки втерла, біжить... вже впять у беседі, вже і верховодить впять як була.

Отсе ж тільки що весна настане, а сонечко позлизує сніг де з яких горбиків на піску, вже Оксана і збрала свою команду: шатнулась-мотнулася з кінця в кінець, веде низку дівчат і приговорює: „та чого ви будете сидіти по хатах? Бог дає весну, сонечко пригріва, вітерець тепленький, годі вам по запічкам тулитися. Не обридла вам зима? Не докучило киснути у хаті? Будете старі, тогді ще належитеся по печам, нагримаєтесь з мужиками, налаєтесь з дітворою. А чим будете згадувать свої молодії літа? А бодай вам весело було! (се вже в неї усім і завжди така лайка була). А нуте, лишень, побіжимо!... а берітеся у хрещика, у ворона, поведем кривого танця, коровода, кострубонька, у жони.“ Зараз попарувала усіх. Вже усі дівчата гарні, усі прибрані, усі повіряжовані... та ба! її знати від усіх. Така баєва юпка з рукавами, така і плахотка, і запасочка, і коси так убрані, і бачиться й рушником так же підперезана, і се так і в неї, як на усіх дівчатах... еге! та щось усе не так. Усе на ній так штепненько, чепурненько, общипано, так усім дівкам краса; тільки б на неї одну і дивився.

Тільки почують дівчачий гомін на вулиці, то й повзуть з хат і діди, і баби, і жінки, і молодиці повибігають, то що-то: і дітвора уся висипле з хат, і усі кажуть: „а ходім лишень на вдвір'я, вже Оксана розгулялася“. І посідають удовш по вулиці на завалинах, на колодках і, де можна, по-під тинами. А парубоцтво ж, вирядившись по своєму, шапки набакир, люльки позатягають, та купами хо-

дють кругом дівчат, та аж оближуються дивлячись на Оксану. І вони, і увесь народ, що по вулиці дивиться, одну її бачуть, на одну дивляться, про одну Оксану говорять...

От і попарувались дівчата у хрещика; от і гроби стали... та й чкурнули... фіть-фіть! Не родився той чоловік, хто б Оксану піймав! Хто б гробами ні став, хоч би з парубків, хто прудко біга,—і не кажи, щоб її уловити! Хто її зна! Усі бігають—то під ними аж земля стугонить, засапаються, задихаються, спотикаються, інша сторчака дасть такого, що... тільки друга біжить швидче закривати її... Побіжить же Оксана, так на удивовижу! Біжить, неначе муха летить, до землі не доторкається, тільки знай ніжками дрібненько перебіра, а рученьками не мота, а тільки буцім і протягне, щоб то піддатися, та тільки що підпустить до себе близенько... дриб-дриб-дриб... вже тільки й бачив. Сама ж то ні зогнеться, ні згорбиться, як струночка!

Набігалась у хрещика, виморила усіх, давай короводи водити. Повела кривого танця, так що другі дівчата! їх а невидно за нею. Як зірочка вечірня меж усіми зірками; як утінка по воді пливе, та головою поводить, та веселенько на усіх погляда... а як заведе пісеньок, знаєте, що при короводах треба співати, так як та сопілочка, або тихесенький дзвоник... Усі прочі співають на увесь рїт, а вона і губоньок не роззїва, та її голосочок чуть від усіх, що так за серце і бере... усе б її й слухав...

Яково ж то було Веклі, матері її, дивитись на свою доненьку, що хоч вона була і її дитя, і що кожній матері своя дитина мила, а тут сама бачить, що її Оксана краса усьому селу і що усі люди зібрались за тим, щоб подивитись на Оксану, і що усі ув один голос, не перестаючи похваляють її милу Оксану. Як прийде вже додому зовсім у вечері, тут вже мати цілує-цілує свою доню, вицілує її усю, приговорюючи: „Ти моя донечко... ти моя ластівочко... ти моя краса, ти моя слава... через тебе я й весела, і здорова, і від людей у почоті!... Ти мою старість веселиш, ти мене на світі держиш“!... і усякими такими приговорками довго-довго пестує свою дитину.

А Оксана ж то й мовчить? Ну, ну! Та собі цілує матері і руки, і щоки, і голову, і собі ув одвіт: „Мамочко, голубочко, моя ріднісенька! Та я ж вся у тебе... у мене твоя натура... Аби б ти була здорова, весела, та не переставала любити мене, так я землі під собою не чую, мені так легко, полетіла б, мов та птичка. Що ти любиш мене та жалуєш, від того і я така веселенька і ні об чім не думаю, тільки б тобі вгодити, розвеселити тебе. Ти ж в мене сама матусенька! Нема в мене ві батенька, ні братіка, ні сестриці; ти мені і сонечко і місяць, і здоров'ячко, і щастячко... Я ж знаю, що і я в тебе одна, як тая порошок у оці; то я себе так і держу, щоб ти веселилася через мене до кінця віку свого, щоб радовалася, гляючи на мене і чуючи добру об мені славу. Матіночко, ріднісенька! Не віддавай мене заміж. Мужика треба любити, а я не

хочу нікого любити, тільки тебе, матусеньку мою, зірочку мою!..“

Векла і слуха її і не наслухається! Дивиться їй у її оченьки, що як небо синє блистять, дивиться, любується, поцілує їх, перехристить дитя своє, здихне, підведе свої очі до бога милосердного, подума: „кому таке добро достанеться?“ сплакне, та й стане богу молитись.

Така дівка, як наша Оксана, невже ж не вподобалась парубкам? Не знаю! Чи був вже то хоч один з них, щоб не гострив зубів на неї? Жоден би зослав людей до неї вперед усіх; так боялись-бо гарбузів. Не один запитовався заньмати її, так, знаєте, на женихівське діло... так куди ж, ні приступу! У бесіді зо всіма і говорить, і регочеться, і підсміює, і що хоч кажи, буде слухати. Запитайся ж заняти її, або пхнути, або ногу підставити, щоб спіткнулась як водиться у парубків, що залицяються до дівки... не знаю! Вона так відріже, так обсоромить усякого, що не знатиме, на яку ступити!

Деякі сміліші, так ті так, напростець стануть казати: „Оксано! Я тебе полюбив; щиро, кріпко полюбив. От-така і така в мене хуба, от-то і то є. Підеш за мене? присилати людей?“ Вона зараз ув одвіт: „Спасибі тобі, чоловіче добрий, що ти мене полюбив. Мені весело, як мене люблять. А людей не турбуй. Не те, що за тебе іменно не хочу: а й ні за кого не хочу.“

Так було і матері скаже, що не хоче заміж, як до неї, до старої, прийдуть самі батьки. або матері, щоб сватати Оксану за сина.

Стара Векла було людей розвадить, почаствує, та з тим і відпустить, а сама приньметься за дівку.

— Скажи ти мені, зділай милость, Оксано, де твій розум, де голова? Чом таки ти не підеш ось за сього? Так відрізала й тому, й тому (тут усіх згада, що сватали її), от і тут те ж. Коли б сказати, люди які-небудь, а то ж люди на усе село. Що ти з собою думаєш, моя дитино?

— А те я з собою думаю, мамочко, що не хочу заміж за мужика.

— Що се ти здумала, доню?—аж скрикнула Векла, сплеснувши руками. — Чи не здуріла ти? За кого ж ти думаєш пійти?

— Ох, мамочко ріднісенька! Я й сама часто про себе думаю, що троха чи не обожеволила я! А вже що хоч, лай мене, хоч бий, а як здумаю йти за мужика, так мені і світ немилий! Ось бач що. Як і стала я на ноги схвачуваться, і росла, і виросла, то усе, і від тебе, і від людей чую, і сама бачу, що я хороша та красива, що й у селі у нас такої нема. Та як ще й натура придалась у мене така весела, що мене усі люблять, так у мене і зароїлось у голові: не хочу за мужика та й не хочу. Пішовши за мужика, треба покинути об собі думати, що як би нарядитись, як би убраться, а піди лишень на вгород, у поле, і дома возись із діворою, товчись, і тільки і знай, що дома порайся, мужикові годи, і слухай його, і поважай, а коли ще і попіб'є, так ти і терпи. Не хочу за мужика. — Кого ж тобі треба? За кого ти думаєш пійти?

— А ось мамо, що. Коли б ми жили у городі, то я б з своєю красою швидко б знайшла собі якого панича. А як ми живемо тут, у селі, то я б пішла за купця, або за попівича. Ох матусенько моя! — та сее кажучи кинулась до матері на шию. — Якби мені таке щастя! Що-то люблю, щоб у розкоші жити! Не поратись нічого, а тільки хороше жити, щоб пити й їсти і хороше ходити було що. Та як згадаю, що як я тебе тогді шануватиму на старості, так і себе не тямлю від радости! Буду тобі годити, буду тебе ніжити, чого забажаєш, усе поставлятиму. Сама не з'їм, ні зіп'ю, а усе об тобі убиватимуся“...

Довго і пишно дивилась стара Векла, далі як заплаче: „Господи милостивий“! каже: „Та справді, Оксано, чи об своєму ти умі? Відкіля такі думки тобі прийшли?.. Се я винна, що натолковала тобі об твоїй красі; матері усяка дитина хороша здається. Та хоч би й так; хиба ж усі хороші йдуть за паничів або за купців? Потурай, буде хороша як тая квітка, а таки йде за хлібороба; і у полі з ним робить, і дома порається, і краса її не пропала; вона породила діточок і дякує богу! а дівчата її теж красиві, як і вона була. Та от і я: і я була на усе село дівка. Не то що по селу славилася, та і проїзжаючі пани, як уздрять мене, та аж з коляси от поти вилізе, та дивиться, та хвалить, а інший аж шапку зніме, та скаже: „здрастуй; красавиця!“ Та я ж не дуже що подумала і не загордилась, а таки як лучився чоловік з наших, пішла за твого батька, за Охріма, хоч удовець був, та чесна душа була; і жила за ним, дякуючи

бога милосердного. Ей, доню, кинь такі горді думки. Се тобі смущення від нечистого, господи нас борони від нього! Гляди тільки, щоб тебе ці думки не завели у погибель — нехай тебе сохранив мати божа!“ Та й обняла дочку, стала її ціловати і христити.

Оксана й каже: „Як хоч, мамо, а поки така думка є в мене. Буду слухати, що мені казатимеш, буду й сама розбірати“.

От-так часто вони собі міркували; і стара, то просюючи, то плачучи, довела таки дочку до того, що сказала: „Що ж мамо! піду і за мужика аби б чесний, та добрий був против тебе“...

Аж ось і лучився швидко парень важний. Один собі, ні батька ні матері, нікому буде орудовати. Сам собі хазяїн, а добра усякого, хоч скотини, хоч поля, чимало; парень молодий, друзяка, роботящий, смирний, неп'ющий, і вже ні з ким ні залається, ні заведеться, та чорнявий, та красивий. Стара Векла обома руками ухопилась за сього (Петром його звали), і сама Оксана і сюди і туди, і вже не дробачись сказала: „піді, тільки нехай об осени“. „Дарма, і подождемо“, сказала Векла зрадовавшись.

Як тут... і розказовати не хочеться... От-то у ту слободу, де жила Векла з Оксаною, та прийшли салдати, на постой. Що ж тогді сталося з дівчатами!.. Самі себе не тямлють з радощів!.. Ой, згадаймо лишень, брата, свої молодії літа, як ще ми парубковали: чи втямки вам, як було прийдемо на чужі вечерниці, то дівчата як ясочки коло нас і вже на своїх не хочуть і дивитись. Звісно їх дівоча натура: сьогодні уподобала червону

скиндячку, завтра зелену, а червону під ногами топче, і байдуже. Сьогодні бажа молошної каші, а завтра вже і не треба, давай їй коржа з салом. Сьогодні милий їй Стецько, з ним жартує, з ним женихається; коли ж побачила завтра Хведька, та ще з чужого села, то вже Стецькові й цур і пек, і не займай її, і не руш її, вона тебе й знать не зна і відати не віда; їй тільки і милший усіх Хведько... та й то на сьогодні тільки, а завтра знов кого уподоба. А вже найпаче як вздрять служивих!.. У! до сього торгу вони пішки. Як їм мундер, а ще пуще уся і тільки побачить доведеться, то вже усе забула, і нічого не чує, і нікого не бачить, опріч усів... От така натура всіх дівчат. Усі вони одним миром мазані...

Так було і теперечки. На тутешніх парубків ніхто з дівчат і не дивиться; усе б їм салдати та салдати, подавай їх і на вулицю, і на вечерниці, і усюди. Так бо царські служиві не те думають; йому треба муницю справити, мундер налагодити, спочити; ніколи там за дівчатами. Чимало вони світу пройшли і усюди ж то дівчата їм на шию вішались, і вже стали ні по чому... Дівчата бачачи, що їх постояльці не займають, прийнялись за свої хитрощі; порозряжуються, повбіраються так що ну, і саме у таку пору, як салдати на муштру збираються, от Мелашка ухопить відра і йде по воду як раз против салдатів. Зострілась з Наталкою, що йде за чимсь до дядька. От як зострілися, та й давай базікати, то об скиндячках, то об черевичках, то ні знать об чім; як тут гульк! — відтіля

Домаха, відсіля Івга, а там Хвеська, та Педора, та ся, та та, та й назбирається їх до сина. Балакають, балакають про меж собою, та й посідають на колодках, усе балакаючи, а на салдатів буцім то і не дивлються, а в самих аж жижки трусються, думаючи: „коли б оттой високий та чорнявий заняв мене“! Та так усяка сидить і дожида аж до пізнього вечора. А матері самі: ждуть дочок — нема; нічого робити; сама води наносить, сама розведе, піч затопить, вечеряти варить; нехай, каже, дівка погуля...

— Де то ти, доню, так довго була? Але вже й нерано. Де то так запізнилась? — питала мати нашу Оксану, що прийшла додому при-тьмом у вечері.

— Де була? — одвіт дала Оксана, знімаючи свою білу нову свиту, скидаючи баєву червону юпку, а з голови ленти та скиндячки, і покладаючи усе гарненько, що на піл, під голови собі, а ленти заворочуючи у бумажку і ховаючи з хрестами і намистом у свою скриню. — Де була? Дивилась з дівчатами на москалів. Що то як гарно муштру викидають! як один! То все їх вчить їх старший. Кажуть, нема і у всім селі старше від нього. Та який же то, мамо, розумний! Та як його усі слухають! Що скаже, так усі мерщій і роблять. Коли крикне на них, щоб підняли рушниці, так як раз піднімуть, аж забрязкотить усюди... Так весело, що неможно!.. І куди їм скаже йти, чи направо, чи наліво, тільки крикне, так ніхто й не спорить, усі стіною так йдуть. Що то десь розумний. А що вже красивий, так і міри... Чи ти мамо, солила дрова?

— Що ти, що ти, що ти? Бог з тобою!— крикнула Векла на дочку, що вхопила пшоно у жменю, та й почала по припічку посипати, мов солять страву. Чи ти одуріла, чи обожеволіла? Що се ти робиш?

„Бач!.. тьфу“! схаменулась Оксана і покинула пшоно, та ухопила віник, та давай хату мести... Тут впять мати гукнула на неї, поприкаючи, що не знає що робить. „Чи о своєму ти умі? Чи то вже надивилась на салдатів, так вони у тебе в голові?“

— Та ні, мамо; цур їм! Будто усе на них і дивитись, як їх той старший вчить... А як дуже кричить! Його далеко чуть; вже так, що голос! Як стане перед ними, то як орел. Височенький, та пряменький як стрілочка, і уси є невеличкі; чорнявий собі на виду...

— Хто там такий чорнявий? — питала мати, засмажуючи борщ у Оксани, що поскладовавши ручки сидить на полу, та усе своє дума і про те тільки й розказує.

— Та то я, мамо, так собі; то я про старшого... — та й задумується... а далі впять приймається розказовати, почне про Явдоху, а зведе на старшого; розказує про Хіврю, а зведе на старшого... А мати, знавши про свою білоручку, що вже не приймається ні завіщо, і байдуже: усе сама пораяється, і не прислухається, що там дочка розказує.

І за вечерею Оксана закидала про старшого, а мати й не слуха... та десь і усю ніч нашій Оксані снилися салдати, а не так салдати, як їх старший...

Уранці, чи зробила що, чи ні, по своїй натурі, побігла до подруг, щоб впять зіб-

ратись їм дивитись на муштру. Підмовила, і веселенька. Негаразд з матір'ю пообідала, вже й чкурнула, вже й на колодках, вже й дивиться...

Аж вбігла смерком наша Оксана у хату до матері... Раденька, веселенька, сміється, щебече, бігає, сяде, впять скочить, кидається матері на шию, розказує і де була, й що бачила, і з якою дівкою говорила, і як салдати муштровались, а про старшого ні чичирк. Кругом коло нього що було, усе розказує, а тільки б про нього що сказати, то й замовчить, задумується, і так як раз як полон'я спихне, зачервоніється, засоромиться, рученьками закриється, перемовчить, та впять за своє; поратись кинеється, то й гляди, те розіллє, те переверне, те розіб'є... Мати стане на неї гримати, а вона жартує, регочеться... та й розвадить матір.

Се ж така була сьогодні. Завтра ж то як увійшла у хату, так неначе й не вона. Смутна, невесела, очі понурить, сидить — ні з місця, і мовчить як стіна. Чого мати ні спита: „Не знаю. Не бачила. Не чула. Не доглядалась“. От і уся розмова. Мати коло неї убивається: „може хочеш сього, того?“ розважа усім, а Оксана й не слуха її. Вечеряти не схотіла, і лежучи усе тяжко здихала.

Що ж се сталося з нашою Оксаною? Мабуть що даром? Еге! — так таки й є даром. От бачите: прийшли у ту слободу, де вона жила, салдати на постій; а над ними був копитан, і зібрав їх на муштру над вечір, а дівчата сходилися дивитися на салдатів, та розглядати б те, з яким би то по-

жартовати. От меж ними і наша Оксана. Вона на салдатів не дуже доглядалася, а усе дивилася на копитана: який то він бравий, який молодий, який красивий, який проворний, і усе його розглядовала, так що опріч його, нікого і нічого не бачила. От-то у перший вечір; так і хочеться, так і кортить її, усе б про нього матері й щебетала.

На другий день вийшла зарані, а тут і ахвицери вийшли і копитан з ними, та як ще не усі салдати позбірались, так ахвицери і давай з дівчатами розговорювати, та сміятися, та дещо вигадувати. А копитан накинув оком Оксану, та й почав її хвалити. „Яка то вона, каже, красавиця! Скільки, каже, ні походив по світу, скільки чого ні видав, то не видав такої красавиці і меж панянками. Се, каже, чудо!“ Се все Оксана чула і як на вогні горіла. Далі, як підійшов до самої її, так вона б скрізь землю провалилась, зчезла б, забігла на край світа. Він почав її розпитувати... так що ж бо пита: „Де ти живеш?“ А вона каже: „Окса—на“. — „Є в тебе мати?“ А вона каже: „позавчора“. І сама не тямить, що каже. Далі погладив її по щоці, та й каже: „Не стидись, душенька! Ми познакомимось з тобою“. Тут вона трохи-трохи не сказала: „Та я вже й так вас люблю!“ Так бо язик в неї не повернувся, засоромилась і світа не побачила. А дівчата ж то, подруги її, аж регочуться з своїми ахвицерами, не так, як Оксана, що й слова не підбере, що йому й сказати. Поки салдати муштровались, то копитан частісінько поглядав на Оксану, а та з нього очей не зводила,

так і пилновала на нього, і вже в неї серденько так і б'ється, як тая рибонька на удочці; а на душі ж то так весело-превесело, що й розказати не можна! Опісля усіх дівчат пійшла до дому Оксана, як розійшлись салдати, і як копитан, ідучи біля неї, зняв шапочку та сказав: „прощай красавиця!“ так вона й не стямилась, і отто така весела прибігла до матері.

На другий день побігла Оксана поперед усіх на муштру дивитись. Що ж?.. дивиться, аж її копитан вже з другою дівчиною стоїть, жартує, заньма її... а вона ж то, і при людях, і посеред вулиці, і ще куди ще до вечора, а вона сміється та регочеться, що вже радісінька, що її копитан заняв. Так то думала Оксана, дивлячись на се; та їй чи досадно стало на копитана, що він, де вздрів дівку, та й почав її заньмати—і стида йому нема! чи стидно за дівку, що не втіка від нього та й сама стоїть, з ним і розговорює; та від сього аж поблідла, затрусилась, та мерщій і вернулася до дому... А коли правду сказати, Оксана і сама себе не тямилась: вона думала так, а се їй було досадно, що копитан заняв другу, а не її... Знаєте, серденько в неї молоденьке, сама себе не розбере; полюбила копитана, защемило серденько, та як зроду вперше, так вона й сама не зна, що з нею є...

От у такім горі вернулася до дому, ледве дійшла... і усе у її на думці то та дівка, що не постидилася з копитаном розговорювати, та й той копитан... бач який! нехай би возився з своїми салдатами: яке йому діло до дівчат? Хиба ми йому рівня?

Жартуй собі з панянками!.. Так бо нічого б і не було, якби вона втекла, а то й стоїть, і регочеться... у! безстидниця! Побачила б її мати, що б тогді їй було?.. От так то усе сердилась і на неї, і на копитана увесь вечір, і як спати лягла, то усе у неї одні такі думки та гадки... аж сплакне сердешна, як її допече до серця, що дівка себе не поберегла і що копитан опісля посміється з неї...

Чи спала чи не спала, а вранці ухопила відра і пішла по воду—і троха чи не перше зроду! Бо й правда: де криниця, а вона потягнула аж геть вулицею до базарю... думаючи, там близько кватера копитанова, то мабуть уже учорашня дівка снує коло неї, щоб тілки з ним побачитись... „Та вже не я буду,“ аж крикнула Оксана, „коли тілки вздрю її з ним, то далєбі, що матері її скажу; нехай зопинить її; нехай вона не робить слави на нас усіх!“

Аж—гульк!... копитан із-за хати... і пізнав Оксану, та до неї: „Здравствуй, Оксано!“

А у Оксани й руки й ноги затрусилась, стала як укопана, як приросла до землі, ні з місця, ні пари з уст...

Копитан і став до неї казати, по-нашому, бо хоч і з москалів був, та, мабуть, розумний був, що й по нашому вмів. „Што ти не виходила учора на салдатське учення смотрїть, га?“

Оксана мовчить.

— Мені без тебе скучно було.

Оксана тут би йому й сказала, що йому і без неї було весело з другою дівкою, так позабувала усе те, що думала з вечора і у

ночі. А як позабувала, так і мовчить, очееньки понурила у землю, неначе лічить стебе-линки, що під ногами.

— Скушно було без тебе. Я кращої дівки і не видав нігде... і полюбив тебе... кріпко полюбив...—та узяв її за руку і каже тихенько:—тілки полюби мене, я тебе щасливою зділаю!

Оксана як у раю! Вона, що ні хотіла ні за якого мужика йти, та усе думала об панстві, об розкоші, чує тепер, що її любить пан, молодий, хороший, багатий—бо по мундєру усе у його золото; і мабуть справжній пан, що усі ж то салдати його слухають і бояться, і такий пан каже, що він її любить і щасливою зробить! вірно він дума її узяти за себе; от-от вона панею стане... Що ж їй тут казати? Вона від щирого серця тут і каже: „Як же вас ще полюбити?“

— Полюби од щирого серця... об мені думай... виходь до мене... Полюби, як я тебе люблю!

— Та я ж так і... люблю... та ще й дужче!.. Оксано, Оксано! якби ти білше панів знала, ти б сього ніколи не сказала; ти б з першого слова відбігла б од нього, як від лихої години! Ти не знала панів, чи ще лучче—паничів! Не диво їм одурити селянку, що зроду їх не бачила, не чула, як вони брешуть, як заприсягаються, як опісля гублять тих, що їм піддається. Паничі звиклися на тих бідних, що озьмуть від батька—від матері у двір за панночками ходити, зараз обстрижуть їм коси і піднімуть на гребішок, що так і стирчить на голові, мов на

півневі; з православної плахти, та нарядить її у той проклятий компот; з Явдохи перевернуть на Дуняшку, із Ївгі на Євгенію, з Приськи на Афроську... от вона й подума, що й вона стала панночкою, і чіпляється до паничів; і як тільки побачить цілкового, то й біжить, і вішається їм на шию... Так на таких паничі звикши, кидаються і по селянкам і обдурюють їх дуже, а опісля хоч плач, хоч пропадай, він і байдуже, сміється та другу підмовля...

Не знала сього наша Оксана! Вона бо з малу начулася, що вона красива—міри нема! Вона усе бажала вийти за пана, а тепер пан її полюбив... Вона і в головах не поклала, щоб пан мусив збрехати... от і призналася копитанові, що любить його... Тільки се вимовила на лихо собі, тут вже копитан сам не свій, кинувся до неї, обняв, поціловав... йому ж невидовижу дівчат ціловати, мов горіхи лускати; яково ж то було нашій бідній Оксані?... Земля під нею запалала, небо над нею загорілося: сонечко, як мак почервоніло; вона, мов птиченька, піднялася від землі, щоб полетіти... швиденько вхопилася за свого копитана, обвилася коло нього рученьками, щоб не розлучатися з ним, щоб він не зостався сам без неї... обняла його і щоб ще їй так гарно було, вона вже його поцілівала... та тут і зомліла і не відірветься від нього...

Згадайте лишень, братця, як вам тогді було, як ви зроду вперше поцілювали ту дівчину, котру ви щиро любили! Чи можна ж то розказати, або списати, яково вам тогді

було? Не розпитуйте ж і мене, яково було нашій Оксані: хиба б жаром на полоні писати та іскрами засипати, так тогді б потрапив, як записати... А копитанові що? Нічого сінько. Згадаймо ж таки впять, як ми, хоч і вперше цілювали ту дівчину, котру не люблячи, тільки піддурювали. Тільки що смачно, мов, після трьох день без люльки, роменського тютюну смоктнеш?

Того таки не буду розказовати, що вони опісля промеж собою розговорювали (бо се вам і самим втямки); як вона обнімаючи його пестовала: і „копитанику мій“, і „соколику“, і „голубчику“, і „лебедику“—і усякими словами приговорювала йому; і як він—по-нашому, як колись бувало—казав, що він має їй де-чого багацько розказати, так тепер ніколи, а просив її, яко мога, що „коли“, каже, „вірно любить, так щоб вийшла вечірком до верби, що против їх двора.“ Там то він вже усе добре мав їй розказати. Звісно, що Оксана обіщалась вийти, бо ще не наговорилася з своїм милим.

Націлювавшись, наговорившись, побожившись ще, що будуть щиро любитися до смерти, пішли по своїм місцям: копитан до салдатів, а Оксана по воду... ійде і землі під собою не чує... згадує усяке слово, яке то їй копитан казав, як її любить, як цілював, як пригортав до себе... та у сих думках, зайшла аж геть-геть, зовсім на край села.. „Ох мені лихо!“ аж крикнула Оксана оглядівшись: „куди ж я отсе ійду? Та бачиться, я ж по воду пішла... де ж мої відра? Що се зо мною сталося? Де криниця, а де

я зопинилася? Чи я з ума зійшла, чи що? Ох моя годинонько!" Аж закрилася рученьками, як згадала, що вона середу дня з копитаном стояла, і розговорювала, і обнімалась... та й стояла, як укопана. „Ще то добре," дума собі: „що не серед вулиці, а у куточку під тином на вуглі, що ніхто там не побачить... там же я й відра покидала... буде мені, як хто знайде! Бач, корила Катрю, що учора з копитаном гралася, а тепер сама чого наробила? От так пак! Так він бо розказував, що він Катрі овсі не любить, що він її заняв так, шутки ради, і що вже білш не буде її заньмати, бо любить мене одну... та як же кріпко любить! Як то божився, що, каже, усю ніч не спить, усе про мене дума... Що ж то у вечорі скаже? Може домовиться, коли за рушниками присилати. Пожалуй, хоч сьогодні... То то, як стану панею!... аж дух захвачує від радости!... І матір одягну, як паню, і буду її ніжити й пестовати... покличу до себе своїх подруг, покажу їм, яке в мене добро буде: які юпки, шовкові спідниці, плахот вже не носитиму, сорочечки будуть усе з Іванівського полотна, скрізь повимережовані шовками"...

— Чи се не твої відра, Оксано? Я аж ген там знайшов: лежали порожні і коромисло край них. — Се обіззався до неї парубок Петро, йдучи назустріч їй.

Стоїть Оксана против нього, як дерев'яна, і не второпа, що він їй каже. Та й як же уторопати? Вона тільки що була у своїх панських будинках, відчиняла свої скрині, показувала подругам своє добро, приміряла

Іванівські сорочечки шовками повимережовані... а тут де узявсь Петро, де узялись відра, що треба, покинувши панство, та йти по воду!

Стоїть, мовчить... а далі схаменулася, та таки й відбрехала, кажучи: „Ось бач, де вони! Спасибі тобі, що знайшов. Я се пішла по воду, так як напали ж на мене Трохимові собаки, так я, як побігла від них, та й сама не тямилася з ляку, куди забігла. А далі вже й собак нема, я схаменулася, та й шукаю відерець. Аж ось вони де!"

— Провожу ж я тебе, Оксано! Однаково ж мені побилля криниці йти.

— Проведіть, спасибі вам.—От і пішли.

— А що, Оксано!—став казати Петро, поспішаючи за нею, що мов ластівка летить і до землі від радощів не доторкається:—Чи вже ти хоч трохи надумалася? Казала, що підеш за мене, то не мори мене; я пришлю людей, поберімося вже собі.

Яково ж то було Оксани се впять слухати? Вона тільки що слухала копитана, як він божився, запрягався, що дуже-дуже любить і без неї вмере, так вже певно озме її за себе; от як не видно—людей від себе пришле; а тут Петро з своїми старостами. Чи можна ж сьому статися? Ще вона не одуріла! Вона б усе розказала Петрові, щоб вже покинув об ній думати, що вже піде за копитана; усе б йому розказала, так бо копитан не велів і самій матері ні слова казати. „Я каже, сам опісля усе розкажу," От Оксана мовчала-мовчала, далі й каже: „Ви б вже покинули об сьому й думати."

— Ні, Оксано, не так я тебе полюбив, щоб викинув сюю думку. Подумай ще, Оксано!— сказав се Петро, та й пішов своєю дорогою.

Тільки що Оксана з водою у двері—мати на неї і напалася: і де вона була, і чого так довго ходила, що вже удруге у піч дровець накладала, а її нема, що вже й діжа зійшла, і усе, усе їй вичитовала. Так не на таківську бо напала! Попереду поставила потихеньку відра з водою, далі як кинеться до матері, як стане її приголублювати, приговорювати, „не сердься ж, моя мамочко, рибочко, перепілочко, зозулечко! Прости ж мене. Як пішла по воду, а там подруженьки зустрілися, та й почали мені сміятися, що я білоручка, як ви мене, мамо, зовете, та й я пішла по воду, та не вмю відер нести, котомисло не так держу; зовсім обсміяли; а тут Трохимові собаки як нападуть на мене, а я як побіжу, як злякаюсь! Та вже спасибі, Петро оборонив, і відра позбірив, що я з ляку покидала, та проводив мене знов до криниці...”

Мати вже й забула, що й сердилась на неї. Вже й сама злякалась, почувши про собак, і стала кругом оглядати, чи не покусали де, чи не порвали де... „Випий,“ каже, „доню, води трошки... або ляж на печі... або чи не хоч, онде молошна каша, учорашня, з'їж трошки, то й минеться... або піду я до Куцайки, нехай прийде, та тобі переполох вилле... Та як же і тебе саму покинути?...“ Бігає, мотається стара Векла по хаті і не зна, за що ухопитись; труситься, боїться, думаючи, от щоб дитина до вечора не

вмерла від переляку...“ А дитина—як тая ясочка: „Та ні, мамочко, ні, ріднісенька! мені й нічого. Я й не перелякалась; мені ніколи так весело на душі не було, як теперечки. Я в тебе, мамо, щаслива дочка, що ти мене так жалуєш і ніжила мене змалу. Благослови мене, щоб я була щаслива, щоб... усе те збулося, чого ти мені хочеш; то я тебе не покину довіку, буду тебе покоїти, ніжити, чого душа забажа, усе тобі поставлятиму...”

Та так одна другу пестуючи, одна об другій жалкуючи, забули було об обідові. І піч погасла, і діжа перейшла... Насилу опісля сьак-так справилися.

Не біжить наша Оксана нікуди з дому. Немилі їй і подруги, і пісеньки на ум не йдуть і щебетати перестала. Ухопила рукав сорочки, узяла голку, протягла нитку, та й забула узлика зав'язати, та сіла край віконця і давай би то шити. Знай виводить та виводить... і спіху нема; не схватиться, моя голубочка, що узлика нема, та й не догадається стібаючи, бо знай у віконце погляда, чи високо сонечко? „Чого воно так тихенько котиться?“ дума собі: „Коли б я здужала, я б його швидче проволокла аж геть туди до ліску! Що сьогодні такий довгий день... І кінця йому невидно!... Вербочко густенька! розпусти своє листячко ще густіш, покрий нас, як з милим зійдемося під тобою розмовляти, щоб не побачив нас ніхто!... Вже я увечорі спитаюсь, як мій миленький капітаник дума, коли має по мене старостів присилати?...“ Та й почала думати, як вона

вийде за нього, як у добрі та у розкоші житиме... та се то те, та се то те... От діждала і вечора... „Не жди мене, мамо! Я піду до Домахи та й посижу там довгенько...“ Та з сим словом шасть із хати... двічі-тричі стрибнула... вже й під вербою!..

Копитана не було. Вона розгляділа усюди... нема нікого, ніч темна, ніхто не побачить... Незабаром біжить і копитан... „Чи ти тут, Оксано?“

— Тут край твого серденька!—і припала до нього... зібрались, щоб поговорити, та нічого не кажуть, знай цілуються... Далі вже й не іграшки!... Оксана аж злякалася... Нічого їй робити, треба вириватись та випручуватись... Не бере ні цілкових, ні бумажок: плачучи каже: „Заріж мене попереду, та й роби зо мною що хоч.“

Не випросилась, а випручалась наша Оксана і як муха від нього полетіла і ускочила у хату... Господи! блідна, труситься, мов лихоманка її б'є... „Чого ти, чого ти?“ Векла питається, а Оксана і слова не промовить... Далі вже як то зібралася з силою, та й давай матері брехати, буцім то Домахи не застала, та йдучи назад, побачила відьму, що клубом котилася, „так я—каже—так злякалася, що неможно!“ Мати й повірила. А чи довго матір, та ще й добру, довести до того, що повірить усьому, що їй стань розказовати?... Стара вже ні об чім і не дума, а боїться, щоб дитина з переляку не занедужала, і стала її на піч покладати, і кожухом укривати, і водою напувати... Оксані й добре, що її на печі мати положила, щоб не

дивитися їй у вічі, бо сором, бо стид, що тихенько від матері почала з копитаном любитися і з ним тихенько зіходитись... Якби мати тогді до неї пристала, вона б усю правду, від щирого серця, усе б їй розказала.

Сумуючи, чи вечеряла, чи не вечеряла, троха чи й брала ложку у руки, звалилася на подушки, та й стала тихенько плакати... та й дума собі: „Так-так то він мене любить?... Так то він об мені жалкує, що хотів посміятись надо мною?... Хіба ж я тобі не казала, що я тебе дуже-дуже люблю? Не треба мені ні панства, ні багатства; будь хоч простий мужик-личман, я тебе усе рівно любитиму!... Не треба мені ні золота, ні перснів, ні намиста; нехай сонечко на мене не світить, нехай місяць для мене потускне; нехай зірочки від мене поховаються, квіточки передо мною зав'януть, пташечки не щебечуть, річечка висохне, світ зміниться... мені до сього усього нужди мало, аби б я бачила тебе по усяк час, дивилася у твої карії очиці, слухала, як ти мене зовеш душкою Оксаною, як ти розказуєш, що як мене любиш... от моє щастя, моє панство, моє царство, у тім ув однім! Я ж думала, що й ти так любиш свою Оксану! Аж, бачу, ти раднісінський згубити її, світ зав'язати... бог же з тобою! Сказала б я, що після сього не буду я тебе любити: ні; щиро, вірно тебе любитиму до смерти моєї, бо раз чоловік родиться й душу приньме, так раз любить. Казала б я, що не хочу тебе любити: ні; чи скаже чоловік, що не хоче на світі

жити, не хоче собі здоров'я, щастя? так і я: ти моя радість, втіха, щастя, увесь світ... як же мені тебе перестати любити? А що правда, що не хочу до тебе виходити, не хочу говорити з тобою... і таки не піду, не піду й не піду; і не вийду до тебе, хоч ти мені бог зна що роби, давай; слова тобі не скажу, поки не побереш за мене рушників по закону..." Та з сим словом устала, вдарила три поклони, та впять і лягла вже з думкою спокійнішою.

Уранці порається з матір'ю, аж ось із волости десятник рип у хату. Помолившись богу, сказавши: „дай, боже, вам день добрий! нехай вам бог помога“, далі й каже: „Звітесья, тьотушка, до себе постій прийняти“.

— Який там постій?—аж скрикнула Векла: —Через віщо се? Сказала ж громада, як я просила, щоб у самих жінок, де чоловіка нема, щоб там нікого не ставити? Я ж ще плачу постійне у поміч бідним. Хто ж се з вас видумав? Який там постій?

— Я, Уласівно, не знаю, тільки послав голова нехай каже, приймає до себе копитана. Бач, твоя хата, каже краща, чим де він стоїть.

Подумала Векла, подумала й каже:

— Що ж мені з тобою говорити? Ти посланий. Я сама піду до голови і розкажу усе.

— Добре, тьотушка, ходіть; голова у волості.

Швиденько зібралася Векла, узяла паляничку, звичайно, як перед голову йти, і каже Оксані: „сиди ж, дочко, не ходи з хати, да запри сіни, поки я прийду. Я зараз вернуся.“ І пішла з десятником.

Оксана покачала-покачала головою, здихнула, утерла слізку... позасовувала усюди двері.

Векла, пришедши до голови, поклонилася, і стала розпитовати, з чого усе узялося, що до неї постій становлять, та ще й копитана? — Еге!—казав голова повагом:—Ми б тебе, Уласівно Векло, і не зачіпляли, так би сьогодні приходив сам копитан і потребував, щоб йому дали квартиру в тебе. Ми таки, правда, і казали йому, що неможливо по такій і такій причині, та як гримне на нас, як затупотить ногами: „давай,“ кричить не своїм голосом, „давай мені сей час! Справник вас усіх мені у команду віддав. Той час пошли очищать квартиру. Я зараз сам туди переберусь.“ Ми, Уласівно, так з писарем перелякались, що не знали, на яку і ступити, та отто і послали до тебе.

— Гай, гай!—стала казати Векла:—ви ж в нас голова, ви ж нам, безпомощним защита! Як же се можно? В мене одним одна дочка, як тая порошина ув оці! У неї одним одна честь—наше багатство, наше здоров'я, наше усе! Погубимо його, куди ми на світі годитимемося? Чи можно сіно з огнем докупи складати? Хоч я дуже добре свою дочку знаю і не сподіваюсь від неї нічого недоброго, так люди ж! так язики ж! Такого набрешуть, такого наплетуть, що хоч з світа втікай! Лучче мені руку утять, лучче мені очей рішитися, чим віддати славу моєї дочечки на поругательство! Брехатимуть люди, звісно, брехатимуть, бо не буде там правди нічогісінько; та усе ж недобре і від одної слави. Не давайте, пане голова, нас у абеду...

— Потурай, Уласівно, ми отсе усе казали йому, так нічого й не слуха.

— Добре ж,—подумавши сказала Векла:—підіте ж до нього і скажіть йому, нехай трошки згодить, поки я з дочкою виберемося до сусід.

— От так би й давно,—сказав голова, ідучи з хати.—Вже звісно, що против копитана неможливо спорить.

От вернувсь голова і каже, що аж засумовав копитан, як почув, що ти, Уласівно, хочеш вибратись у сусіди, і каже: „Чи неможливо її як небудь зопенить?“ А я кажу: „Ні жодною мірою неможливо; баба дуже завзята.“ „Так чорт з нею!“ Не прогнівайтесь, Уласівно, що він так сказав: „не надать і єї і хватирі її.“ Так я узяв та й пішов.

Всміхнулась Векла і пішла радісінька до дому, що відвоювалась від копитана, а далі ідучи й засумовала, що чи не підбирається копитан до її дочки? І стала примічати.

Що ж вона примітить? За копитаном би й так,—звісно, молодецьке діло. „Так-бо моя Оксана—так дума собі—дарма що й шутлива, і жартлива, та вона не загубить себе, вона зна, що є гріх і погибель; вона не запусить на себе слави.“

Та й правда ж бо. Перестала Оксана жартувати і до подруг бігати, усе сидить дома, то шие, то пряде. Попереду сиділа з роботою під віконцем, та як зобачила, що копитан почав, що у бога день, мимо вікна ходити, та шапочку знявши, поклоняться, коли вона гляне на нього; вона, се бачучи не раз і не два, стала казати матері: „сидіть,

мамо, ви биля вікна. Ви старенькі не дуже бачите, а мені усюди видко.“

— От-так пак!—каже мати:—Чи годиться ж мені на старості сидіти у вікна, та усім показовати свою старість? Ти молод чоловік, ти дівка; тобі подоба у віконця сидіти; йтиме добрий чоловік, побачить, полюбить, буде залицятись за тебе“.

— І вже, мамо, сього не кажіть!—сказала Оксана, та й пересіла до полу. Мати втішається, що дочка не піддається ні на яке дурачество, і знай копирса, сліпуючи, то очіпки, то рушники, то придане дочці, а того й не бачить, як та, роблючи, знай слізюньками вмивається!.. Вона добре розібрала, з якою думкою копитан збирався до них на квартиру! „Се ж він мене любить?..“ приговорювала собі, лежучи на подушці, що хоч викрути від слізочок її.

Не поживився наш копитан квартирою. Незабаром—рип у хату до Векли старости; один таки сусід її, а другий підтакачка, салдат. Почали говорити законні речі; Векла слуха, а Оксана з кімнати і не показується, прислухається, що з того буде. Як договорили до кінця, так за кого ж се вони прийшли сватати?—Еге... за копитанового деньщика!.. „Віддай“, кажуть старости, „паніматко! Дочці твоїй добре буде; і у хороші походить, і у добрі поживеть, і се й те їй приставляли...“ Сердешна Оксана так і вдарилась у груди, та впала в подушки, щоб мати не почувла її голосіння, що так і рида! А стара Векла вислухавши їх, та ще під веселий час, не стала їм виговорювати, бо дуже

добре розібрала, до чого воно є, та дивиться на них веселенько і каже: „А що? Чи не з Брехунівки ви, люди добрі?“

— Щоб то як?—спитався перший староста.

— Та так,—каже мати.—Я бачу, що воно є. Нема у вашому ділі ні словечка правди. Бачу, для чого воно робиться. Так слухайте, люди добрі! Є на небі бог милосердний! Він не повелів гнушатися над сирітством! Тяжкий гріх зобиждати і усякого чоловіка, не то що сироту. Як сонце на небі, так у усякого чоловіка слава. Лихо тому, хто загубить її; лучче тоді на світі не жити. Що ж за чоловік, що підкопується під чужу славу, та ще під дівочьку, під сирітську? Не хочу я ні золота, ні срібла, коли за нього погубити славу моєї дочечки, моєї утроби, мойого народження!.. Лучче я маю своїми руками нав'язати їй камінь на шию, та утопити у річці, чим віддати на согрішення, на поругательство!.. Господи милостивий! Чим я тебе прогнівила, що чую таке мені посміяние?..— Тут аж сплакнула, далі й каже:—ійдіть, люди добрі, туди відкіля прийшли, і до того, від кого вони прислані. Гріх, стид, сором тому копитанові! Він благородний, він письменний, він зна, що гріх і чого неможно робити... других би навчив, а не так робити...

От у такі сливки ускочили наші старости! Піймали облизня,—не знаю! Поточилися з хати не озираючись. Кажуть, як розказали копитанові, що їм було у Векли, так кажуть, аж зубами заскреготав.

Оксано, Оксано! де твої шутки та жарти? де твої танці та скоки? де твої ігри та щебе-

танья?.. Усе минулося!.. Гай, гай! Та ж дівка, та вже не та! Нігде її у беседі не видко, у розговорах не чути. Сидить усе дома та дома, ні словечка не промовить, ні пари з уст не пустить! Держить у руках або рукав від сорочки, а голочка застромлена спочива... або хоч за гребнем, то веретено долі лежить і мичка на гребні цілісінька. Руки спустить, голову похилить, дивиться—і нічого не бачить; а часом слізочки тілки кап-кап! Була червона як мак, тепер що-день усе блідніша, усе блідніша. Щоки були повненькі, тепер річки позападали. Очиці, що грали як зірочки, тепер притухли мов чим заволочені, що мов і не бачуть нічого. Хоч цілий день з матір'ю сидітиме, то коли та до дочки не заговорить, то не почувеш від неї ні півсловечка. Коли що мати і питає, „не знаю, мамо!“ один у неї одвіт. А часом і так буває, що мати питає про ложки, а вона їй каже про теля... — Що з тобою, моя доненько, сталося? Чи в тебе що болить?—питає мати.

— Не знаю, мамо! Бачиться, нічого.

— Чи журишся об чім?

— Ні, мамо!

— Так-бо я знаю, що ти журишся, і знаю об чім. Ти об тім сокрушаєшся, що копитан думав про нас, що ми пустимосся на гріх і що я продам твою славу, а через неї і мою душу? Бодай він сього не дїждав! І бодай йому так тяжко і важко було, як моєму серцю, бачучи, що моє милее дитя, моя порошина ув оці, мій квіточок зав'ядає, сохне як билиночка...—Та й пригорне її до серця... і плачуть укупі.

Після такого пестовання, та бачучи материні сльози, туж-туж Оксана не признається, що се вона плаче, сумує і вбивається об тім, що любивши дуже кріпко копитана, чула від нього і він їй заприсягався, що любить і її від щирого серця і що не покине її до віку, і що вона йому і краще і миліше усіх... та й чимало чого він їй не наговорив!.. Та після сього що задумав? Як вона від нього під вербою насилу вирвалась; як він хотів у них на квартирі стати, щоб швидче згубити її славу; як хотів узяти за свого деньщика, щоб опісля орудувати нею як би захотів... та збираючись об сім пожалітися, стида ради не зможе вимовити ні словечка, та тільки що сплакне, та влять за свою думку, що як то копитан звів її.

Як невидко було на вулиці і нігде Оксани, то подруги її часом було приходють до неї або шити, або прясти, щоб розважити її то пісеньками, то усякими розказами; так усе нічого! І дивиться, і слуха, та й не всміхнеться, як тії регочуться. Бідна Векла, гляючи на неї, журиться; закупить їй і горішків, і медяничків, і тарані, і гороху їй спряже... покуштує, бачить, що другі дівчата їдять, а вона й байдуже!.. „Не хочу, мамо; у душу мені ніщо не йде...“ та худа собі на лихо, що зовсім тільки що не звалиться. Без знахурок, та без ворожок не обійшлося: виливали переполох, вмивали від уроків, шептали від очей і що не робили,—усе нічого та й нічого...

Опріч дівчат, приходили провідовати Оксану і жінки й молодиці, бо Оксану усі се-

лом любили. Промеж ними була Мелашка, молодиця проворна; не було того весілля, де б вона не була свашкою: на м'ясниці волочити колодку — вона перша приводниця; відколядують дівчата, вона збрала свій ватажок молодиць, пішла поперед усіх; спарувати парубка з дівчиною їй подавай: вона зведе. От як стала вона ходити до Оксани, як стала з нею шупу-шупу, аж гульк! наша Оксана стала потрошку віддихати. Вже й борщику поїсть, капусти з свининою забажа, і вже часом і всміхнеться, як чому. Далі та далі, вже й каже: „піду я, мамо, прохожуся; або на вдвір'ї посижу, або до Мелашки схожу.“

Мати радісінька, ще сама її випровожа. І що піде Оксана до Мелашки, то вернеться усе веселенька, усе ніби здоровіша; далі минулося усе лихо; стала наша Оксана і здорова, і повновида, і рум'яна як була; і наряджається, і чепуриться що-дня, і влять узяла свою натуру: і щебече, й сміється, і вигадує, і регочеться, і до матері ластиться ще троха не веселіш стала, чим попереду була.

Що ж то їй так Мелашка починила? Мабуть ворожила над нею, або що-небудь таке зробила, що як з води витягла нашу Оксану?.. Еге! Вона добре поворожила; вона підлізла до Оксани, та й стала їй розказовати, як то копитан її любить, як вбивається за нею, чуючи, що вона недужа, і що й сам — хоч вмірати, що не бачить її.

— Так же то й люблять, як він, — стала скрізь сльози казати Оксана, а самій аж по-

веселішало трохи, що є кому своє горе розказати і про копитана поговорити. — Якби любив справді, так він би не хотів мене погубити, він би не топив моєї слави!.. — Тут і розказала усе, до чого копитан мав її підвести; а сама так і заливається слізьми.

Мелашка тут і пустилась з своїми лясами! Тільки їй того й треба було, щоб Оксана стала жаліться на копитана... тут вже вона й почала, і почала... вже така щебетуха не вибреше, як кого захоче!.. І почала шепчучи казати, як і сам копитан тепер жалкує, що так робив; що вже тепер не буде, і що вже в нього вже й думки такої нема; що коли б тільки йому побачитись з Оксаною, то він їй розкаже, що дума робити.

— Що йому зо мною робити? — сказала Оксана. — Покинути мене бідну; нехай пропадаю!.. Не слухати було його попереду, не признаватись, що і я полюбила його... А тепер що? Він мене не озьме, а на безчестя я не піду, хоч нехай мене й пече й ріже.

— Та тільки послухай його, що він скаже! — усе своє товкла Мелашка, і що день усе об сім товковала.

Перш Оксана і руками й ногами: „не хочу й не хочу. Я бачу, що я швидко вмру; за для чого ж він мені. Нехай здоров живе, та других піддурює.“ Далі, слухаючи Мелашки, стала вже казати: „Не хочу його бачити, бо й мені жалко.“ Далі каже: „Я б і пішла, а як же впять прийметься за своє?“ Тут же, як забожилася і заприсяглася Мелашка, що він і не дума нічим досаждати, а тільки хоч би побачитись хоч на часинку, то

Оксана й сказала: „Піду, коли мати пустить.“ От і пішла.

Не з біса ж лукавий і копитан! Аж заплакав, як вздрів Оксану, і тільки що голубив її та кріпко пилно просив, щоб вона ні об чім не журилася, одужувала б швидче, і що він має таке гарне щось сказати, що їх щастя усіх буде.

Оксана, як дуже кріпко любила копитана, то й повірила йому, і бачучись з ним частісінько, не думала про нього, щоб він йшов на погибель її. Знай приходить до Мелашки, що в бога день, бачиться з копитаном; а далі він її довів до того, що чим до Мелашки ходити далеко, стали вони жоден вечір зіходитись під вербою, біля Веклиної хати.

Мабудь, що підглядів Петро про сі їх сходьбища, а вже не чув ні від кого, бо ніхто її ніколи не бачив під вербою, як вони зіходились. Хиба, може, тільки Петро як-небудь підуздів їх, бо пилно слідив за Оксаною, і коли й бачив, то вже нікому ні словечка не сказав, бо був парень чесний, душу добру мав і берігся, щоб кого зайняти, або словом осудити. Як-то там було, ми не знаємо, і тільки раз над-вечір прийшов він до Векли, впять за тим же словом.

— Як дочка хоче, — відвіт дала Векла, — так нехай і буде. Якби по мені, так я б її сьогодні віддала. Та я не така мати, силовати не буду. Кажи, доню, як знаєш.

Думала Оксана, думала; щипала той рукав у сорочки довгенько, аж нитки повидьоргувала, і через силу намірилась сказати: „Семениччу! Бачу я, що ви мене дуже любите...“

дякую вам за те, що ви маєте мене щасливою зробити... ні з ким не буде мені такого щастя, як з вами... та подождіть ще..." Далі зглянула на бога, перехристилась і каже: „От вам хрест святий! Коли до Покрови... не вмру, або що-небудь... тогді, мамо, як знаєте, так і робіть.“

Здвигнув Петро плечима, покивав головою, та сказавши: „Глядіть, щоб тогді вже не пізно було," махнув рукою, та й пішов з хати.

— Що се за річ така?—думавши довго Векла і дивлячись на дочку, спитала її.

— А хто його зна мамо, що се він сказав. Може що-небудь до себе; або у дорогу піде; або другу дівку знайде, так ми щоб не жалковали...

— Оксано, Оксано! гляди!..

Вже Оксана і на шиї у матері, вже й обняла, і вицілює її. „Чи можно, щоб твоя Оксана, та довела тебе хоч сльозинку об своїй долі спустити? Я тебе радоватиму, я щастя і тобі принесу... Ніколи не заплачеш через мене, не здихнеш об мені... бо й мені лучче оттут зараз перед тобою на сім столі лягти, чим погубити себе, та не тільки погубити, і славу пустити на себе.“ Та се сказавши, стриб-стриб з хати до копитана, що вже дожидав її під вербою.

— Що ж, мій орлику! що з сього нашого женихання буде? до мене Петро пристає; мати швидко присилує, а дівчата чули від салдатів, що ви швидко підете від нас у поход...—Так казала Оксана, сидючи у копитана на колінках, обнявши його одною рукою.

а другу він держав.—Коли ти підеш, а мене тут покинеш... почувеш... про мене...

— А от що буде,—сказав копитан:—ми збираємося у поход, я з тобою звінчаюсь і тебе озьму з собою.

І стали вони любитись, і скільки раз ні зіходились, уперше що копитан сказав, що озьме її за себе.

Що ж Оксана? Руками сплеснула, затрусилася уся... і ледве промовила: „І сьому ж правда?... Скажи ж мені, як перед богом!“

— Як перед богом кажу тобі, моя Оксаночко, що так воно є. Я давно узяв би тебе, та бумага на наше вінчання не прийшла ще з полку. Я думав, як вона прийде, не кажучи нічого, узяти тебе за руку та й повести до церкви...

— Так я ж матері об сім скажу...

— Ні, моя Оксаночко, ще не час їй об сім казати. Я думаю ось як: ні словечка їй не кажучи, ми звінчаємося і прийдемо до матері, і принесемо їй і шовкових платтів, і платків, і хусток, і золотих очіпків, і, усього, що звичайно для паней, бо й вона стане панею, як буде копитанська теща. А що тебе вже виряжу, так...

— Мені нічого не треба,—кинувшись йому на шию стала його вицілювати та приговорювати:—тілки б мені у сії чорнії оченьки дивитися, та їх ціловати, і сі щочечки, і сі губочки...

Так довго женихавшись і порадившись зовсім, щоб у неділю їм вінчатись, і тогді вже матері об'явити, розійшлись собі. Оксана біжить додому і землі під собою не чує...

Копитан, которого вона так любить, озьме її, вона буде панею, мати буде у розкоші, у багатстві жити... „Чи є така щаслива, як я?“ думає Оксана, убігши у хату... і досадно їй, що мати вже лягла спати, як се й частенько бувало, що не дждється дочки, та й ляже; а тепер Оксані досадно, що нікого їй пестувати та ніжити, бо сама себе не тямить з радості.

Неділенька недалеко, треба б Оксані збіратись заміж; та чого їй збіратися? Хоч одежа, хоч сорочки, вже їй сього не треба, вже в неї усе панське буде... і рушники ж, і подарки, в них усе не по нашому... так дума наша сердешна Оксана, і ні об чім не дума, коли б тільки швидче неділенька прийшла.

У суботоньку у вечорі, тільки зійшлись під вербою, копитан і каже Оксані: „Знаєш що, душко? Завтра уранці ми йдемо у поход...“

— А як же се?—аж скрикнула Оксана, злякавшись.

— Але! не бійся нічого. Моя бумага у полковника. Я завтра відведу салдатів до нього, озьму бумагу, та й явлюся тут ік вечору. Гляди, дожидай мене, не заходя де далеко. І матері ні півсловечка не кажи... Що за гарну спідницю я їй справив! люстринову; і юпку парчеву... Що вже на усю губу пані буде!..

Вже коли Оксана чула, що матері її буде гаразд, тут вже вона ні об чім білш не думала, і хоч що їй скажи, усе зробить і у всім послуха. Тут стала споминати, як мати здивується, як зрадується... „Коли б у нашій

церкві вінчатись, щоб і дівчата подивились, як я панею наряжуся!..“

Чого то вже тут копитан не брехав? Чого не вигадував, щоб тільки одурити нашу Оксану! А вона сердешна, як рибонька на удочку, так сама й кидається, і чипляється!..

Хоч тільки і до завтрього розходились вони, та Оксані щось дуже на серці жалко було!.. Усе б вона плакала і сама не зна чого!.. „Та се, мабуть, від того, що я заміж ййду, що маю покинути і своє село, і свою хату, і скриню?.. Нехай хто хоче забира; я вже панею буду, піду у поход... Яково то ще мені на панстві буде?..“ Та й сплакнула.

Ранком у неділю проводили салдатів із села, як довг велить. Копитан верхи, кланявся і прощався з стариками, і туди поклонився, де жінки і дівчата стояли і Оксана з ними; поклонився, та й покрився конем, аж скільки видно! Тут чогось підійшов Петро до тії купи, де Оксана стояла, та розговорюючи з подругами, реготалась... Петро подививсь на неї, здвигнув плечима, та й пішов собі.

— Оттак ти, мамо, зроби, як наша Явдоха Горшковозівна!—сказала веселенько Оксана, вернувшись до матері.

— А що там таке вона зробила?—питала мати, кришачи локшину.

— Помандровала за салдатами.

— Йо!

— Далєбі. Та ще середу дня. Усі бачили, а вона ув обозі ховається. Демко її сміявся, так ще й язик йому висолопила.

— Що ж мати?

— Голосить, не що.
— І не вмерла від туги та від сорому людського?
— Аж жалко на неї дивитись, як то плаче. Зосталася на старості як перст! У! якби я піймала отту бузувірку, я б її голову відтяла, щоб не кидала матері, та не робила стида на усе село.

Так їм сеє чудно було, що увезденички усе говорили об Явдосі і об її бідній матері. Оксана нікуди з хати не виходить, хоч мати і посила її до подруг. „Не хочу, мамо. Мені і з тобою весело“. Тільки сонечко повернуло, вже вона й вигляда копитана, а його нема. Уже й над-вечір, нема. Сонечко зайшло, копитана нема. Оксана у сльози... „Що ж“— каже,— „хоч і обманув, та не посміявся... Коли не вмру з журби, то зможу забути його. На собі усе лихо претерплю, а вже нікому, нікому не скажу“.

Так сидить на завалині і світом нудить, а вже й смеркло. Як ось копитан хап її за руку... „Пойдьом, Оксано, вінчатись“.

У Оксани так серце й захолинуло... „Піду ж я... до матері“, каже.

— Неможно, Оксано. Опісля прийдемо.

— А благословитись?

— Вона опісля нас поблагословить. Ходім, душко, швидче, піп дожида.

Не пішла Оксана, а він її повів.

— Куди ж ви йдете? Адже онде церква, а се вже з села...

— Неможно, душко, я полковий, так треба, щоб нас вінчав полковий піп...

— Так де се?..

— Ген у тім селі, де полк ночує, п'ятнадцять верстов відсіля.

— Так що ж отсе?—вже не йде, а копитан тащить її; і в неї руки і ноги одубіли!

— Отто, ще треба швидче поспішати. І піп дожида, і гості на весілля зібралися... Скоріш ійди, осьде й бричка моя. Поїдемо.

— А мати?.. Ох, вернуся я, та скажу...

— Та куди ти будеш вертатись? Вона вже далеко, а осьде й бричка. Швиденько сідай, ми зараз до неї вернемося...

— А не обманюєш ти мене?

Тут копитан і почав божитися й заприсягатися, що усьому правда, і що тільки полковий піп їх звінча, так і вернуться до матері і озьмуть її з собою... Та сеє кажучи, зовсім, зовсім нечувственну Оксану упхнув у бричку, сів сам, крикнув: „пашол!“ і помчались коні як стріла!..

Оксана навзрид плаче, а копитан її уговорює і усе їй приставля, як от-от прийдуть, звінчаються і вернуться до матері...

Незабаром і добігли. Копитан увів Оксану у свою квартиру ні живу, ні мертво... так і впала на постіль, та слізьми обливається!..

Копитан зараз і крикнув: „Горбунов! Біжи, скажи батьощі, щоб йшов вінчати скоріше!“

— Слушаю ваше благородіє!—крикнув солдат і побіг.

— Дайте нам чаю!—гукнув копитан.—Напийсь, душко, чаю; ти зовсім зомліла, впадеш під вінцем.

— Я його з роду не пила і не хочу. Відвезіть мене до матері.

— Треба випити хоч трошки, привикай. Тепер будеш панею, треба усякий день пити. На, хоч ложечку, коли любиш мене.

Нічого Оксані робить, узяла ложечку— солодке, горло промочила, що дуже запеклось у неї... „На, ще ложечку!“ ще ложечку прийняла. „Хлисни з чашки хоч трошки“. Хлиснула, і удруге, і утретє, і уп'яте... і випила усю чашку.

Трошки полежавши, піднялась, вже й веселенька; не відмагається від другої... очиці посоловіли... защебетала наша Оксана! Знай розказує, як вона нарядиться під вінець, як приїде до матері, як та здивується, зрадується... а тут сама третю чашку, сама узяла і, випивши, вже сидить у копитана на колінках і сама собі весілних пісеньок приспівує... далі щось забормотала і голову похилила...

Напилась Оксана панського чаю! Будеш, сердешна, тямити і повік оскому не збудеш!

— Пропала я тепер на світі!.. — крикнула сердешна Оксана, як прокинулась уранці, дивлячись, де вона і що з нею сталося... Господи милостивий! стоїть і на місці не встоїть, блідна як смерть, труситься усім тілом, як зчепила руки, так вони в неї і заkostenіли; розплетені коси повисли по плечам, очі й дивляться та не бачуть, що тут лежить копитан, погубитель її і спить, не відчуває, що він наробив!..

Прокинувся він скоро і, бачучи таку Оксану, що зовсім як смерть, кинувсь до неї, щоб уговорювати її, схопив її за руки, рук

не розведе; посадив її на постіль, вона й сіла... хилиться і впала з постелі до долу... і нежива зовсім.

То водою відлили, то натирали їй виски, то уксусу давали нюхати,—сяк-так зівнула сердешна... звела очиці до бога... і ледве-ледве промовила: — „Заріжте... мене... зовсім...“ Тут копитан кинувся до неї, став її розважати, став прохати, став умоляти, щоб не вбивалася так, щоб не журилася, що се нічого, що отже приймають закон, звичаються і усе він покрие, як довг велить...

Оксана хоч і дише, сидючи на ліжку, куди посадили її, і не бачить, як він коло неї вбивається і що він їй говорить; зирнула очицями. „Мамочко! де ти?...“ промовила... та як заридала!..

Горбунов, деньщик, і той став плакати, дивлячись на неї.

А копитан усе в'ється коло неї, та просить, щоб не журилася, що се нічого, та щоб убіралась швидче, що вже пора їхати...

Не слухаючи його нічого, так сердешна і повалилась йому у ноги. Охватила їх руками, цілує, облива слізьми гіркими, ні з очей вже, а від самого серця, і стала його молити: — Копитаночку мій! Ваше благородіє! Не знаю, як вас ще вище возвеличати? Будьте мені братіком, ще पुще: батеньком рідним!.. Послухайте мене, бідную, погібшую зовсім... озміте ніж, виріжте моєю рукою серце мое, ріжте мою душу, заколіть мене!.. Я неможна жити на світі божому; мені неможна бути з людьми!.. Я вбила матінку мою ріднесеньку! Що вона тепер без мене?.. Вона

не переживе такого сорому!.. Я згубила свою славу... Я запропастила душу свою!.. Ріжте, коліть мене не боячись гріха... Я й сей гріх озьму на свою душу... Нащо мені жизнь без слави, з безчестям!.. Коли ж, мій копитанику, прямо у серце! Не бійтесь гріха... ви вже мене гірш вбили, ви погубили мене на віки вічні; ви шутячи, сміючись, відняли в мене, що було у мене дорогшого, святішого... до-ріжте мене; се вже вам буде замість іграшки... Як згадаю про матіночку мою, жива б у землю пішла... Матінко моя, рідненькая!.. Що я тобі наробила!.. Чи се ж твоя Оксана?.. Чи се ж радість твоя?..

Тяжко жалібно приговорювала Оксана, а сама перш плакала-плакала, аж слізьми підплила... волосся на собі рве, у груди б'ється, а далі впять зомліла й покотилась...

Салдат убіг до копитана і крикнув: „Пожалуйте ваше благородіє; усе готово, вас ждуть.“

Копитан, обтерши сльози, бо й сам, хоч і запекла душа, а сплакнув таки трохи, ухватив безчуживенную Оксану, завернув у салдацьку шинелю і виніс її на руках і уложив у бричку... Поїхали далш!

Ні жива, ні мертва лежить наша Оксана у бричці; очувається трохи, бачить, везуть її, деньщик біля неї. Згляне до бога... „Господи милосердний!.. Чи се я? І отсе зо мною зробилося? Матіночко моя! Не проклинай же тієї, що була твоєю доненькою...“

Стали на кватерю на другу ніч. Оксана злягла зовсім. Ні їсти, ні пити, нічого не хоче, і не згадує її.

— Чи не хоч, душко, чаю?—спитав копитан, хлебчучи його з люлькою.

— Будь проклят він від мене!—аж крикнула, затрусившись, Оксана,—то не напиток, то пекелний вогонь...—і як замовкла, замовкла і вже що копитан ні говорив до неї, як то вже не розважав її, так ніякого одвіту не дала, а усе здихала тяжко, а часом і перехриститься... Мабуть що-небудь замишляла.

Як ось уночі, причувається Оксана, усі добре сплять... вона тихесенько устала, чи обулася, чи ні, чи вдягла що, чи не вдягла, та тихою ступою йде... йде... аж дух при-таїла... йде... та до дверей... рип! і вийшла. Тут їй вже легше стало дихати і вже сміліш пішла до дверей надвірних... Налапала по-ночі засув і що то вже довго його двигала, потихесеньку та помалесеньку, щоб не стукнути та не розбудити деньщиків, що у хаті сплять. І двига засув і боїться, і уся труситься, і дума собі, як то як вискочить на двір, як побіжить, куди очі, сховається де небудь, поки світ стане, а там піде прямісінько до матері... Відсунула.. і двері тихенько відчиняються, спасибі и не риплять... от і зовсім відчинила... „Хто йде?“ крикнув часовий, що тут біля двері стояв... Оксана так і змертвіла! Престрашений салдат з предовгим оружжом, як схопить Оксану за руку, як потаска її у хату, та відчинивши двері, так і впхнув її, крикнувши: „Ви спите, а дівка ваша уйшла було...“ Тут деньщики прокинулись, підняли Оксану, що впала, було, як її салдат пхнув. А тут і копитан прокинувся і став виговорювати Оксані, зачим во-

на дума втікати? Сього вже неможно й подумати.

Уранці не поїхали нікуди: треба було салдатам перестояти. От і прийшов ахвицер до копитана; розглядав Оксану і став йому завидовати, що таку красиву дівку добув собі. Далі, буцім то й добрий, і каже, що ходив каже, він до попа, щоб Оксану з копитаном вінчать, так зовсім би діло, так нема від її матері бумага, а без того неможно вінчати. Послали, каже, яко мога швидче, щоб поспіла бумага, не сьогодні, так завтра чуть світ.

Оксана сидить, похиливши голову, і нічого їм не каже.

Далі той ахвицер і став казати, що копитанові неможно у поході дівки з собою возити, так треба її нарядити, мов деньшик. Треба, каже, їй сії коси відрізати і голову обстригти.

Копитан гукнув на деньшика, щоб обстриг Оксану. Тільки що той приступив та намірився, вона як вихопить ножниці, як скочила, і каже: „Не дам нікому орудовати над моєю косою! Не вміла я зберегти своєї слави, недостойна носити й дівочої краси!“ Та з сим словом — чирк! Як не було славної, русої, довгої, густої та пишної коси! Оксана вхопила її у руку, пригорнула до серця, поцілювала... та гірко гірко заплакала... далі і по голові себе ножницями чирк, чирк... і постригла місцями усю голову... збрала волосся і теж оплакала і каже: „Так тобі, Оксано, й треба. Згубила свою славу, ходи ж обстрижена!.. Я й забула, що мене треба

було ще вчора обстригти! Чесна дівка красується косою, а така, як я, завжди обстрижена бува...“ Забрала свою косу і волоссячко усе, завернула у хусточку і пригорнула до серця.

Ахвицери думали, що їм велика морока буде, одягаючи її по хлоп'ячій, і стали заговорювати... вона їм і каже: „Робіть що хочете з стриженою Оксаною... вона усе погубила: і славу свою, і косу, і розум; їй вже неможно нічого дівочого носити!..“

Як її одягали, як постригали по хлоп'ячій, вона не пручалася, нічого не казала, тільки що плакала...

Серце болить, розказуючи, як то сраждала наша сердешна Оксана і що терпіла від копитана, злого чоловіка!.. Усього й переказати неможно. Як він її по походам возив з собою, як її стерегли і ніч і день, щоб не втекла. А зберуться до нього ахвицери, то вона щоб стояла перед ними, люльки їм подавала і хоч усі знали, що вона дівка, та переряжена по хлоп'ячи, та взивали її Іванькою, і жартували з нею, і вигадували дещо. Вона ж як стіна мовчить перед ними і ні пари з уст не пустить, тільки здихне і подума: „Слухай, Оксано, як заробила!“

Ще таки безсовісний копитан не переставав її обдурювати. Ще таки, як часом Оксана дуже розплачеться, та стане його поприкати, стане йому приставляти, який то він гріх над нею зробив; то буцім то й жалкує і почне впять божитись і клястись, що він з нею звінчається, тільки от не прийшла бумага від матері; і почне їй усякі теревені

правити, розважаючи її; то сердешна, хоч і не зовсім, а часом було трошки стане вірити: „може“, дума собі, „і справді коли-небудь він схаменеться і покриє свій гріх? Подожду до слушного часу!“

Вже й хлопчик в неї з'явився!.. Тут то копитан, при тій жінці, куди ще задалегідь завіз її для такого случаю, тут то вже божився, і образ з стіни знімав і запрягнув, що тільки Оксана не зробить над собою нічого і благополучно рішиться, так зараз і звінчається з нею, щоб і гріх покрити і рабьонка у закон увести. Ще не дуже після родин виходилась, а він вже і привіз її, впять до себе, боячись, щоб вона не втекла, бо усе у неї на думці се було, і часом, як допече її журба, то вона проговориться.

Після родин не вінчається копитан. Стане Оксана плакати, стане копитана випитовати, що він дума з нею? супостат засміється, та й тільки. Треба Оксані на хитрощі підніматися.

Стала веселенька, перестала тужить, стала говорлива, хоч з копитаном, хоч з ахвицерами, як зйдуться. Про матір не згадує і про вінчання не спомина... Агу! її стало білше волі. Стала примічати, вже за нею не так доглядають, а далі вже й не каравулять. Далі, далі, вже їй можно, попереду з салдатом, а далі й самій свою дитину, свого Митрика, одвідати, що годувався у другім селі, недалечко. Вже їй можно, коли захотіла, і по базарю самій походити, хоч до півдня. Ходить вона по базарю і коли лучаться які люди, що знають, от вона і розпитує, на які і на які міста дорога у такій губернії до та-

кого села? Хто зна, то й розказують їй. Вже вона сама не раз чула, як зйдуться ахвицери до копитана, та стануть той проклятений чай п'ють з якоюсь підливкою, від чого і вона навек пропала, і копитан їм розказує, що він і не думав ніколи вінчатися з нею, а тільки обдурював. „А тепер, щоб усе покрити, думаю“, каже: „звінчати її з своїм деньщиком, або вам кому, панове, програти у карти, бо вже вона мені надокуча“.

Чула се Оксана і не один раз, і свою думку усе гадала.

Раз, увечорі, зійшлися ахвицери, і багатенько їх, до копитана. У карти грають, люльки смокчуть, пунш п'ють і по чарці не забувають; гомонять собі один одного не слухаючи: а деньщики, один кушанья готувить, а другий побіг у трахтир за нап'итками. Оксана, знаючи, що за нею не буде ніякого діла і що вона було собі, при таких банкеті, що до світу будуть гуляти, завсегда лягавилася спати, вона, узявши шинелю свою звернула і положила на свою постіль, мов чоловік лежить, і як уложила, та з хати, та з двора, і вулицями усе бігла, аж поки вибігла з того города, та у село, де годувався її Митрик.

Убігши у хату, так і бризнула жінці у ноги, що доглядала її Митрика, і розказала, що вона задумала. Сяя молодиця знала усе, що з Оксаною поводитись, і не раз вона плакала з нею об такій її годині, подумала: „що вже“, дума собі: „мені заплачено уперед гаразд, а як Оксана зробить, так як дума, так на мене й пені не буде.“ Узявши, на-

рядила Оксану у своє жіноче, і голову їй покрила; дала їй і кожушок старенький, дитини ради, закутала Митрика, що вже трохи не году був, і положила їй на руки. А там забравши усю хлоп'ячу одежу, що Оксана скинула, та стареньких пелюшок дитських, і пішла з нею... та до ставка... Ніч; ніхто їх не бачив; положили на березі тую хлоп'ячу одежу, дитські пелюшки, буцім то Оксана з дитиною втопилась, дала Оксані гривню на дорогу і випроводила її аж геть по вулиці.

Зосталася Оксана сама собі, у саму темну, глупу ніч, як палець! І йти б, і боїться: і куди йти і не зна добре: зна тільки города розпитувати, на які їй йти. Подумала-подумала собі Оксана, далі й каже: „Уміла ти, Оксано, матір покинути, умій же й знайти її! Не боялась мандрувати, не бійсь же і вертатись! Мала у розкоші жити, терпи ж тепер і холод, і усяку біду!.. Що ж робити! Що ступлю, то далше від гріха, а ближче до матері... Господи благослови!“ Перехристілась і пішла.

Хоч і темна ніч, а приглядаючись, дорогу видко. І від страху, щоб її там не зопинив хто, і від радощів, що вирвалася з пекла, Оксана, як з холоду, так дрижала, а тут і пустилась йти швидче, щоб зогрітись. Чи відійшла скільки, чи ще й не дуже, а вже й зогрілась... А тут ще й кожушок, і в узлі пелюшки для дитини, і паляниця, і півхліба дала хазяйка, спасибі їй! так вже Оксана так зогрілась, що неможно! Вже йде-йде, та й спочине, і дума собі: „Отсе йду я до матіночки моєї рідненької! Чи жива то вона

ще? Може з журби та з туги і померла, щоб не бачити сорому, який я нанесла на її стареньку голову? Коли не застану її живої, то вже звісно, що вона і вміраючи прокляла!.. У! страшно!.. Я проклята від матері!.. Не устану з її гроба, там лежатиму ні ївши, ні пивши, поки сама не вмру!.. Проклятій від матері не треба жити меж людьми... земля не здержить!.. Коли ж що живенька?.. О, господи! Як я явлюсь до неї?.. Се та Оксана, що була їй радість і втіха, і що єю мати потішалась і величалась!.. Се Оксана, що сміялася з Горшковозівни, що помандрувала з салдатами; чула, як мати дивовалася, що Явдошина мати не вмерла від туги, що дочка її покинула, а сама через годину туди ж помандрувала!.. Явдоха ж може увечорі і вернулася, а Оксана гордая та пишная, що і за мужика не думала йти, і що величалася над усіма, сая повісилась на шию копитанові, захотіла разом панею бути; таскалась з ним по усьому світу, і дитину добула!.. От тобі, мамо, Митрик. Няньчись з ним, тіш його! се твоєї Оксани заробіток, що за ахвицерами бігала. Придбала тобі і чести, і радости, і поважання. Бери його, мамо, на руки! виходь на вулицю, похваляйся добрим людям; от моя Оксана як наробила! Ні, сама послідня дівка у нашому селі так би не зробила, як моя дочка, що поважалася за саму першу! Розступися, сира земля, прийми мене, щоб я не бачила материних слізочок, тяжкого стида її, що я їй наробила!“

Так приговорювала, і дуже гірко плачучи, лежала на землі Оксана край свого Митрика,

що спав закутаний у пелюшки та у кожух.
✓ Плакала, плакала, дивлячись на сина і каже собі: „Нащо він родився на світ? На стид, на горе. Просвітку йому не буде від посмішища; з байстрюка не виходитиме. Моя мати його бачити не захоче, прокляне укупі зо мною: я буду ховаться з ним від людей!.. Прибери його, господи, поки ще я не дійшла до матері! Коли б звір, або що... А я що? хиба я чоловік?“ аж закричала Оксана, скочивши з землі, і стала, випрямившись і озираячись, бистро по усьому полю. Ув очах у неї іскри заграли, волосся дибом стало; руки як протягла, та й не зведе їх. „Я люгіша усякого звіря!.. Я вбила свою матір рідну... Я випила кров її по капельці!.. Так пожалкую свого дитяти? Воно не дитя мені, воно ураг мій!.. Як я з ним покажуся до матері, у своє село? Воно мені стид, страм, посмішище... Не треба його... Пропадай воно нечестивого роду, урага мого, губителя мого!.. О-о-о! якби мені попалась каменяка! Тут би йому і амінь! По головці б гарненько б... і не писнуло б. Ні, не так. Оттут у канаві викопая йому гарненьку яму, положу його любенько... та разом землею і засиплю і горбик виведу; воно і не зчується, мов засне... Нехай копитан ськає свого сина!..“ Та сее кажучи і принялась обома руками у канаві, на рушеній землі, копати ямку, а сама аж регочеться, що як то гарно видумала: і приїде у село і безчестя не принесе з собою, ніхто об її стиді і не знатиме. Звісно, що тогді сердешна Оксана від великої журби не об своїм умі була.

От викопала ямку і як вже добре розсвіло, вичепурила її гарненько — зовсім готово. Уставши на ноги, глянула на ямку, здригнула кріпко усім тілом... далі скрепилася на серці... і хутко пішла за дитиною, приговорюючи: „ступай, Митрику, годі тобі спати на голій землі, копитанський сину! От тобі вічна кватера готова!..“ Підбігцем підійшла до дитини, протягнула руки, щоб узяти його... а воно, сердешненьке! виспавшись прокинулось і собі протягнуло рученяточка, та сміється так веселенько, звісно як годувичок, та й крикнуло: „мамо! мамо!..“ та так жалісно, словнісінько неначе проситься, щоб мама його не губила. Здригнула Оксана дуже... далі перемоглась, як кинеться, як ухопить дитину... а дитина рученятами і обняло її, і цілує і белькоче: „мамо!... Бозя...“ Оксана так і зомліла, і не зчулася, як і впала на землю!..

Утренья роса, та вітерець дмухнув на неї, от вона отямилася... дивиться — і не зна, де вона. А дитинятко лазить по ній та усе, що вміє, те й белькоче: „мамо... бозя...“ Тут Оксана згадала, що вона мала зробити. Згадала — і мороз по ній так і пройшов!.. уздріла ямку, що було для своєї дитини викопала, разом скочила, ухопила дитину на руки і як стріла побігла від того місця, і відбігши, кинулась на вколішки, положила дитину і стала богу молитись щиро, і поклони бити, і обшочовуватись, що ні за що вже не зробить ніякого худа дитині, донесе його до дому і коли й мати його не благословить і відкине від себе, і хоч усе село гнушатиметься його

і байстрюком дражнитимуть, хоч що б то ні було їй за дитину, вона його не покине, вигодує його і до розуму доведеть; а далі й каже: „Коли я не вміла бути дочкою, так буду вже матір'ю!“ і стала впять молитися і бога прохати, щоб простив їй сей тяжкий, смертелний гріх, що вона хотіла зробити над дитиною. Тільки що помолячись, стала уставати, тут як раз сонечко зійшло, та так ясно: так пречисто... Оксані стало на душі трошки веселіше, утерла сльози, поснідала трошки, дала й дитині папки, завернула його, пригорнула його до серця, де у неї лежала у платочку дівоча її коса і пішла з своєю думкою, часто здихаючи, і усе з дитиною розмовляла: „Бозя! мамо!“ а Митрик щебетав за нею, сміявсь, ловлячи її сльози, що так на нього й капали, та й заснув собі.

Довго того розказовати, як наша сердешна Оксана з своїм Митриком пробіралась через усі міста до свого села. Часом добрий чоловік лучався і підвозив її, а білш того, що йшла. Рук не чула, несучи дитину, ноги дуже боліли від ходьби; де випросить чого з'їсти, а де і нічого не дадуть, то й голодовала часто, зоставляючи дитині і послідню крихту. От вже доходить, вже усе ближче, усе ближче до свого села... а серце тільки тьох, тьох! а на серці, так бог зна які думки! Як вона явиться матері?.. що мати скаже їй? Ще то чи жива мати?.. Горечко їй тяжке!

Скільки вона там йшла і як вже йшла, а таки дійшла. Ось верстов з десятків зосталося до свого села. Дума собі: „хоч і не рано вже, а як поспішу в останне, то хоч

смерком, а таки добреду до дому...“ Як же в неї одна думка, що як то вона побачиться з матір'ю... або знайде вже її на кладбищі; так йде й ноги не йдуть, і спотикається, і становиться, впять піде, дріжить усім тілом, у горлі засиха, де найде водицю, промочить смажні уста, впять піде... дух їй захвачує, не здужа, сяде, чи віддохне хоч трохи, чи ні, впять скочить, впять піде, і впять не на довго... та так і опізнилась. Полуношна зірка зійшла, а вона ще далеко від села. Дибала, дибала, знемоглась зовсім; стало сіріти, зобачила, що маячить їх церква, вона так і впала на колішки... „Церква свята! Я увіходила у неї чиста й непорочна. Чи достойна ж буду стати у ній з своїми гріхами!“ І що то вже плакала стоячи там та молячись!.. Глянула, що землю смочила слізьми, от і каже: „от який ралець принесла я на родиму землю... Недовго буду я тебе сквернити, ступаючи по тобі!.. Не заступляйся передо мною! прийми грішнее тіло в себе по смерті, хоч за те, що буду тебе рано й вечір слізьми поливати!..“

Посилкувалась, щоб устати, не змогла, тут на дорозі і припала, стогнучи й плачучи.

Обвидніло. Йде чоловік дорогою у село. Бачить, щось лежить на дорозі... підійшов ближче—жінка з дитиною, мабуть недужа, лежить, плаче, стогне і руки лама. „Чого ти тут, молодице, на шляху лягла?“ питається чоловік.

Зирнула Оксана на голос, придивилась пилно... „Ох, господи!“ крикнула, оберну-

лась ік землі, заплакала навзрид і каже:
„покрий мене, сира земле, нехай я не бачу!“

— Та що ти таке? Чи недужа, чи що?

Оксана не каже нічого, тільки гірко плаче.

— Та ну бо! коли недужа, то я тебе підвезу,— сказав чоловік і став її поворочувати, щоб знати, що се таке є.

— Убий мене, Петре!—крикнула Оксана.

— Убий на сім місці: я за тебе буду бога молити!

— Та хто се такий? Щось я тебе не пізнаю.

— Убий Оксану! роздави її п'ятою...

— Оксано! се ти?—крикнув Петро, і відступився від неї, зчепив руки, і, дивуючись, дивиться на неї...

І як йому було пізнати Оксану? Він знав її дівкою здоровою, повновидою, рум'яною, веселою, жартовливою; сьогодні розрядиться, а завтра ще лучче. А тепер, бачить, лежить перед ним щось худе та прихуде, сухе, бліде, замліле, аж почорніла на виду! Не одежа на ній, а старцеве лохмоття на ній, і голова покрита чорним-пречорним дрявим очіпочком; лежить, не здужає устати, і гірко плаче.

Добра Петрова душа! Кинувся до неї, підняв її, посадив і сам сів біля неї, розважав її, сам поплакав з нею і як вона дуже випитовала про матір, чи жива вона і як живе, то він і розказав:

— Мати твоя, Оксано, жива, та що з того? Лучче б їй бог смерть послав! Ось що я тобі розкажу. У той вечір, як, ти... тее то... як вже тебе не було, вона і не хопилася,

лягла спати, думаючи, що ти нерано прийдеши. Як же вздріла уранці, що тебе нема і що ти не ночувала дома, от тут вона вже не знала що й робити! Побігла до сусіди на пораду, на провідки... через годину усе село загуло, що Оксани нема! Бідна твоя мати і сказати не можна, як журилася, та усе ніхто не догадується, де ти дівалася. Ніхто не знав, щоб ти з ким із служавих любилася, а об копитанові й байдуже, ніхто й не думав. „Коли ж вона не за москалями побігла,“ казали люди; „так або втопилася, або що.“ Шукали і у ставку. Аж ось і вернувся наш Кіндрат таки; його підводу брали під салдатів, а він ночував у тім дворі у дядька, де й копитан на квартирі стояв. Чує Кіндрат, що люди розказують, що копитан привіз з нашого села якусь дівку. Він, щоб подивитись, хто там така, чи не з дочок його хто, зирк у вікно... аж Оксана сидить у копитана на колінках, і обніма його, й цілує, і веселенька, весілні пісеньки собі ж приспіває... Правда ж сьому, Оксано? було се?

Оксана похилила голову і втерла слізочки... Петро їй каже:

— Ну, дарма се він так розказував. Він здивовався, та як не його діло, то й відійшов. На другий, каже, день копитан поставив водки щось богато і для своїх людей, і хазяїнам. І Кіндрат, каже, пив... Не плач, Оксано, і не соромся; я розказую, як він казав. Отто Кіндрат, вернувшись до Векли, та прямо їй і каже: „не шукайте Оксани своєї: вона от так і так, там і там...“ Тут вже не знали, що з твояю матір'ю і робити. Вона

не заплакала, а тілки уся подерев'яніла... Стали її розважати, вона мовчить, та все у куток пильно дивиться. Я там був і не відходив від неї.

Оксана хотіла щось сказати, дякуючи йому, та за слізьми не змогла.

— От мовчала, мовчала і усе дивиться так страшно на усіх, далі і заговорила таке, що й сказати неможно! То кричала, щоб ловили салдатів, що вкрали в неї душу, що вже в неї нема душі, що вже вона не чоловік, що вона колода, ні на що непотрібна. То помовчить, та й стане людей прохати до себе на весілля, що вона йде за копитана, і почне пов'язувати собі на голову що-небудь, замість скиндячок, та й заведе весілля доцю Оксаночку, гарну та прегарну... та разом з серцем і крикне: „то я її за ніжки та об лавку. Уб'ю гадюку, уб'ю змію!... Вона з мене кров виссала, вона...“ та тут вже таке понесе, що не хочу тобі й розказувати, бо й так дуже плачеш!...

— Годі ж, годі, перестань,—казав Петро:— слухай, що далі тобі буду розказовати. Страждала твоя мати так довго. Ми думали, що вона тронулась з ума: одначе сяк-так, то молодиці, то знахурі, відволодали її, прийшла вона до пам'яті... та що ж? Тут то яке її лихо постигло! Тут і напали на неї наші п'явки! Зараз началство з громадою присудили, як Векла є бездушная, і сина і приньмита нема й не буде, то землю її узяли у общественну і поділили начальники меж собою. Тут писар по книгам знайшов, що б то

твій дідусь та його дідові та винен був п'ятдесят рублів, і об тім і бумагу читав перед громадою... а що громада зна? От і присудили ваш двір віддати писареві... от твоя мати і пішла у сусіди...

— Моя мати у сусідах?—крикнула Оксана, руки ламаючи.—Се я їй так наробила!—Та аж припала до землі плачучи...

— Та як вийшла? Обібрана зовсім! То на ліки пішло, то брали добрі люди за якусь колись то позичку, а то й підкрадали, так що Векла, з багатої на усе село, у чім стояла, у тім і перейшла до Миколи Штирі. Я ходив у дорогу, се без мене вони так упорались. Вернувсь, дивлюсь, зовсім занепастили і звели її ні на що!... Хотів уступитись за неї... „Не руш!“ сказала мені Векла: „бог з ними! Се мені нічогісінько! Коли Оксана так зробила, а вже люди!... І на що воно мені без неї? Помру і без худоби. Вона поїздить з копитаном, заробить багато грошей, у розкоші поживе, а я на смітті помру!...“

Що вже плакала та билась сердешна Оксана, так і міри нема! Якби що, сама б на себе руки підняла, слухаючи, до якої біди довела вона матір. Петро сяк-так розважив її і став совітоватись, як її до матері явитись; Оксана нічого того не слухала. „Піду,“ каже: „просто до неї, як і помандрувала просто. Умру біля ніг її! Нехай, що хоче, те й робить зо мною.“

Петро довго сидів та усе думав, далі й каже: „Як тобі, Оксано, і у наше село явитись? Тебе засміють, закиркають, просвітку

тобі не буде. Послухай мене. Сідай на мій віз, я тебе проведу до мого двора, так, що ніхто й не побачить. Там знайду материну плахту, і свитину, і очіпок, та й прийдемо поза вулицями до пан-отця, нехай нас звінча, та тоді вже явимось і до матері. Вона побачивши, що ти вже у закон уведена не так буде на тебе жалковати; а у селі ніхто не посміє з тебе сміятись, бо ти вже будеш мужня жона...“

Ще Петро гаразд і не договорив, а вже Оксана і біля ніг його! Хвата їх, цілує, слізьми обмива, аж задихається, і не зможе слова сказати. „Петре!... Петре!... ти не чоловік, ти янгол божий!... Братік рідний сього б не придумав, щоб так мене утішити!... Що се ти здумав?... Чи достойна ж я того, щоб ти й думав так? Як у твій чесний дом, що була богобоязлива сім'я з батька, з діда, та увести мене, потаскуху, що сором на неї дивитись, що земля не держить...“

— Ти знаєш, Оксано, що я тебе любив щиро і тепер ще тебе люблю. Я знаю твою душу. Ти спіткнулась трішки. Хоч що хоч про капітана розкажуй, а й ти винна... ну, та дарма, усе забуваю і ні об чім згадувати не буду, мов дівкою тебе беру...

— Ні, Семеновичу, не остижу ніколи твоєї слави, не запакошу твоєї сім'ї й роду!... Я пропаща навіки!... Хиба не бачиш, онде й заробіток мій...

— Він буде моїм сином рідним. Через тебе я і його любитиму. Послухай мене: покрий свою славу, дай йому батька, а матері сина!...

— Ось де моя слава,—сказала Оксана і вняла платочок з своєю косою і показала Петрові.—Ось де вона! Ніхто не може її приставити до мене! Ніхто її не узяв у мене, я сама, своїми руками відрізала, як сама себе погубила. Приставити її і вернути мою славу ніяк вже неможливо. Хлопця вигодую, як здужаю; матері, коли ще допустить до себе, буду їй і сином і дочкою і робітницею, і крепачкою. Буду ніч і день робити, щоб її пропитовати за те добро, що через мене рішилась вона. А чужого віку не хочу заїдати, не хочу, щоб ти за свою добрість терпів через мене...

Що то вже довго уговорював її Петро, так вона ні за що не захотіла зробити по його думці, хоч зовсім бачила, що він дуже велике добро для неї і для матері робив. Не захотіла, щоб він її провадив через село і від сміху оборонив, ні за що не захотіла. „Як заробила, так буду й чути. Я ще й не сього достойна!“

Пожалковавши, поїхав Петро своєю дорогою, а Оксана, подумавши-погадавши, узяла сина, перехристилась, пішла селом...

Перш усього зустрілась з Оксаною молодиця прежня її подруга. Придивилась—і крикнула: „Так і є! се Оксана. Мотре! дивись, Оксана йде!“ Мотря собі: „Та Оксана ж! із заробітком!“ Одна по одній, і пішли по усьому селу... тільки доходить сердешна Оксана до якого двора, дивиться, вже усі з хати вийшли, і дивуються на неї, і сміються з неї, і кричать: „А що? погуляла за салдатами? Добула слави? Неси салдатченка

матері на втіху. Чи байстрюком матері хвалиться ійдеш? Не дивись на мене, паплюго!“ Оттака їй честь була зо всіх дворів. А коли дівчата вийдуть дивитися на неї, то матері загоняють і лають, щоб і не дивилися на неї. „Вона, кажуть, недостойна того за своє мандрування за салдатами. Остидила усе село!“ А що पुще дівора! Так ті, чувши усе від старших, так аж на вулицю вибігли, і за поли її сіпають, і кричать, і вже й приложили: „Салдатка ійде, байстря несе... кир, кир, кир, кир!“

Оксано, Оксано! Чи ти усе чуєш у тім же селі, де колись тільки вийдеш на вулицю, то усі вибігають против тебе, щоб хоч подивитись на тебе, та позавидувати на твою красу; а коли було заговориш з ким, так і той радісінський, і усі збираються круг тебе, щоб послухати твоїх річей, шуток та вигадок. І що то: і самий престаренний дід і немощний, що вивели його на вдвір'я та посадили на завалині, і той, як було проходиш мимо нього, то так пилно дивиться на тебе, та аж не втерпить і скаже: „От дівка, так так!“ А тепер яка тобі честь!... Що то ще буде від матері?...

Серед такого величання, ійде сердешна Оксана, і куди ійде, не зна, бо од стида і світа не бачить! Плакала б, так вже й сліз нема, так вже серце запеклось, що й слізинки очі не пустять...

Сяк-так добрела через силу до Миколиної хати, де чула, що мати її живе. Скрипила серце, відчинила сіни, посадила хлопця долі, подумала, перехристалась, відчинила

хату, глядь! Господи! Хто то лежить?... На полу, на рядні, лежить старенька, худа-худа, як шкелет, жовта, бліда, очі запали, з-під старенького очіпка світить біле, сіде волосся; вкрита стареньким кожушком і виставила руку, а рука суха-пресуха як скибка, і хоч спить, а стогне... „Хто се?“ дума Оксана. „Чи не мати? Так я ж не таку покинула її! Хоч вже й старенька була, та була повновида і ще не сіда... Та хто се?..“ Стоїть як уокана... труситься... зовсім зомліти... Тут слъози аж до серця підступили... як побіжать річкою з очей... не здержалася, проговорила хлипаючи: „Матіночко! рід-ненька... Чи се ж ти?“...

Стара лупнула очима, бистро подивилась на Оксану, а та аж за піл ухватила, не встоїть на ногах... стара заплющилась, впять підняла очі і дуже пилно приглядалась; далі струснулась, стало її дьоргати по лицу, глянула до бога, підняла руки... і тільки крикнула—ох!.. вже Оксана кинулась до ніг, достає їх, хвата щоб поціловати, а сама так і заливається слъзми... Векла (се вона й була) випручала ноги, піднялась і сіла на полу; труситься, до бога руки підводить, силкується щось сказати, і не промовить... Оксана лежить долі, аж підплила слъзми, потім стала навколішки, піймала руку материну, і хоч та віднімала, а вона таки держить, та виціловує її... і собі не зможе слова промовити!

Довго се було; стара через силу і скачала: „що се ти наробила з собою?“ та сказала так тихенько, та люб'язно; звісно, як мати!

Хлипа Оксана, стоячи навколішках, і слова не скаже. Дух її зачухає.

— Ти, бачу, й сама не знаєш, як себе звела!— стала казати Векла, і слов не збере. Далі силкуючись, промовила:— ійди собі туди, куди від мене пішла. Нащо я тобі!

— Ох, мамочко!...— тільки й чуть від Оксани.
— Мені без тебе легче було!... Я не можу на тебе дивитись!... ійди собі... коли здужаю... кликну тебе...

Оксана не встає...

— Мамо!... Бозя!...— Се Митрик, що покинула його мати у снігах, бачучи, що двері у хату відчинені, поліз-поліз, переліз через поріг, доліз до серед хати, сів, розглядив, глянув на образи, та показує ручкою і белькоче: „Мамо!... Бозя!...“

Векла глянула на нього, пилно, здригнула і питає дочки: „Се воно?“

— Воно, мамочко!

— Подай мені його.

Оксана сама себе не тямлючи, ухопила дитину, положила на руки матері і припала до ніг материних.

Векла, узявши дитину, дивилась на неї довго, перехрестила його: „Во ім'я отця і сина і святого духа. Слава тобі, господи, що ти не звела його, не взяла нового гріха на душу.“

Митрик, сидючи на руках у Векли, бай- дуже, що тут робиться, усе ручкою показує на образи, та усе знай: „Мамо!... Бозя!... бач!...“

— Так, мій янголе божий!— сказала Векла, пригорнувши дитину до себе:— так, бозя!

Бог і сам проща грішників і нам грішним велить прощати ворогам нашим... Устань, Оксано, ійди до серця матиного, буд моєю дитиною впять...

Господи! і сказати неможно, що тут вже було меж ними, скільки вони плакали, обнімались... Оксана усе випитує матір, чи від широкого серця вона її прощає, бо сама собі не вірить від радости...

І увесь день на тім пройшов, що усе вони пестувалися... Стара Векла аж неначе здоровіша стала, і усе до бога, усе до бога, щоб і він так простив, як вона простила дочку свою.

Надвечір бачила Оксана, що Петро приходив до хазяїна і розпитував, що тут у них було, а до Векли й не заходив.

Увечорі Оксана розказала матері усе, як спізналася з копитаном і як усе було, аж до посліднього часу. Векла усе пилно слухала, не раз сплакнула, слухаючи страждання Оксанино, а далі сказала: „Не було б сього нічого, якби ти мені попереді сказала, що полюбила копитана, і з якою думкою. Я б тебе відвела від нього. Де таки сьому статись, щоб пан та узяв мужичку? Коли і явиться такий супостат і стане таке казати, то се на сміх, на погибель. А якби ти не гордилася, та не думала, щоб бути за паном, а вийшла б за мужика, от хоч і за Петра, що дуже мені у великій пригоді став без тебе, то було б усе не те... Ох, моя годинонька лихая!.. Ну, та вже сказано, бог простить!.. Будемо жити, неначе нічого і не було; і не спом'янемо нічим. А за копитана... нехай я буду моли-

тись! Спасибі господу милосерному, що тобі на розум послав уклонитися од зла, що покинула еси свого урага, не подумала за ним таскатись, викинула усее зло, прийшла до мене, і дитину сохранила. Через се ти знайшла впять моє серце. Годі ж, годі, не плач вже. Спочинь після такого турбовання. Завтра приньмемось за діло, як і попереду бувало.

От і справді, почали жити собі любенько. Векла чула, як селом осміяли її Оксану; чула і від Миколи, хазяїна де жила, що не буде держати „мандрьохи,“ як усі узивали Оксану; так от вона і призвала і своїх хазяїнів, і ще де-кого з розумніших людей, та й розказала їм про Оксанино страждання. От усі тут і розсудили, що се більш насилство було, чим своя охота.

Далі та далі, хоч де й побачуть люди Оксану, то усе менш сміються Оксані і усе менш прикладають прикладок. Бо насміялись, так вже й годі. Так Оксана бо своє знала. Нікуди від матері ні на п'ядь, і ні з ким вже нігде не водилась і не зналась. Одна собі у хаті сидить та робить; і матір зодяга, і пропитує її, ніч і день рук не поклада. Тільки їй і проходки, що до церкви божої, та по воду, та куди роботу віднести.

Як обжилися трошки, тогді став Петро ходити до них; помагав їм де у чім, і знай усе своє товковав, щоб Оксана пішла за нього. Раз, слухавши його довго, що він їй об сім казав, вона просила його, щоб їйшов з нею. От і пішли, і прийшли на кладбище. От Оксана й каже:

— Петре! я завжди знала твою добру душу; знала, що ти чесний і розумний чоловік. Мені тебе жалко було, що ти за мною убиваєшся; і я скоріш усіх пішла б за тебе, якби не явивсь... він, погубщик мій! Після сього, що я з собою зробила, я недостойна не тільки тебе, та і посліднього личмана. Тут, на батьковому гробові, де й сама колись лежатиму, закопала я свою славу, що показувала тобі, як ще їйшла у село, свою дівочую косу, свою волю, до суду, до віку. Закопавши, поклялася: як неможно приставити знову моєї коси, так неможно мені стати достойною чесного чоловіка; не принесу нікому безчестя, не зав'яжу чужого віку, не остижу ніякої сім'ї; не піду ні за кого. Петре! Ти вбивавсь за мою матінку; як я згубила було її, ти не покинув її! Ти мене, як я у самій великій біді була, скрізь землю пішла б, ти не покинув мене на шляху, розважав мене, і як усі на мене напали, сміялись з мене, пострікали мені, пльовали на мене й цурались мене, ти саме тогді хотів мене узяти, покрити мій стид і сором, увести мене меж чесних людей... Хто ж так зробив би, як не син моєї матері, брат мій рідний? Петре! Будь мені братіком рідненьким! Не покинь мене, коли мене усі люди покинули! Прийми тут, де моя слава, де моя воля лежить, де й я колись лежатиму, прийми мою присягу, що не піду ні за тебе і ні за кого! Буду матері дочкою, якою колись була; буду сину матір'ю, поки... поки його батько... коли то ще не відцурається...

— Оксано! Жалко мені тебе рішатись, бо,

бачить бог! я тепер тебе так люблю, як спершу полюбив. Хотів покрити твою славу; хотів показати людям, що вони неправедно осуждають; хотів бути батьком твоєму сироті, бо на... нього нічого сподіватись. Коли, кажеш, хочеш бути дочкою, якою й була, так у сім ділі послухаймо матері: як вона скаже, так нехай і буде.

Подумавши, Оксана сказала: „Нехай буде, як мати скаже.“ От і пішли до дому.

Мати вислухала Петра, потім вислухала і Оксану, і сказала: „Петре, велика твоя душа! Бог тобі нехай відплатить за усе, що робив для нас і що тепер хочеш робити. Дяки нашої тобі мало! Дуже б я сього хотіла, щоб ще на своєму віку побачити моєї Оксаночки славу покритою; та що ж робити? Оксана правду каже. Ти молод чоловік, ти ще не знаєш, що можуть зробити людськії речі... Хоч по капельці дощик крапа на камінь, а таки проїсть його; так і тут. Стануть говорити, товковати, судити! ти сеє усе чуєш; попереду тобі нічого; а далі станеш прислухатись, думати, передумовати; далі й повіриш, і станеш жалкувати, що узяв таку... зненавидиш її... А яка її доля тогді вже буде? Тепер яка єсть вона, одним-одна душею, усе перестражда, усе перетерпить. Так, Петре! Правда, бачу, Оксанина. Будь же її братіком, не покинь її з сиріткою, як я вмру, а мені будь таким, як я і до сього часу тебе бачу, і благословляю тебе за се.

— Матінко рідная! поклонивсь аж у ноги Петро і каже:—Прийми ж мене, сироту, у свою сім'ю. Благослови мене, як сина! Не

цурайтесь мене і не бороніть мені зодержати вас. Сестро! Оксано! Уручи ж мені твого хлопця. Я приймаю його замість сина. Як ти присягалася своєю славою, так і я, от перед матір'ю, заприсягаюсь, що не ожениюсь ніколи. Після мене він наслідуює і мою худобу. Благослови, мамо!

Векла поблагословила їх усіх і віддала Митрика Петрові руками і сказала: „Нехай же він буде Митро Зав'язисвіт, бо він нам усім зав'язав світ.“

Так і почали хлопця звати і у сельські списки так його записали.

Векла з дочкою не мали ні у чім нужди: Петро їм помагав і усім поділявся. Сяк-так зібралися, купили двір і жили собі, хвалючи бога милосердного.

Раз, так вже годів через п'ять після того, як се діялось, убіг у хату Митрик і кричить до Оксани: „Мамо, мамо! а в мене є біленький шажок. Ось бач.“ І показує гривенник.

— А хто се тобі, сину, дав?—пита Оксана.

— Пан дав,—каже.

— Який же там пан?

— А ось який,—каже вже Петро, що увійшов за ним у хату.—Копитан.

Оксана так і поблідла і затрусилась.

— Та не лякайтесь, а слухайте, що було,—казав Петро.—Дивлюсь, на станціоннім дворі, що біля мене, стоїть бречка і ходить по двору таке, мов наш копитан. Я підійшов ближче... дивлюсь... він і є. Я подумав, що з нього буде? Покликав Митрика, та і йду у хату, буцім до смотрителя, а він мене і зопинив: „Се твій малчик?“ каже. Нету, ваше благо-

родие! кажу я: „се копитанський.“ Так прямо й відрізав. „Как копитанський?“ Аж скрикнув, і підійшов до хлопця. Так, ваше благородіє! кажу: Команда стояла тут, так копитан зманив у нас дівку, Оксану. Так вона утекла від нього, і принесла сього хлопчика. „Так ето єйо син? Да мошенник, какой бойкий!“ та узяв його за чубчик і поскуб легенько, та й каже: „Так вона таки дійшла назад? А мені сказали, што она із сином утопилась.“ Ні, ваше благородіє! сказав я: прийшла сюди і живеть тут у великій бідності... „Виш, как мене обманули!“ каже. „О, да плут будеть малчик! Увесь у меня.“ Тут ще подьоргав його то за ухо, то за чубчик, а далі вийняв гривенничка, та й дав хлопцеві, і каже: „На, оддай матері, штоб тобі орешков купила.“ А сам сів у бричку і поїхав.

Так розказовав Петро.

Оксана узяла гривенник, звела очі до бога, і кинула той гривенник у вікно, аж геть на вулицю, де і грались; обняла Митрика і гірко-гірко плакала!..

ПРИМІТКИ

1. Щира любов.

Видруковано вперше в російському перекладі під назвою „Вот любовь“ в „Современнике“ за 1839-й рік. Оригінал опублікував Потебня. Цікава історія цього тексту. Спочатку Квітка думав закінчити історію нещасливого кохання між Семеном Івановичем та Галочкою тим, що Галочка не витримала розлуки і вмерла на руках свого чоловіка та батька, що ніби то відповідало дійсності. Але ж уникаючи збігу із закінченням „Марусі“, він переробив кінець, вирятувавши Галочку од смерті, і в такому вигляді надрукований був переклад. Дізнавшись про це, редакція „Современника“ запропонувала видрукувати і цю першу версію. У цьому журналі за 1840-й рік (т. XVII) її було опубліковано з такою приміткою від редакції:

„В 16-ом томе „Современника“ помещена повесть Г. Основ'яненка под названием „Вот Любовь!“ Говоря несколько раз о сочинениях этого автора, мы имели случай передать о них читателям своим наше мнение вообще, оно, кажется, нигде не встречало противоречия. В таланте Г. Основ'яненка все признали самобытность, многосторонность, присутствие истины, художественную полноту и удивительное чувство красоты от комизма до самого трогательного. Нет сомнения, что в повестях его еще более совершенства, когда он излагает их на малороссийском языке; потому что лица, характеры, общество, быт и натура—все прямо требует того языка, на котором до изложения обрабатывают свои предметы ум и воображение автора. Русские обороты, выражения и слова часто неравносильно отвечают движениям души его. Но мы по этому делу чистосердечно, вместо автора, себя отдаем на суд взыскательной критики, он до сих пор остается в убе-

ждении, что ему надобно писать только по малорусски. Неотступные просьбы наши склонили его войти в ряды писателей русских. Уважение господствующей нашей литературы и патриотическое желание пополнить ее произведениями столь редкого таланта — вот что осмеливаемся представить в свою защиту. Мы, впрочем, сознавая необыкновенные достоинства в сочинениях Г. Основ'яненко, не увлекаемся ими до ослепления. В подробностях некоторых сцен у него встречаются излишества. В его воображении такой избыток жизни, что он, увлекаемый богатством идей и образов, уступает таланту своему победу над искусством.

Не считая себя в праве вооружаться против того, что автор не подверг окончательному своему рассмотрению (потому что не приступил еще к изданию сочинений своих в отдельном собрании), мы сообщили ему одно замечание о повести „Вот Любовь!“ Наше замечание не касалось тех частей, которые в том или ином виде нисколько не действуют на достоинство повести. Мы говорили с ним о самом создании, которое как то странно разрешалось в уме нашем. Предметы изящных искусств, исполняемые художниками в надлежащем совершенстве, никогда не выходят из под законов естественности. Главное лицо, выведенное в этой повести (Галочка), соединяет в своем характере, в своей жизни и всей индивидуальности изумительные черты грации, простосердечия и возвышенных чувствований. Природа и искусство должны здесь обняться в восторге перед общим своим творением. С этой стороны рассматривая „Галочку“, кто не почувствует, что ее появление украсило, или, по крайней мере увеличило круг тех восхитительных идеалов, которые увековечены художниками для эстетического созерцания? Жертва, приносимая ею из любви истинной и глубокой, есть торжество бессмертной души. Но здесь, по нашему мнению, уже и предел всего, что может вынести слабая природа человека.

Известно, что великие писатели ничего на природу не выдумывают. Мы не умели из'яснить, как случилось, что г. Основ'яненко повел свой рассказ еще на несколько десятков лет. К счастью, люди с истинным талантом не возмущаются, когда надобно решить вопрос и об их ошибке. Мы получили от автора самое удовлетворительное из'яснение того, что казалось нам непонятным. Вот в чем дело. Читатели наши узнали уже из повести г. Основ'я-

ненко, что он рассказал истинное происшествие. Но автор, не желая впасть в повторение окончания прежней своей превосходной повести („Маруся“), в противность судьбе Галочки придумал для нее конец собственного своего сочинения. Он теперь разделяет наше мнение и представляет здесь в новом (т. е. истинном) виде окончание повести „Вот Любовь!“

Слова Плетньова про достоверность историй Галочки грунтувались не только на заявах Квѣтки, але так само і на частих запевненнях у листах до нього Ганни Григоровни (дружини Квѣтки), що вказувала не раз на фактичність історії, переповіданої в повісті. „Почему вы находите, что Галочка существо неземное? Право мне жаль, что вы так думаете, чтоб в простом быту не было благодства души и возвышенных чувств. Я вас могу уверить, что Галочка существовала и что теперь есть в том месте, где она жила, люди которые рассказывают о ее уме и о красоте ее столько похвал, что они даже в песнях сохранились... Извините, что я так горячо вступилась за Галочку, мое милое дитя, которое тем для меня более интересно, что это истинное происшествие, о котором давно просила мужа описать его.“¹

В рукопису ці два закінчення містяться в одному зшитку (автограф помічено цензурною датою — „14-е Февраля 1839-го года). О. Потєбня чомусь не завів останньої версії, її було опубліковано лише в 1918-му році.² Всупереч усталеній традиції містимо в текст останній варіант закінчення і заводимо в примітки перший:

— Здравствуй, мій любезний приятелю, Олексію Петровичу — крикнув Семен Іванович, убігши у хату і кинувся його обнімати. — Як, — каже, — поживаєш?

— Спасибі богу, — сказав напротив і Олексій, що і зра-

1 Лист 1839-го року. Г. Квѣтка. Твори. Під ред. В. Бойка. Т. I. Додаток. Стор. XV.

2 І. Айзеншток. Замітки про Г. Ф. Квѣтку. „Наше Минуле“, 1918, 2, стор. 40-49.

довався, побачивши його, а як задумав, що тут без нього
совершилося, так у нього душа так і покотилася, і не зна,
на яку ступити, і дума собі: „Буде ж тут усього доброго.“

— Де Галочка твоя? Чи здорова вона? Вже тепер
певно вона моя. Ось, Петровичу, привіз тобі письма і від
брата і від дядюшки мого, старшого брата отцевського.
Тут тобі усе добро пишуть. — Так казав Семен Іванович
сердешний! веселенький, говорливий, і не дожидаючися
над собою біди, сів на лавку і став доставати тії письма.

— Не турбуйтеся, Семен Іванович! — сказав старий: —
письма опісля прочитаємо... А може ви хочете побачити
Галочку?

— На, пан-отче, читай отсії письма, а я побіжу, знайду
Галочку, що ще може і не зна, що я приїхав. Знайду і
приведу до тебе, а ти нас і поблагослови, як дітей своїх.
Тепер ні у чім не буде замішки. — І хотів було бігти за
Галочкою, так Олексій зопинив його, кажучи:

— Та не турбуйтеся; вже ви її не знайдете, вона сама
до вас вийде, — та й кликнув: — Галочко! а вийди сюди,
душко, на часинку.

Галочка і увійшла; Семен Іванович кинувся було як
стріла до неї, як зирк! ув очіпку... його Галочка вже мо-
лодицею. Він так і стрепенувся, поблід як стіна і впав на
стіл. Полежавши зскочив і до неї: „Галочко, що се ти
наробила?“

— Семене Івановичу, — сказала поклонившись йому Га-
лочка, ковтаючи сльози, що так від серця йдуть і ду-
шать її. — Перш усього, — каже, — говоріть зо мною, як з
мужньою жоною. Пан-отець мене благословив, і я по моїй
самій чистій волі вийшла за чоловіка чесного, доброго.
Він мене любить кріпко, шанує і жалує мене. Так після
сього мені не приходитьсь ні від вас нічого слухати,
ні споминати, та і самії думки треба нам відганяти від
себе... Прощайте! Ще раз довелось вам сказати навіки...
Я вам розв'язала світ... Ви знайдете своє щасття... а я...
Забудьте усе і не споминайте... — Сльози так і залили її
речі. Вона мерщій убігла у кімнату, зачинилась і чути
було, як зацепнулась.

Довго Семен Іванович, припавши на стіл, плакав ри-
даючи гірко. Далі зскочив, обняв Олексія, поцілював його,
кажучи: „Прощай, Олексію Петровичу, на вічні віки!“
вдаривши себе рукою по голові, вибіг з хати.

Тільки вони його й бачили і не чули ніколи про нього
нічого.

Виїздив я на своєму віку чимало по світу! Був і у
Зміїові, і у Чугуєві. А у другий кінець ще і далше.
Проїзжав Охтирку, до Лубен доїзжав, і в Прилуці жив.
Там знав я сього Семена Івановича, він вже відслужився
у війську. Басурмани-турки ногу йому прострелили, а
ліву руку відрубали.

Раз, позакурювавши люльки, лежали ми у його садку
під липою, так я тут спитав його, через що се так його
окалічили? Інший вернеться з війни цілісінький і не осма-
лений, хоч і розказує, що і такі і такі города брав.

— Я, друже, сам на себе ськав смерти, — сказав Семен
Іванович, здихнувши важко. — Не вспіла загоїтись нога, я
впяць на коня. Одтяли руку; поки вигоївся, стало зами-
рення... пішли мої думки геть!

— Через що ж таке ви ськали собі смерти? — спитав я.

— Через любов! — сказав він і здихнув ще важче та й
задумався. Далі й каже: — Я, друже, так любив одну дів-
чину, аж у Харкові, що трохи з ума по ній не зійшов.
Та й було від чого. Полюбив її — міри нема! Ну, так по-
любив, що бачу, не можна мені без неї жити. Я подумав,
подумав: що ж? вона мене любить; розумна, я її скоро
привчу бути панею, та ще такою, що лучче прироще-
них. Що ж? Не захотіла йти за мене! А щоб часом не
піддатися, так вона без мене звінчалася аби з яким батра-
ком, щоб мені світу собою не зав'язати, щоб не соро-
мити мене собою, і усеє прочее говорила.

— Правду тобі, скажу, що як вздрів її вже мо-
лодицею, жінкою другого, а не моєю, то не знаю, як
я тут і не вмер на тім же місці. Та таки і струснуло
мене! Білш півгоду хирів. Далі пішов на війну; не вбили.
Прийшов до дому; що б робив з нудьги: і світ мені не
милий, і ніщо не веселить. Тут мене пособрали у капи-
тан-справники, тільки що намісничество відкрилося. Отто і
став я по неволі меж людей. Далі бачу, що не можна так
прожити, хоч і тогді Галочки (так її звали) кріпко жаль
було, бо любив її якось то не так, як прочих любимо.
Ну, дарма!.. сьак-так, я і оженився та узяв собі жінку
добру, хорошого роду, та тільки бідну. Так тут то побачив,
що Галочка правду казала, що нас зайдять люди, як
дознаються, що в мене жінка з мужичого роду; коли ось
моя і благородна, так наші тузи і ганьбують єю і не принь-
мають до себе, і мене часом поприкають і чужі і родичі.
А що б було, якби я на Галочці б оженився? Заїли б зо-
всім; а вона не стерпіла б біди на мене і іменно вмерла б.

— Моя ж жінка, спасибі богу, добра, мене любить. Часом сміється з неправди людської, а часом і усього бува. Наградив нас бог діточками; здається, добрі, будуть нам на втіху. Завсегда згадую Галочку і дякую їй, що відвела мене від біди, не відняла в мене щастя, яке тепер маю, і якого б з нею через людей не було б мені. Вона мабуть більш людей знала, чим я, бо усе по її сталося. Розумна була, розумна!

І як задумався, та й довго сидів усе думаючи, аж поки я його розважив, і він мені розказав усе, що в них було з Галочкою на Ганчарівці у Харкові.

Прийшлося же мені бути опісля у Харкові. Куди люди, туди і я: на Ганчарівку прохожуватися. Ходючи сюди: туди по вулицям, поглядаю—знаєте, тоді що молод був—на дівчат, що повиходили на вдвір'я, бо неділенька була. Дивлюсь,—не тепер споминки!—сидять на присьпі дівка та молодичка... одно те, що молоденькі обое, а друге, що за красиві! Не знаєш, котра красивіша: чи дівчина, чи молодичка?

Я до сього торгу пішки, як там кажуть. Як вздрів, так і став як укопаний. Стою і тільки їх розглядаю. Аж ось і обізвалася—а я її і не доглядів, що й вона тут меж ними держучи дитину сидить—бабуся, не овсі стара, а так доходить до старости, так що було їй годів з п'ятдесят. Як обізвалася до мене, та й питається: „А чого вам, паночку, тут треба?“

Я й остався ні в сих, ні в тих. Треба що-небудь сказати, а не знаю що, і за чим я тут стою, не знаю. Якось то мені попало на думку, що я на Ганчарівці. Тут згадав я Семена Івановича, Галочку Таранцівну, та як нігде дітись, так я і кажу: „Та мені тут треба було знайти... чи не зна... може хто...“

— Кого ж вам треба?—спиталася тая жінка.

— Чи не зна хто, де тут жила, а може й живе Галочка Таранцівна? так її з молоду звали.

— А нащо вам вона?—всміхаючися пита вона мене, а сама так бистро на мене дивиться, а чорні очі, правду сказати, з молоду так що очі були.

— Та там... від одного чоловіка поклон їй передати.

— Від кого б то?—та так трошки і посмутилася, і каже мені:—Просимо, паночку, у хату; може і я вам що-небудь про неї скажу. Посидьте ж, доненьки, за воротами та виглядайте батька. А ти, Наталко,—сказала вона молодичці:—озьми свою дитину. Та не втікай ще до дому, нехай мужик за тобою прийде. Просимо, паночку, до господи.

Нічого робити: треба мені йти за нею. Увійшли. От вона і пита, усе усміхаючися: „А хто ж то поклон пересила до Галочки?“

— Чи ти ж її, пань-матко, знаєш?

— Може і знаю, як скажете, від кого поклон.

— Та від Семена Івановича, із-під Прилуки.

— Я так і думала,—сказала жінка похиливши голову.

Далі подумавши і пита:—Як він собі пожива?

— Е, так ти то і єсть Галочка?—спитав я.

— Може таки і я. Так він вам розказовав про мене?—питалася Галочка, трошки змінюючися на лиці.

— Розказовав усе.—От і розказав їй, що чув від Семена Івановича і яка вона й дякує, і про усе говорив.

Як же розговорилися, то й вона розказала усе, що якво їй було, як спершу стала знати його, і що опісля було з нею.

— Я його любила кріпко,—розказовала Галочка:—і для нього, щоб йому щастя дати, пішла б на усяку муку. Не легка мука, як я і заміж пішла, щоб його відлучити від мене. Йшла, і сама не знаю, за кого йду і для чого йду. Точнісінько, як уві сні була! Нічого не розберу, що робиться, а усе поспішаю... Не схаменулася і заміж пішовши. Усе ніби я не у своєму умі була. Як ось приїхав і Семен Іванович. Як я вийшла до нього, що з ним говорила, нічого не тямлю, бо на мене затим прийшла така гарячка, що я шість неділь не уставала. Думали, зовсім вмру!

— І одужавши, я не приходила до ума. Усе мені було тяжко, усе важко! Нудьга замучила. Часом було не знаю, що се за чоловік? А се був мужик мій. Тільки було батенько, нехай царствує!—розговорить мене, то я хоч наплачуся добре, то мені і легше стане. А то хоч скрізь землю, хоч світ за очима пійти! Така біда була!

— Аж ось господь дав мені хлопчика. Якось то прийшлося, що новорожденному дали ім'я Семен. Я зрадовалася і прийшло мені на думку, нехай він буде Семен Івановича хрещеник. Батенько мене послухав, а Микола, мужик мій той і давно! Він ще й тепер мені у вічі дивиться, чим мені угодити.

— От ми і покумалися з Семеном Івановичем хоч за очі. Що ж? З першого хлопця з мене як рукою зняло. Я перестала журитися, стало мені легко дихати: я почала розуміти, що я вже мати, що треба думати об дітях, та далше-далше і вдарила лихом об землю.

— Не хочу брехати, частісінько думала об Семену Івановичу, споминала, як ми з ним спізналися, і здавалося мені, що у ті пори, як я була з ним, що я не по сій землі ходила, а по іншій, по золотій, меж прехорошими цвіточками. Здавалося, що й сонечно ясніше світило і тілки на нас на двох і сяло, і веселість і радість нам подавало! Далі я неначе упала у якусь яму, де темно, пусто, мов у гробу!.. Що робилося зо мною? нічого не тямлю!

— Як вийшла з ями, світ мені піднявся. В мене є муж, чесна, добра душа, шанує, любить, береже мене, пилині не дасть на мене пасти; в мене хлопчик, синочок, втіха моя!.. Далі-далі—мені усе легше, усе веселіше. В мене і дочечки: отто Наталку бачили? Другий год замужем, на Подолі; отто її і дитина. Друга дочечка підроста і тож буде красива. Мої дочки, кажуть, по мені пішли, у великій славі,—усміхаючись сее розказовала Галочка.

— Старший хлопець, Семен, парень друзяка. На той год, діждемо, будемо женити. Другі хлоп'ята підростають: інший у ремесві, а інший письма вчиться.

— Батенька поховала, та вже тогді, як огляділася і у розум прийшла. Він потішався унучатами, веселився, гляючи, що я перемогла своє лихо і жила у щасті, не думаючи, коли-небудь його мати. Благословив нас, дяковав мене, що я не вийшла з своєї долі, не захотіла панею бути, і успокоївся на віки.

— З Миколою ми живемо, як бог нехай дає і усякому. У нас одна думка, одна воля, одна душа. Нема у нас не тілки сварки або лайки, та й не чули ми один від одного противного слова. Живемо, багатіємо, маємо діточок, добрих, слухняних, і за усе хвалимо бога!

— А Семена Івановича часто згадуєш?—спитав я.

— А як-же? Усяк день молюся за нього, щоб йому бог послав щастя за те, що він мене хотів, по його думці, щасливою зробити. Тепер, як чую, що він щасливо пожива, і що бог і його благословив діточками, такими же добрими, то мені на серці стало весело. А то було не без того, що журюся, не чувши об нім нічого. Весело мені і те, що він мені дякуєть, що зробила для нього моя щира любов!

Сама істинна правда була усьому, що я отсе розказовав. Ще й теперечки є у Харкові на Ганчарівці старі люди, що чули від батьків своїх, а декотрі і самі зазнають

сюю Галочку і що з нею і як поводилося. Пан-отця її по вуличному звали і Литвином, так і вона від того взивалася „Литвинівна.“ Двір Олексія Таранця був саме на вулиці „Довгальовка,“ що на Ганчарівці, і часточка його під двором міщанина Головина, супротив Сірикового двора як раз; а білша часть відійшла на площаць, де стоять жандарські конюшні.

Обіщався мені чоловік і тих пісень достати, що на Галочку Таранцівну поскладали тогді люди, усе вихваляючи її, яка то вона була красива. Так коли достане, то я їх де-небудь приткну, щоб нашої Ганчарівки слава не гинула.

Інтересні так само деякі викреслення авторські і поправки, що їх тільки частинно навів О. Потебня у своєму виданні.

Стор. 7 рядки 2 і 3 зверху. Замість: „одно одному втіхою і порадою бути“ викреслено... „одному втіхою бути, один одному порадою бути“...

Стор. 11. Після другого абзацу в рукопису викреслено уступ: „Така мода водилася з самої старовини, і завелася Ганчарівка і завжди так було; куди йти прохажуватися молодим паничам, купчикам, поповичам? усе на Ганчарівку, бо там красиві дівчата.“

Стор. 13 рядки 14 і 15 знизу. Замість... „а що у них було?“ стояло... „а чого там тільки не було?“

Стор. 14 рядок 3 знизу. Після слів... „каже було“... викреслено: „Буде письменна, то до неї з грамотних хто таке що-небудь напише, що й зовсім дівку з ума зведе; або й вона розохотиться до якого, та й напише, та й утопить свою голову“.

Стор. 18 рядки 8 і 9 зверху. Замість „як птичка у аері“ стояло: „як птичка під небесами“.

Стор. 19 ряд. 12 і 13 зверху. Зам.—і „ритористи і хвильозохви“... стояло: „і бурсаки“.

Стор. 29 ряд. 7 і 8 зверху. Зам... „а мов рибонька прудко пливе і рученятами не мота“... стояло: „а неначе ластівка пливе, ніжками до землі не доторкається“.

Стор. 37 ряд. 14 зверху... „коли і я тут буду“... стояло: „коли і я тут сидітиму“.

Стор. 40 ряд. 14 зверху... „що і не придума“... стояло: „сама не зна“.

Стор. 41 ряд. 2 знизу... „та почне“... було: „стане“...

Стор. 47 рядки 1 і 2 зверху „відвикати від тебе, за тебе затим“... було: „відвикати від тебе думаючи“...

Стор. 58 ряд. 1 зверху... „нашому щастю“... стояло: „нашій любові“...

2. Перекотиполе.

Уперше надруковано у „Молодику“ за 1843-й рік. „Перекотиполе“, на думку багатьох критиків, належить до кращих творів Квітки. Н. Петров в своїх „Очерках“ нової української літератури ставить цю повість на окреме місце серед інших його творів українською мовою. „Она (повість) не может быть отнесена к сантиментальным повестям, равно как и не принадлежит к разряду шутильвых комических повестей Квитки и составляет особое в некотором роде исключительное явление. Повесть изображает народные нравственные понятия и для этого пользуется народным степным преданием о растении перекатиполе, которое, оторвавшись от своего корня, перекатывается ветром через поля и степи и иногда пробегает громадные пространства... По народному колориту, поэтическому замыслу и естественности рассказа, это — одна из лучших, по нашему мнению, украинских повестей Квитки“.¹ Справді в фольклорі українському зустрічаємо легенди про перекотиполе, що буває за свідка якогось злочину. Одну з таких легенд наводить О. Дорошкевич у своєму виданні „Шкільної Бібліотеки“, записану на Уманщині.

„Два парубки ходили на Басарабію заробляти грошей і одного літа заробили по двадцять карбованців, та й ідуть

1. Н. Петров. Очерки истории укр. литературы XIX ст. К. 1884. Стор. 107.

уже додому. А один був дужчий од того другого та й думає собі: „А ну, уб'ю його і візьму отті двадцять карбованців, то буде уже сорок“. Да й каже своєму товаришеві: „Ходім, брате, оссюдою: ту є слободка, а в тій слободці й люде мені знакомі“. Той і послухав його. Зайшли вони в один яр, такий, що тільки небо та земля. Так тоді цей парубок і каже: „от тепер я тебе заріжу“,—та й почав душити. А той каже: „Подожди, пане брате, хоч попрощаюсь“. А цей каже: „З ким же ти, прескурвий сину, будеш прощатися,—що тут нікого і немає?“ А той так і просить його: „Не риж, я на час попрощаюся“. Ото цей дав йому підвестись, він підводиться, коли це — котиться перекотиполе; так він тоді каже: „Прощай, перекотиполе, та гляди: будеш мені свідок“. Ото і сказав це та й ліг на землі; а той наче трошки злякався, а потім думає собі: „чого мені бояться? він до бур'янини говорив... І вже вона кому скаже.“ Ото і зарівав; узяв у його ті двадцять карбованців і іде додому.

Приходить додому; тут стали його питаться: „А той же де парубок, що з тобою туди ходив?“ Він каже: „Остався там,— каже: не маю чого до дому спішити,—лучче останусь, то, може, ще що зароблю“. Ото це сказав, а вони йому і повірили.

Ото цей парубок у м'ясниці оженився; потім на святах поїхав із жінкою до її батька. Ідуть вони полем, аж котиться перекотиполе. Він бачив його, зараз і здумав те, що той прощався із перекотиполем, та й засміявся; а жінка і начала його допитуваться: „Чого ти засміявся, чоловіче?“ Він каже: „Так собі“. Ото вона як причепилась до його: „Скажи таки, чоловіче, хіба я кому скажу...“ Він собі думає: „хіба жінка кому-небудь скаже?“ — та й розказав, що то він зарівав того парубка. А жінка і начала бояться його—думає: „як заріже і мене коли-небудь.“

Приїхали до її батька, там прийняли їх так як треба. Ото цей чоловік тут і упивсь добре, та й начав жінку бити; а жінка і не вимовчала та й каже: „а, сякий такий сину! ти зарівав того парубка, що з тобою ходив зароблять,—то ти хочеш і мене зарізати.“ А батько зараз став питать її: „як це було, дочко?“ Вона і розказала, що так і було: „він зарівав парубка за двадцять карбованців“. Тоді зараз його звязали та об'явили у стан, а там уже і оддали на Сибір.“¹

1. 20-40-ві роки в українській літературі. К. 1924. II. Стор. 186—187.

Повість вийшла спочатку в російському перекладі в „Маяк“ за 1840-й рік. Інтересно те, що цей переклад зроблений не Квіткою, а як здається Сементовським, чимало де в чому розходиться з тим оригіналом, який ми знаємо. Побудовання повісти дещо інше,—з деякими перестановками. В перекладі, напр., уведено епізод, де автор зустрічає Дениса, і Денис розповідає йому про те, як він забив Трохима. Наприкінці Денис морально перероджується і правдивою сповіддю його закінчується повість в російському перекладі. Звичайно і в деталях багато змін. Дидактичний вступ в перекладі ширший ніж в оригіналі і починається не так:

„Грешные мы люди! Да и разумные то не крепко. Мы стыдимся, боимся только суда человеческого, а суд божий—ни по чем. Чего каждый из нас не дельзал тайком?—и если только люди не прознали, то и горюшка мало: ходим себе бодро, глядим прямо — что твои праведники. Хоть под суд отдавай: доказчиков нет, свидетелей не было, сошло с рук—и концы воду (sic!), так мы думаем, да не так бывает. Один то конец нашего греха в руке божией, а другой крепко привязанный к нашей совести, точно к языку колокола,—как ударит, так сами же все и выкажем и обличим себя кругом.“ (Далі іде приблизно так, як і в оригіналі—„Есть над нами создатель наш...“) Закінчується передмова в перекладі так само інакше. „Вот истинное проишествие многим в рассказе известное.“

Герой мой был не мудрый—деревенский герой; не в золотых палатах жил, а делал точь в точь такие же человеческие проказы, что и в золотых палатах делают, только разумеется попримянее, так что под час там только грешок и за добродетель сходит. Но разумный читатель не побрезгует своим братом человеком и под смурю свиткою. Мне уж и самому, по правде сказать, письменные герои надоели; эти крадут чужое доброе имя, чужую жену, дочь, счастье, а у меня крали кур, баранов—одно другого стоит; и конец обоим тот же самый — сперва шалость, там проступки, там преступление, злодеяние, человек падает из бездны в бездну, долготерпение божие истощается и суд божий постигает грешника в ту самую минуту, когда он всего менее об этом думает.“¹

¹ „Маяк“, 1840. VII. Стор. 114—115.

Повість закінчується так: „Но я все смеялся и полагал, что ни по чему не будет открыт мое преступление. Бог привел иначе! вот все мои деяния. Пусть судит меня бог и государь.“

„И Дениса осудили по заслугам.“¹

Чи маємо тут справу з індивідуальними імпровізаціями перекладача, чи первісна редакція оригіналу була інша за ту, що ми маємо, важко сказати. Рукопис „Перекотиполя“ (зберігається в Рум'янцівському музеї) не має нічого спільного з перекладом, в основному подаючи ту редакцію, що видрукована в „Молодиківі“. Між друкованим рукописним текстом є тільки незначні розбіжності стилістичного характеру. Що правда в друкованому тексті немає великого уступу з описом ярмарку, але ж в рукопису він викреслений.

Стор. 87 ряд. 3 знизу... „отсе той, що зобидив брата...“ В рук. додано: „от се він, от се той...“

Стор. 88 ряд. 12 зверху... „може схаменеться“... В рук. додано: „може спокається...“

Стор. 89 ряд. 8-9 зверху... „самі молодіци та дівчата“... В рук.: „та дівча...“

Стор. 94 ряд. 8 зверху... „напрасно“... В рук.: „напрасне“...
Стор. 94 ряд. 8 знизу... „зовсім хватилися...“ В рук.: „зовсім зхватилися...“

Стор. 95 ряд. 6-7 знизу... „то усе б лучче“... В рук.: „усе б на лучче...“

Стор. 98 ряд. 3-4 зверху... „Честний-лі ти чалавек, не бездельник? не лінийий?“ В рук.: „чесний ли ти чоловік не безділник? не лінийий?“

Стор. 98 ряд. 16 і 17 зверху... „не атхадіть від товару. Вот і товариш твій.“ В рук.: „не відходьте від товару. Ось і товариш твій.“

Стор. 101 ряд. 6 і 7 знизу. Після слів—„Ходють, розглядають, приціняються, торгують, купують“—в рукопису

¹ Op. cit. Стор. 131.

іде вже згаданий уступ з описом ярмарку. Цей уступ перекреслено і на берегах рукою Квітки припис — „это помещено в другом месте“. Очевидно, Квітка згадує тут про твір російською мовою „Ярмарка“, уміщений в „Современнике“ за 1840 рік.

„Зйдуться до купи скільки їх, разгорюють, як то усе дорого у купців, а у їх усе дешево: і панська шерсть була ні по чому, насилу, один каже, збув, бо грошей треба було за новий ридван заплатити. Другий крикне: „а тут наказание боже! Хліба впять стільки уродило, що не знаю, що з ним і робити! Продати б, так ціна мала. Чи не дасть бог коли неврожаю (а щоб таким язиком повідсихали), тогді озьму свою ціну“. Третій каже:—„Я приїхав на ярмарок без копійки грошей, а тут жінці уподобалось і се і те, треба грошей, так я узяв та заставив свою слободу; отсе, каже, завтра видадуть мені гроші, та накуплю усього і йй та куплю й собак, бо осінь приходить, треба їздити по зайці, от тут продає один знатні та й дорогі та чорт їх бери! Куплю, на усю осінь провеселюсь ними“. Там один одному признається, що, каже, „жінка притьмом забажала на ярмарку, а тут у кишені аж гуде. Кинувся до подушного, знесене усе, так я й загарбав, та сюди. Учора, враг його матері, програв у карти трохи та прогуляв п'ючи от ту шаль панську та ще зосталося, накуплю жінці й дочкам усього, чого бажають: нехай знають ярмарок. А казна потерпить. Назбираю, знесу опісля“. Та де-чого і багато там собі розговорюють, то зібравшись до купи, то ходючи мимо лавок. А тут купчики—хлопчики, як ті шавочки кидаються на усіх, так вони кланяються, та просять усякого, хто тільки мимо лавки ййде.—„Пожалуйте, господа, до нас пожалуйте. Чаво вгодно? І сукно, мило, хвиги, родзинки, чоботи, шляпи, шотки і усяка бакалія, — пожалуйте“. То ж пани. А їх пані, ті усілись у лавках у таких, де більш усяких господ буває. Спрашуєть і сього й того і що є найллуче. Купець мотається, достає, розворочує, показує. „Нет, голубчик“,—скаже вона: „покажи лучшого“ (себ-то дорогшого), то той мотнеться, покаже гіршого, а заправить ціну вищу. „От это так“—каже пані, і мене вар у руках і купила б і ні за віщо гаразд. Коли вздрить, що увійшли у лавку які пани, найбільше ахвицери, от вона тут і почне голосно до других озиватися. „Порадьте мене, каже, як думаєте. В мене три дочки, а грошей в

нас стільки і стільки тисячів. Так чи накупить їм на придане усякого добра, чи грошима віддати, нехай чого хотять, того собі й накуплять?“ А сама й погляне, чи чули усі, що вона так багато дає грошей за дочками у придане. Тут і прочі пристануть розказовати, скільки і вони дадуть у придане за своїми. Коли ж побачуть, що усі порозіходилися, то й замовкнуть. Та так і просидять до свого обіда, а обід в них тогді, як добрим людям треба полудновати, та з тим і пороз'їзжаються. А купець, утомившись показуючи їм товар, після них стане внов прибірати, складати, та й не коренить же їх? Ого, на усі заставки! Се ж пани так ярмаркують, а їх панянки, за руки узявшись, снують побіля лавок. Тут своє говорять, а очіцями так і озирають усюди, що то і із-заду бачуть. Усе наглядають, усе поджидають і що ж? Іше улан на третій вулиці, вони вже його й чують і бачуть і дожидаються. Нехай же тільки появиться сюди, то одна перед одною і почнуть, і кивати, і моргати і ухмилитися, і вихилитися, і патлами мотати, і стьожечку крутить, і хусточку поправля; себ-то усе, щоб побачили, яка вона моторненька, яка вона веселенька, як патли у неї закручовані, яка шийка в неї білесенька. Та до нього з словом, та з розпитом, та з кивком, та з моргом, та з усмішкою, очей з нього не зведуть, якби могли з'їли б його. Ахвицер, сердешний, не зна куди повернутись: і тій слово, і тій друге, поки не добереться до тієї, з котрою змовився на ярмарку побачитися... Покинули їх з котрою небудь для приводу, пішли геть далше, чи не набіжить ще котрий і на щастя їх. Та так по усім лавкам панського народу стільки, що і протовпу нема. Один сердешний книжник, що привіз книжок самих спіленьких, самих новеньких сидить сам собі, мов билина у полі. Товару, батечки, багацько! І що то, коли правду сказати, було там багато путнього, порозставльовано гарненько, чепурненько, так, що весело дивитись! Так що ж! Ніхто до нього ні ногою, ніхто і не підійде, ніхто і не питає, хиба то хиба який з міщан підійде, та спита „Киевской граматки“, що вже пора хлопця у школу віддавати або бурсак прийде купувати „пітику“, а дяченко торгує „ирмолой“, так коли книжник уторгує у день сорок алтин, то й веселенький. За те ж видрімається за весьденечки добре. Що ж, пак, йому без діла робити.

Міщаночки ж повіряються чепурненько, любенько, молоденькі, красивенькі, як ті козявочки-малявочки, вий-

дуть і собі на ярмарок. У усякої є грошики, чи бумажка яка, там у хусточці і зав'язана міцно та міцно; а коли скільки карбованців, так заверне у бумажку, та у карманчик, що з боку під платячком, так і ходить. От вони походять, походять по великим лавкам, надивлються на панів, пересміють їх, та й пішли свого товару ськати. Аж геть в закапелку лавочка, і темно там і тісно: туди і наші дівчатка потягнули. Перше слово питаються у купця— „чи ви здешні, чи приїзжі?“ „Ми, матушка, приїзжі аж з самої Москви“, (а бреше ж то ледачий син. І він здешній, зна усіх сих мішаночок і перебрався нарощне з своєї лавки, щоб обдурьовати народ, що буцім то приїзчий, і залежане продати замість свіжого товару).

„Покажіте ж нам якого луччого товару. Мені полуатласу, мені полу-тафти, мені аглицького ситцю“. Купець показує, запитує у п'ятеро проти ціни; мішаночки не сміють московському купцеві дешево давати, щоб не розсердився, дають у півціни проти його. Купцеві . . . . .¹ зворочує товар; одна із них, що вже не раз купувала на ярмарку у московських та прибавля по копі на аршин і каже— „а коли не так, то ми підемо до своїх, то нам дешевше уступлять“. „Как вам завгодно“—скаже купець і відпуска їх.

Тільки що відійшли, вже купець і кричить: „Пожалуйте, баришні, звольте оддаю за свою ціну в убиток, почитая вас, щоб как приїду з Москви, щоб у меня всегда попупали“.

От вони і раді, що дешево купили і що їх за панночок прийняли, та іще таки просять, щоб купець не натягав як міря, а купець буцім і поважа їх і слабенько міря; бо якби притягнув, то і розлізлося б усе, бо товар у нього був гнилий, завалящий. Великі пани й панії і після обід, як у нас на вечір, впять з'їзжаються і про те ж товкують, як уранці, пани, що чорт-ма ні в кого з них грошей, панії хлопочуть об женихах для дочок, панночки викивають та виморгують до себе ахвицерів, ахвицери їх обдурюють і усе так йде — ходять, гуляють, а у вечорі збираються у тїатру, де усяку кумедію удають і де від усіх грошики видурюють. От так то у губернії ведеться панський ярмарок“.

¹ Неясно написано.

Стор. 102 ряд. 3 зверху... „і прожене“... В рук.: „проженеть“.

Стор. 102 ряд. 6 зверху... „а сам шмигнув“... В рук.: „а сам шморгнув“.

Стор. 106 ряд. 1 і 2 зверху... „і після тієї ночі, він його вже не побачив.“ В рук. немає.

Стор. 113 ряд. 16 зверху... „стало і гуготіти“... В рук.: „стало і гугоніти“.

Стор. 114 ряд. 1 і 2 зверху... „блискавка знай блеска“. В рук.: „блискавка знай блистить“.

Стор. 116 ряд. 17 зверху... „Ох, лице запалило“... В рук.: „Ох, іще запалило“.

Стор. 119 ряд. 17 зверху... В усіх виданнях тут стоїть: „Жіночко... діточки... тату“ — В рук. виразно написано: мату., що означало чи „матусю“, чи „матусенько“. Трохим на цьому слові умирає. Инакше не могло і бути, бо батько Трохимів давно помер, і звичайно йому в останню хвилину згадалася мати, що він її так гаряче любив. Це очевидно друкарська помилка, і тому ми вносимо поправку в текст.

Стор. 121 ряд. 13 зверху... „Где мертвое тело?..“ В рук.: „Где мертвее тіло?..“

3. Сердешна Оксана.

Повість уперше видруковано в альманасі Є. Гребінки „Ластівка“ за 1841-й рік. Написаний пізніше від „Марусі“ та „Широї Любови“, цей твір корисно виділяється своєю стилістикою, відсутністю того етнографічного баласту, що так шкодить художній викінченості „Марусі“. Так само не бачимо ми надмірної ідеалізації головного жіночого персонажу, як в попередніх повістях. Мотив ображеної і обдуреної дівчини розробив Квітка в цій повісті уперше майже в один час із Шевченком, що видав трохи раніше свою поему „Катерина“. Не може бути розмови про вплив старшого письменника на Шевченка, але ж цікаво, що він

розробив ту тему, що стала дуже популярною в творчості Шевченка („Катерина, „Наймичка“, „Відьма“ і т. д.). Побутові явища того часу були, очевидно, матеріалом для обох письменників, про що між іншим пише Квітка в листі до Шевченка від 23-го жовтня 1840-го року, одержавши від нього „Кобзаря“... „А книжку як розгорнув, дивлюсь: Кобзарь, та дуже вже вчитаний. Дарма! я його притулив до серця, бо дуже шаную вас, і ваші думки кріпко лягають на душу. А що Катерина, так так — що Катерина! Гарно, батечку, гарно. Білш не вмю сказати. От так то москалики воєнні обдурюють наших дівчаток. Списав і я сердешну Оксану, от точнісінько як і ваша Катерина. Будете читати, як пан Гребінка видрюкує, як то ми одно думали про бідних дівчаток та про бузовірських Москалів“...

До стор. 176—7. Звичай остригати дівчину, що утратила цноту чи жінку за перелюбство існував дуже давно і не тільки у нас, але і серед європейських народів. На Україні цей звичай додержувався аж до самого останнього часу.

„Наказание прелюбодеев публично присуще разным народам, между прочим и Малороссам... Известно, что в Киевской губернии в настоящее время еще практикуется вожение виновных в прелюбодеевнии по улицам. Заслуживает внимания соблюдаемое при этом острижение головы. В народной поэзии обрезать косу — значит опозорить девушку. В одной старинной песне девушка, потерявшая невинность под зеленым явором с молодым турком, решается на то, чтобы у ней отрезали косу и отослали к матери. Во время крепостного права девушкам отрезывали косу в наказание за потерю девственности... Обычай отрезывать косу за прелюбодеевние встречается у древних германцев: „прелюбодеевния у столь многочисленного народа, говорит Тацит, весьма редки; наказание их совершается немедленно и предоставляется самим мужьям. Муж, обрезаю жене волосы, обнаженную выгоняет ее из дому в присутствии родственников и гонит ее ударами плети через все селение“...¹

¹ Н. Ф. Сумцов. Культурные переживания. К. 1890. Стор. 211—212.

З М І С Т

	стор.
Щира любов	5
Перекотиполе	87
Сердешна Оксана	127
Примітки	III—XX

Львів, 1928-11-18

ПР,
1953

399953

СВІТОВЕ ПИСЬМЕНСТВО.

(Переклади).

Берковічі, Конрад. <i>Іліяна</i> . Переклад з англ. мови О. Бургардта. ст. 128	—70
Золя, Еміль. <i>Шахтарі</i> . Переклад О. Левицького. Вступна стаття В. Іванушкіна, ст. XIV+271	1—10
Неллерман, Б. <i>Тонель</i> . Переклад М. Рильського. ст. 272.	1—10
Лондон, Джек. <i>Жахливі Соломонові острови</i> . Переклад з англійськ. мови І. Попова, ст. 200	—80
Фрік, Ріхард. <i>В обіймах полярної ночі</i> . Переклад з шведської мови В. Гладкої та Е. Корякіної, ст. 120	—65
Меріме, Проспер. <i>Каломба</i> . Переклад з франц. мови В. Підмогильного. Редакція і вступна стаття А. Ніковського, ст. XIII+148	1—
Мопасан, Г. <i>Життя</i> . Роман. Перекл. з франц. мови Б. Козловського. Редакція і вступна стаття проф. С. Савченка. ст. LIX+224+III	1—80
Бальзак, О. <i>Горіо</i> . Переклад з французької мови В. Підмогильного. Редакція і вступна стаття С. Родзевича, ст. XLII+239+III	1—70
Пушкін, А. <i>Вибрані твори</i> : Поезії, поеми, драматичні твори, проза в перекладах українських поетів та письменників. Редакція і вступна стаття П. Филиповича, ст. XL+204+XII	2—20
Істраті, Панаїт. <i>Михайло</i> . Роман авторизований, з передмовою до укр. видання і портретом автора. (Друкується вперше в СРСР.), ст. 192	1—25
Гамсун Кнут. <i>Бродяги</i> . Роман. (Друкується вперше в СРСР). Портрет і передмова автора до українського видання, ст. 424	3—

Друкуються і готуються до друку.

Гюго, В. *Людина, що сміється*. Роман.
Франс, А. *Харчевня королеви Педок*.
Леснов, М. *Вибрані твори*.
Флобер, Г. *Мадам Боварі*.
Конрад, Д. *Визволення* (Роман мілін).

СКЛАД ВИДАННЯ:
КНИГОСПІЛКА
Київ, ул. Воровського 48
Харків, Горянівськ. пр. 2
Одеса, ул. Ласалія 12

Ціна 90 коп.